tiszatáj

1984. ÁPR. * 38. ÉVF.

4

Baka István, Csoóri Sándor, Páskándi Géza és a „Kilencek” versei; Csurka István és Jókai Anna novellája; emlékezés Kőrösi Csoma Sándorra, születésének 200. évfordulóján; interjú Őze Lajossal

1984 MAR 30

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**
84-615 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház, Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 12 forint. Előfizetési díj: negyedévre 36, fél évre 72, egy évre 144 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**
ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel. Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXVIII. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

1984. ÁPRILIS

CSOÓRI SÁNDOR versei: Elmúlt a nap, Levél Rotterdamból, Vércsepp a földön is 3
BAKA ISTVÁN: Tépéscsinálók (vers) 7
PÁSKÁNDI GÉZA versei: Satirissimo, A zseni hízeleg az embernek, emberiségnek, Epigramma a békéről, Történelmi ritmus 8
CSURKA ISTVÁN: Fényes karácsony (elbeszélés) 10
UTASSY JÓZSEF versei: Ady Endre!, Ökölbe szorított kézzel 15
KISS BENEDEK: Újév után (vers) 16
KOVÁCS ISTVÁN versei: Kártyakirályság, Ébredés 17
OLÁH JÁNOS versei: Sors-tükör, Úgy látszik, A szokás hatalma 19
RÓZSA ENDRE versei: Séta jelenetekkel, Halaszthatatlan üzenet 20
GYŐRI LÁSZLÓ: Szerelmes a nap a holdba 21
PÉNTEK IMRE versei: Érkezések, * * * 23
MEZEY KATALIN versei: Üdvözletek, Azonosítás, Fohász, betegen 24
JÓKAI ANNA: Doktorvilág (elbeszélés) 26
JÁNOSY ISTVÁN: „s nem leszek már csak néhány szó egy sírkövön" (Herbszt Zoltánról) 35

200 éve született Kőrösi Csoma Sándor

TARDY LAJOS: Madzsari rabszolgák nyomában (Néhány gondolat Kőrösi Csoma Sándor születésének bicentenáriumán) 39
RÓNA-TAS ANDRÁS: Kőrösi Csoma Sándor titka 47
GÁLFALVI GYÖRGY: Vándor a végtelen úton 54
KOVÁCS ISTVÁN: Jakabos Ödön: Indiai útinapló (Kőrösi Csoma Sándor nyomában) 57
Az ótvaros Tar (Baskír népmese, közli Torma József) 59

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tiszajárás (51.) 66

TANULMÁNY

MÁRKUS BÉLA: „Meghajlok, hogy ne lássalak" (Izsák József: Illyés Gyula költői világképe) 71
SZAKOLCZAY LAJOS: Elérhető? Elérhetetlen? (A kilencek második antológiája) 78

MŰVÉSZET

Magyar Játékszín

ABLONCZY LÁSZLÓ: Szín-játékos vagyok (Beszélgetés Őze Lajossal) 88

Hozzászólás

BARCS SÁNDOR: És Bajcsy-Zsilinszky? 95

Szerkesztői asztal 96

ILLUSZTRÁCIÓ

Szenti Ernő grafikái a 6., 9., 34., 70. és a 87. oldalon

CSOÓRI SÁNDOR

Elmúlt a nap

Elmúlt a nap. Könnyű ezt mondani.
Istenhez bújnak fáradt madarak
és szívem, ez a fölszerszámozott
igásló is megpihen tán.
Könnyű ezt mondani.

Elmúlt a nap. És nem múlt el semmi:
hosszan néznek a távoli halottak
ma is a romok alól,
mintha utcai harcban én haltam volna helyettük meg
s a győztesek most fölöttem taposnának.

Elmúlt a nap és nem múlt el semmi:
erőtlen tündöklések a koresti ég
oromzatán s az utcán csellengő, hűs szemekben
s valami korhatag erdő zöld visszfénye
a feneketlen pupillákban.

Ez az óra, mikor a világ megkínzottjai
egyszerre jajdulnak föl a földön
s a tonnás föld alatt. Megremeg ilyenkor
kezemben a megédesített, esti kávé
s ritkuló hajam tövét a szél borzolja.

Elmúlt a nap és nem múlt el semmi,
pedig mennyi a mulandóság bennünk,
itt belül. Egy fiatal halott nő melle
holdasodott elém az alkonyatban
s helyette most csak tömör és céda akácfürtöket látok.

Levél Rotterdamból

Alszom,
ébredek,
hallom a kanálcsörgést.
Bejön a hagyma szaga
s a sülő vér szaga szállodaablakomon.
Bejönnének a verebek is,
de mint a borzas utcakölkek,
párkányom szélén megtorpannak —

meztelen lábukon
a tengeri só morzsája fehéredik.

*

Egész nap itt kéne feküdnöm
ebben a havasra meszelt, szűk szobában
és versekre gondolnom hanyatt,
hogy ne legyek háládatlan
Rotterdam nyári ragyogásához
s gyors esőihez, melyek mint a farmernadrágos lányok,
az autók közt csak átszaladnak.

*

Vendég vagyok itt, akár a hajók,
akár a tenger —
Lélegzetemtől megnő mellkasom
s a szívem is nagyobb.
Északról jégmezők és szorgalmas csontok sugaraznak,
délről narancsfény s kormos mellek —
El-eltántorgok órákig
az egymást keresztező áramokban,
mint heroinos matróz az utcán
és lebegve ölelgetek meg minden nőt, aki rám néz.

*

A Városház órája tizet kondít,
Európa, ó, Európa —
Századokat üt el az Idő,
Európa, ó, Európa —
Van-e még hátra annyi múlt,
amennyi eddig eliramlott?
annyi hitvalló jaj, hitvalló bűn,
romlatlan, bátor szerelem,
amennyi csipkés tornyaid körül
megikrásodva fölgyülemlett?
Európa, ó, Európa —

Habzol örökké, mint százezer
fölbontott pezsgősüveg,
Európa, ó, Európa —
Ide csapsz föl most is a számig
és mégse tudlak dadogás nélkül kimondani.
Szorongó, belső csönded, melyben a világ
magáról álmodhatott és ítélhetett,
sehol, sehol, sehol,
Európa, ó, Európa —

*

Valami mindig csikorog nevedben
s neved mögött,
valami mindig sistereg, üvölt —
A kikötőbe kényszerített tenger is
fehér fogait vicsorítja.

*

Gyolcs lepedőbe öltözve
borotvált fejű fiúk és borotvált fejű lányok
őgyelegnek föl-alá a nercbundás kirakatok között.
Csordába verődve is oly szelídek, mint a pofonvert lepkék.

Ők már elhagytak téged, Európa.

Gajdolnak, csöngettyűznek, csupa kék ég a szemük,
csupa szantálfüst-foszlány —

Ők már elhagytak téged, Európa.

*

Délután hatra meghosszabbodnak az árnyak
s elindulnak a tenger felé.
Velük tartanék én is, de hirtelen megtorpanok.
Semmi sem oly visszahozhatatlan,
mint ami idegenben múlik el velünk.

Megnézem hát az egeket magamnak,
a legközelebbi fát, szobrot, faragott követ
s egy ferdén zuhanó sirály szemében
az árbócrudakkal fölmagasló várost:
Minden, amit szerettem, éljen túl itt is engem,
az öböl fölötti vörös fénycsíkokkal.

Vércsepp a földön is

Ropogtatja a macska a galamb csontját,
fejét forgatva kéjesen ropogtatja,
de szeme a véres cafatok fölül is
mozdulatlanul mered a semmibe.
Sárga hiúz-tekintetével csak a
ragadozó ősz tud így bámulni minket.

S nézd csak: vércsepp a földön is:
fáról pottyanó, biborka levél
s rögtön egy másik, harmadik s távolabb ott,
a láthatár alatt, egy egész mészárszék-erdő vörös tömbje.
Legjobb ha gyorsan eloldalazunk innen
s nem tanuskodunk se a macskáról, se a vérről.

Túlsok a halál jele amúgyis életünkben,
túlsok a megroppanás emléke
s a szétroncsolt mellkasoké. Gyere, a titkos
szeretők útját a rontó angyalok talán még nem ismerik:
október baka tücskei mulatnak arrafelé
s méz, dió, kökény kínálja magát a bújdosóknak.

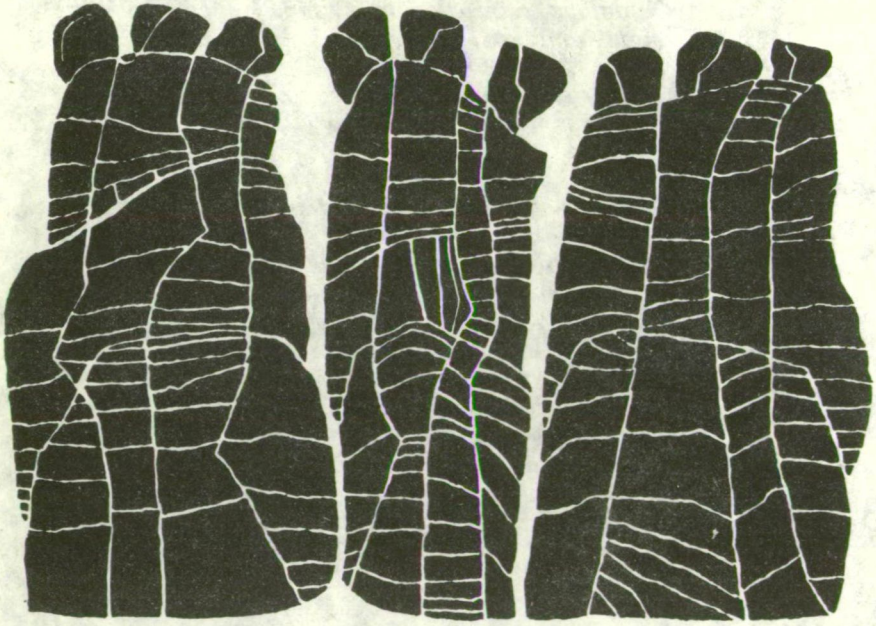

SZENTI ERNŐ GRAFIKÁJA

BAKA ISTVÁN

Tépéscsinálók

Asszonyok ülnek a sötét szobában
holdhófehérben alkonybarna gyászban
és ujjaik sürögnek boldogan
kosaraikba gyűlik kavarogva
mint rétekre a hó a tépés fodra
míg künn a síkon újul a roham
a bokrok bordáit szél kardlapozza
és vadnyúl lőporfüstpamacsa pukkan
nap vérzik el gólyósebezte vadkan
rohan a tél a csontporhó rohan

Asszonyok ülnek a sötét szobában
tépik a gyolcsot gyűlik a kosárban
és kavarogva gyűlnek a sebek
kevés a kötszer még több lepedőt
huzatot inget szaggatnak a nők
vér itat át ingvállfehér eget
kevés a hófúvás a föld sebére
fröcsköl a vér föl Isten ősz ölébe
a vőlegények vére dől zubog
kelengyét tépnek a menyasszonyok

Asszonyok ülnek a sötét szobában
ujjak sürögnek hóvihar zajában
s míg künn az alkonyvérrel itatott
hófúvás vászna bomlik kavarog
s a napkorong a lőtt seb ontja vérét
a gyolcs suhogva gyűlik a kosárban
szaggatják alkonybarna asszonyok
ki a fiát siratja ki a férjét
lány tépi el a nászágy lepedőjét
most arra is a férfivér csorog

Asszonyok ülnek a sötét szobában
holthófehéren éjfekete gyászban
csak ujjaik sürögnek boldogan
kosaraikba gyűlik kavarogva
mint rétekre a hó a tépés fodra
míg künn a síkon újul a roham
a bokrok bordáit szél kardlapozza
és fölfröccsen az Isten ősz ölébe
a férfiak a föld fekete vére
s rohan a tél a csontporhó rohan

PÁSKÁNDI GÉZA

Satirissimo

Mondák ligetén Szatír enyeleg
a nimfai lénnyel. Viszkettet a bók!
Ledőlni segít minden emelő szó.
Szoknyát libbent föl a suttogás.
A nyelv beszél önnön szájában, de már rég
a másikában hallgatni szeretne.
Valami lent, vagy inkább közép táján
merészen ágaskodik, miközben a nyelv
alázatosan könyörög. A lány szíve
összeszorul, ám térdei tárva.
Szemét lehunyja fönt,
de öle sugarat lát...

Szatír születik sok-sok nimfa által.
Nimfa jön világra sok-sok szatír által.
Ha egy szatír találkozik egy nem-nimfával,
ha egy nimfa találkozik egy nem-szatírral
kevesebb születik: megosztott a tehetség.
Félvér születik — tán isteni félvér.
Nos így kezdtem volna a verset,
nagy domborítással, de hiába —
célom eltérült e rövidke út felé:
Némely ádáz, csúfos versem titka,
hogy Múzsám zsebében kinyílik a bicska.
De mivel a Múzsa — nő:
hát körömolló, körömreszelő.

A zseni hízeleg az embernek, emberiségnek

A zseni hízeleg az embernek,
emberiségnek,
minden középszernek —
puszta létével.
Hát hogyne! Hiszen közülünk való!
Kedves földink!
Nagy, nagy, de mégse isten.
Van szeme, szája,
eszik, jár,
van ágya és macskája.

A zseni hízeleg a középszernek,
azzal, hogy árnyékszékre ül —
embermódra —
tehetetlenül.

Epigramma a békéről

Árvából lesz jó katona,
meg törökök janicsárja.
De ha majd földed is árva —
soha nem lesz e világnak
egyetlen jó katonája.

Történelmi ritmus

Napilap. Hetilap. Havilap.
Reggeli s esti lapok.
Ha nem lenne többé tél, tavasz, ősz,
nyár, s nem jönne föl a hajnali nap,
s nem szökne dombra kakas —
tévéműsor s rikkancs vón' a vigasz:
megy az idő.
Változom.
Vagyok.

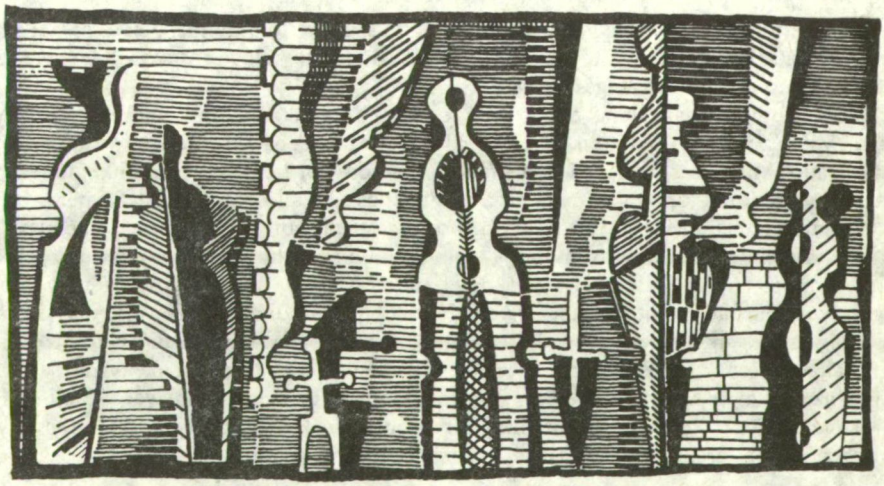

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanszékek
Könyvtára
Szeged, Egyetem u. 2—6.
6722

CSURKA ISTVÁN

Fényes karácsony

Hány szálat vegyek?

Az előbb még remegett a gyomrom. Most, hogy már mögöttem is állnak, nem remeg. S nem is fázom. Korán sötétedik. Gyújthatnának villanyt. Más üzletekben már ég. Sötét karácsony. Régen oda, feljebb a szobor mögé kanyarodtak fel a szekerek, és mind körbe volt rakva fenyővel, meg a kocsiderék is teli, s hegyes-kucsmás emberek toporogtak körülöttük a havon. A lovak orrlikából pára kunkorodott kétfelé.

De ráérek! Ilyen gondolatok. Nincs más bajom? Hány szálat vegyek? Akkor is van karácsony, karácsonyfa nélkül. Az arcokon. Már amelyiken. De amelyiken van, azon nagyon van, arról átviláglik a másikéra is. Gyengédség, melegség, csendes öröm. Arcok égő gyertyával. Szép ez!

Micsoda bolondságot csináltam: kimostam azt a nagy mázas, hasas vázát — nem a korondit, a feketét, a korondiak, a feketék nem bírják a vizet — aztán becsomagoltam újságpapírba, hogy idehozom és mindjárt abba veszem bele a virágot. Merthogy akkora csokrom lesz, aminek nagy váza kell? Aztán most nem tudom, egy szálat vegyek vagy hármat. Micsoda esztelen cselekvés volt: mostam, csomagoltam a vázát és közben beszélt bennem egy hang: te megőrültél, minek vinnéd magaddal azt a vázát? Nem bírja ki az a virág az üzlettől a temetőig? Egy vázával akarsz végiglejteni a fél városon? És nem voltam képes megállni. Csak amikor már be volt csomagolva újságpapírba és csak a gyékényszatyorba kellett volna belegyömködni, akkor tudtam elnevetni magam. Nem is nevettem, csak fújtam egyet. Mitől félsz ennyire, te öregasszony, miért akarod elhessenteni magadtól mindenféle úton-módon ezt a virágvásárlást?

Egy, kettő, három... négy, a negyedik már a küszöbön, tulajdonképpen és még legalább tízen bent az üzletben. Öreg este lesz, mire kiérek. Mégiscsak felgyújtották a villanyt. Megint kezd rámjönni a gyomorremegés.

Most már csak öten vannak előttem. Ki ez a férfi itt oldalt? Mióta áll már itt? Nézi a virágokat? Mit néz rajtuk? Van itt más szekfűn kívül? Meg ez az egy-két cserepes virág. Lehet, az nem is eladó. Mit néz ez? Hogy ki vesz virágot karácsonykor? Este van, a munkaidőnek vége. Nem a munkaidőből loptam volna el ezt a sorbanállást, ha állásban volnék. De nem vagyok. Néz engem ez a férfi? Mit néz rajtam? Megtört, ősz öregasszony. Csupa ránc. A szemem? Mi van a tekintetemben? „Édesanyám, hogy' bámulsz rám?" Aztán bocsánatot is kért. „Ijesztően tudsz nézni, anyám!" „Csodálkozol? Ezek után? Még jó, hogy meg nem tébolyodtam." Meg is bántam, ahogy kimondtam. Olyan íze volt, mintha dicsekednék vele, mit kibírtam. Márpedig ezzel senki se kérkedjen. Kinek-kinek megvan a magáé. Kibírni? Nincs is más választása az embernek, csak: kibírni. Ezt nem szabad emlegetni. Mert aztán egyszercsak összeroppan az ember, és akkor a szeretteire még több nehezedik. Lehet, hogy vár valakit ez a férfi? Mi közöm hozzá? Semmi. Mégis minduntalan odanéznék. Hivatalos ember. Karácsonyeste van, ellenőrzik a virágüzleteket? Tavaly? Tavaly még élt az uram.

Hány szálat vegyek?

„Édes uram, hány szálat vegyek? Megígértem neked, hogy karácsonykor kilopódzkodom hozzád — Istenem, én lopódzkodom az uram sírjához? — *és beszélgetünk. Elmondom neked, hogy hogyan haltál meg. Vagy te mondod el nekem az igazságot? Annyi mindent fecsegnek, édes uram."*

Talán bizony a temetőben is állni fog egy ilyen figyelő? Meglehet. Rémüldözzetek csak feketében járó karácsonyi özvegy temetőbogarak. Leütnek és kifosztanak benneteket.

Mindenesetre ne járjatok annyit a temetőbe. Csak azért is ottmaradok addig, amíg a gyertya végigég.

„Kedves uram! Sok virágot nem hoztam, csak egy szálat. Drága a virág. De hisz ezt tudod. Éppen annyi az ára, mint még éltedben volt. Ha ugyan neked akkor volt valami fogalmad az áráról? Mikor vettél te boltban virágot? Hajnalban keltél, — hajnalban? — mire a Csernátoniék kakasa megszólalt, te már összekészültél. Nincs már kakasuk, most nyulakkal próbálkoznak, de azokat se tudják mivel etetni. Mire a nap feljött, te már a kerékpárt pumpáltad. Minden éjjel leeresztett, új belső kellett volna bele, meg új szelep. Kell ez a kis torna, mondottad nevetve. Addig kitart, amíg beérek. S hazajövet, este megintcsak. Te voltál az első, még a hivatalszolga se ért oda soha, te nyitottad a tárat, te az igazgató, és te zártad. Mikor lett volna hát neked idődd a virágárak felől tudakozódni?"

Most már negyedik vagyok. Szóval csak egy szálat veszek? Nem! Azért is! Pénzem van. Jogom van. Kinek ártok vele? Csak azért is! Veszek tíz szálat. Húszat is kibírok. Legfeljebb... Nincs legfeljebb!

Ez még mindig itt áll.

Persze az én uram nem olyan. Megértené. Még sokallaná is a túlzott költekezést. Megmondom majd neki az igazat odakint.

„Mellébeszéltem, édes uram, bocsáss meg. Nem azért, nem hoztam én dús csokor virágot, mert drága. Számít is nekem, hogy a számtól vonom el a falatot, ha iránt való érzéseimet és tiszteletemet tanúsíthatom. Mellébeszéltem, el akartam tolni magamtól ezt a körülményt. Egyszerűen arról van szó, édes uram, hogy félek. Féltem már a virágboltban is. Annyi pénzt vittem magammal, hogy nagy csokor szekfűt is megvehessek, igaz a vázát, amit kikészítettem, otthon hagytam. Állt ott egy férfi a virágüzletben. Nem ismertem. Semmit se kért, csak nézegette a virágokat. Ettől."

Most a kirakatablakhoz megy és összefonja a mellén a karját. Nincs rajta felsőkabát. Zakóban áll ebben a hideg üzletben. Lehet, hogy ő itt az új boltvezető? Vagy ellenőr? Karácsonyi ellenőr. Marcona férfi. Nem, boltvezető mégse lehet. Ha köze volna a virághoz, nem méregetné ezzel a hideg, elutasító tekintettel a vevőket. Talán az a baj, hogy sorállás alakult ki a virágért? Ez már sok! Nekik? Nem tudok semmit. Sose láttam. Csak áll összefont karral és állandóan rajtunk tartja a szemét. Nem ijedek én meg ettől a kemény tekintettől, csak kellemetlen. Most az árusnő is rámnéz. Mit akar? Ez jel. Még nem is én következem, még hárman vannak előttem, de ő már rámnéz. Mit mond? Ismerjük egymást. Látásból. Nem kéne magának most, asszonyom virágért sort állnia. Nem ezt mondja a tekintete? Ami a maga urával történt, azok után... Ez a férfi is maga miatt áll itt. Képzelődés az egész. Csak felfigyelt rám. Íme, eljött az asszony is, akinek a férjét... Ennyi. Kegyednek jobban kellene vigyáznia magára, asszonyom... Esetleg.

Ha egy nagy csokrot köttetek, ez a férfi talán rámmordul? Nem lesz az sok? Vagy: másnak nem hagy? Értem már: ettől tart a virágosnő is. Hogy én most valami óriási csokrot kérek. Hatalmasat. Mert, hogy megveszem, az még csak rendben van. Neki kötelessége kiszolgálni, ha kérem, de azzal az óriási csokorral végigmenni a városon. Kész tüntetés. Karácsonykor. Ettől akar óvni ez a virágárusnő. Legyen óvatos, asszonyom! Ezt jelzi.

Öreg este van. Tüntetés? Ki lát valamit is? Botorkálni fogok a temetőig. Ott talán még világosabb lesz, mint idebent. Ott legalább a gyertyák égnek.

Ó, Istenem! Mindegy, mennyi virágot viszek, ha ez a sok nyomorúság is mind ott lesz a

lelkemben, ahogy ott állok a hant előtt. Ezt a sok félelmet, tipródást, kicsinyességet, nyomorúságot nem volna szabad kivinnem az uram sírjához. Hiába viszek akármennyi virágot, hiába gyújtok mécsest, ezt érzi meg. Ez pedig nem szolgálja nyugalmát.

Inkább ki se jöttél volna, ha ennyire félsz.

„De nem magamat féltem, édes uram!"

Elővesznek, meghurcolhatnak a nagy csokorért. Minek? Kimegyek karácsonykor hozzá, és civakodni fogunk? Hát még egy gyertya elégésnyi időnek is be kell mocskolódnia?

Ha csak egy szálat kérek, én is nyugodtabb leszek. Akkor mire kiérek a temetőbe, levedlem magamról ezeket a megalázó félelmeket, ragacsosságokat és szépen elbeszélgetünk. Jobb lesz így.

„A gyerekek jól vannak. Irén ötödik hónapban van, már az egész életét kitölti a gyermekvárás, Marci fiad sokat jár újabban terepre, de még ez a szerencse, mert mindig a keze ügyébe akad valami. Hol egy kis pityóka, hol egy pár csirke. A múltkor galambokat hozott, leölve. Jól tettem, hogy nem éleztem ki a helyzetet, most már te is azt mondod? Miért nekem már mindegy, az én életem mi már? Semmi. Nélküled. Ártani tudhatnak nekem is, kétségtelen, de kibírnám. Én csak nyerek vele, ha mielébb lekerülök melléd. De azt már hogyan viseljem el, hogy a gyermekekre háramlik az én könnyelműségem? Ha sok virággal akarlak megtisztelni karácsony szent ünnepén, szedjem össze óvatosan, szálanként. Minden nap egy-egy szálat, vagy kérjek meg ismerősöket, hozzanak nekem és aztán az egészet bele nagy bőröndbe és úgy kihozni ide, hogy ne legyen feltűnő. Óvatosnak kell lenni, ha az embernek gyermekei vannak, és körültekintőnek. Persze, hogy rajtuk állnak bosszút."

Most már harmadik vagyok. A virágárusnő megint rámnéz. De most más van a szemében. Most nem a virágról beszél. Most azt kérdezi: „Hogyan is történt, hát?" Ez a legszörnyűbb: amikor úgy néznek rám az emberek, mint arra az asszonyra, akinek az urával az történt. Én ilyenkor nem én vagyok, hanem *az az asszony.*

Zúdult a föld a koporsóra és én közben is ezeket a göröngykérdéseket hallottam. Ha így néznek rám, mindig ezeket a kérdéseket hallom.

Hol volt közben Béla bácsi? Mit csinált a termosszal?

Letette?

Megállt a kocsmánál és kint hagyta a kosárban a biciklin?

Látta valaki a kocsmában?

Huszonkét éve hordja-viszi a termoszban a teát, soha nem állt meg a kocsmában.

Látta valaki a kocsmában? Útba esik a kocsma, de tanúsítja valaki, hogy megállt a kocsmában és a termoszt kint hagyta a kormányon, a szatyorban?

Hol járt Béla bácsi a termosszal?

És hol van most Béla bácsi? Eltűnt? Állítólag összeroppant idegileg és kezelik. De hol? De hol? De hol?

„Egyszerűen az az igazság, hogy a teának semmi köze nem volt a dologhoz, s az ön ura természetes halált halt, asszonyom. És ezzel az ügyet lezárjuk." „Miért is akarnának megölni egy szerencsétlen néprajztudóst, aki a légynek se árt? Ezt mint jó barát mondom neked, aki együttérez veled."

A vőm is: „kinek volt útjában?

„Jöjjön ide és mondja a szemembe az, akinek az a véleménye, hogy megölték!" — ezt a kerületi múzeumi instruktor mondta, biztosan emlékszem szavaira.

A teát én főztem! Beleöntöttem a termoszba, saját kezemmel, bedugtam, bekötöttem kendőbe és odaadtam Béla bácsinak. Amíg a tea főtt, rátukmáltam egy kupica pálinkát. Tehát olyan nagyon szomjas nem lehetett. Nemigen ivott az öreg. Elindult. Kikísértem. Nem mintha egy altisztet feltétlen ki kellene kísérni egy háziasszonynak, amikor rengeteg a dolga, de a kaput be kellett riglizni. Felült a kerékpárra és elment. Én eddig tudom.

Még egy nő van előttem. Három szálat vesz? Annyit lehet baj nélkül?

Jó volna beszélgetni valakivel. Elmondanám neki, mit szól hozzá: tetszik tudni attól tar-

tok leginkább: a bosszú kiáradásától. Egyszer kipattan az igazság és akkor rajtunk verik le a dühüket. Isten látja a lelkem, én nem beszéltem senkinek. Nem is nagyon hiszem. Ilyesmire mégse vetemedhetnek. És miért? Kinek ártott? Kinek volt az útjában? Írta a jegyzeteit, gyűjtötte az anyagot és csak gyűrte és gyűrte zsebre az ígéreteket, hogy majd kiadják. Tudós volt, mindenki szerette és tisztelte. „Nyugodjék meg, asszonyom. Nem vádolja senki" — kellene ez a néhány jó szó.

„Mondjad meg nekem az igazságot, édes uram! Én elmesélem neked a történetet és te belőlük leszűröd. Én csak sejtek valamit, valami borzalmasat, de elhinni nem tudom. Mondd, hogy nem igaz, mondd!"

Nem lehet élni, ha igaz.

Hol vagyok én még a temetőtől? Úgy beszélek, mintha már ott állnék a sír előtt. Előbb meg kell venni a virágot.

Ott ült a gépe előtt és írt, azt mondják. Béla bácsi bevitte neki a teát. Amit én főztem. Szaharinnal volt édesítve. Csak letétette maga mellé. Meg a csészét is. És írt tovább. Aztán, amikor befejezte a cédulát, azt hiszem cédulázott, cédulákat írt át gépre, kis kartonpapírokra, akkor töltött magának. Látom magam előtt: kitölti a csészébe, és rágyújt. Hogy amikor az első korty leszalad a torkán, mindjárt slukkolhasson. Még öt szivarja maradt a dóznijában. Ötöt addigra már elszívott. Tíz szivar volt a napi adagja. Belekortyolt a teába, feljajdult, a teásibrik kiesett a kezéből, ráborult az írógépre minden az ölébe folyt, s cigarettája is odaszorult, de a tea eloltotta. Én ezt már nem láttam. Ezt is csak mondják. Nem tudok nekik elhinni semmit, mert nem egyformán mondják. Pedig, hát láthattak mindent, mert az uram igazgatói irodája egy üvegfal mögött volt. Az ajtó is üvegezve volt. Nem volt titka az én uramnak. Reggeltől estig csak dolgozott. Ahogy már az apjától is tanulta. Nélküle soha nem lett volna a tár. Az ő munkája, az ő fáradtsága és a családi tőke — ez volt a tár. Beszaladtak hozzá. Hívták a mentőket. De nem az jött ki a hívásra, hanem a hatóság. Egy perc se telt bele, s ott termettek. Egyeseknek ez gyanús. Mások szerint természetes. Maga a mentőszolgálat értesíti a hatóságot.

Lefoglalták a termoszt. A teáskanalat és a csészét. Elvitték. Kijött a papír, később, egy jó hónap múltán: vegyelemezték a teát: semmi mérgező anyag nem volt benne. Nem is lehetett. Én főztem. Marci szerint azonban több gyanús körülmény van itt. Ha nem volt méreg a teában, de először azt feltételezték, akkor miért nem indítottak eljárást ellenem és Béla bácsi ellen? Ha feltételezték, hogy a tea mérgezett volt, le kellett volna tartóztatniok. Ehelyett viszont csak értesítettek, hogy a tea nem, hanem szívinfarktusban halt meg az uram.

Viszont a kutya megdöglött. A Béla bácsiék kutyája. A nagy felfordulásban a mentősökkel együtt bejött — állítólag — felnyalta a kiömlött teát és másnap megdöglött. Négyéves kutya volt. Állítólag. Mások szerint már napokkal előbb elcsavargott. Béla bácsi pedig rosszul lett és bevitték a kórházba. De olyan súlyos az esete, hogy felvitték tovább egy fővárosi kórházba. Nem is lehet látogatni. De ez mind nem bizonyíték. Soha semmi baja nem volt a szívével. Ez se. Néprajztudós volt. Néprajztudós. Néprajztudós. Ez a szörnyű.

Most már bizonyos, hogy ez egy őrszem. Talán éppen énrám van rámállítva. Miért kell azt nekik tudniok, mennyi virágot viszek az uram sírjára karácsony este? Mintha ugyan ettől megváltoznék valami is. Beletörődtem: szívinfarktus.

Toppanjak oda elé: kedves ön... minek szólítsam? Elvtársnak? Polgártársnak? Ellenőrnek? Mondja meg, hány szál virágot vihetek az uram sírjára? Hogy ne keltsek feltűnést? Mert azt nem akarok. Beletörődtem. Az uram nincs. Meghalt. Lehet, hogy infarktusban, lehet hogy nem. Néprajztudós volt. Csak ez bizonyos. Érti?

Egyik vélemény se támasztotta föl. Akárki mondta is, hogyan halt meg — meghalt.

A mentők elvitték. Nem akarták, mert a halál beálltát megállapították, de el kellett vinniök. Az irodát a rendőrség lezárta. Persze, a kutya akkor már nem volt bent. Én is már csak a proszekturán láttam az uram. Aztán felvitték — állítólag — boncolásra. Én mondtam, nem kívánom, hogy felboncolják. Erre nem boncolták. Pedig kötelező lett volna. De mert én így kívántam, nem boncolták.

Amikor azt a jegyzőkönyvet elém tették, hogy nem akarom a felboncolását, én először nem értettem. Ezt én mondtam volna? De ott állt két férfi, fehérköpenyesek, állítólag a kórház dolgozói — sose láttam őket, ők állították, hogy nekik mondtam ott rögtön, amikor megláttam az uram, hogy megtiltom a felboncolását, mert nem akarom megbolygatni az örök nyugalmát. Ezt én? Persze lehet. Abban a zűrzavarban. Tudtam én, mit mondok?

Ezzel szemben állítólag mégis felboncolták. Egy orvos, aki elvégezte a boncolást, azóta eltűnt. Állítólag az is felkerült valamelyik fővárosi kórházba. Mint elmebeteg. De ezt is csak beszélik. Való igaz, Szentpéteri, aki boncolni szokott, nincs itthon azóta. De én nem beszéltem a feleségével. Mások szerint külföldön van. Tanulmányúton.

Most már dönteni kell. Veszek én is három szálat. Mindhármunk nevében egy-egy szálat. Ezért nem szólhatnak. Ez még nem tüntetés.

Két piros, egy fehér...

Jézus Mária! És, ha zöldet is tesz hozzá?

Nézzem, ennél az előzőnél hogyan csinálta? Ennek három szál fehéret adott.

Most már tudom, miért áll itt ez a férfi. Csak azért is!

— Három szál szegfűt kérek.

— Melyikből?

— Vegyesen.

— Sajnos, úgy nem adhatom...

— Miért nem?

— Mert nekem mindet el kell adnom. Ha vegyesen adom, akkor nem fogy egyenlően. Vagy fehéret vagy pirosat tessék kérni.

Most mit tegyek? A férfi közelebb lépett? Egészen ide nyomult az oldalamhoz. Mindenki rám néz. Most megint az az asszony vagyok, akinek megölték az urát, a múzeumalapítót.

Mit tegyek most, édes uram? Szólj!

„Tele van sírom virággal. Csak téged várlak. Jer!"

Ezt ők nem hallhatták.

— Döntsön, asszonyom, feltartja a sort!

— Meggondoltam magam. Jó éjszakát.

*

A hantot elborítja a virág. Van itt minden, szegfű is, rózsa is, krizantém is, zöld is, piros is, fehér is. Ennyi virág! Csoda történt? Édes uram! Mennyi virág! Kik tették ezt? Óh Istenem! De szép!

Segíts imádkoznom, édes Uram! Te most közelebb vagy a Mindenhatóhoz. Mondanám utánad: Ó Istenem! Adj nekünk békét! A szívünkbe. Emeld ki lelkünkből a gyilkoskereső terméketlenséget. Adj nekünk erőt, hogy kézen tudjuk fogni még azt is, akit gyilkosnak hiszünk, s ki tudjuk vezetni a gyűlölködésből. Hozzád. Elibéd. Adj nekünk erőt a szeretetre. Hogy a szeretet tartson meg bennünket azokkal együtt, akiket most gyilkosnak hiszünk. Vésd belénk: Nincs más út. Csak a szeretet. Ámen!

Ezt én gondoltam volna? Vagy őt hallottam?

Isten! Él az uram!

Havazik. Puhán. Sűrűn. Az első pelyhek még elolvadnak a forró piros szirmokon. Aztán lassan győz a hó. A virággal borított hantodat belepi a hó, édes uram. S a hó alatt a sok virág.

Ilyen fényes karácsonyom sose volt még, édes uram!

UTASSY JÓZSEF

Ady Endre!

Lobogót, szentségtartót vinni:
de jó is volna hinni, hinni!

Fölesküdni istenre, pártra:
hátha megváltanának, hátha!

Rámeredni, míg döng a dogma,
hatalmi hókuszpókuszokra.

Végül csalódni, pórul járni.
S a szent bibliát földhöz vágni.

Ökölbe szorított kézzel

Ökölbe szorított kézzel alszom,
de, kedves, rád én nem haragszom:
ökölbe szorított kézzel alszom.

Tündöklik, rezeg, ráng roskadozva
idegrendszerünk mimózabokra:
tündöklik, rezeg, ráng roskadozva.

Így élünk. Tetőtől talpig fényben.
Sem isten, sem ember előtt térden!
Így élünk. Tetőtől talpig fényben.

KISS BENEDEK

Újév után

Eget feszítenek ki fölém
a vadlibák.
Északi szél iramlik. Zendül
a tó s a nád.

Fehér hullámszegélyen villan
egy hangulat.
Vagy gondolat? Mindegy. Sötétlik
már víz alatt.

Borzongás. Vadlibák húzása.
A strand üres.
Kószálsz matató kézzel, akár
egy ószeres.

Mint ószeres, ki matat, keres —
mit is keres?
Nyarat? Egy lány arcát? Hisz lángolt,
mi most deres.

Északi szél borzongat, s nincs lány
csak tél, öreg!
Gombold magadra, mint a bundát,
éveidet!

Melegítsen a harminc... Mindjárt
negyven telik!
De én, mint kitett csecsemő, csak
didergek itt.

Hol vagytok, ti harminckilenc
dicső vagány?
Egy sincs... Megszöktek. Tényleg most
születtem tán?!

KOVÁCS ISTVÁN

Kártyakirályság

Szamosközy István
„történeti töredékeinek"
olvasásakor

Légrobbanásoktól repedezett
az őszi napfénnyel
kikent égbolt.
Sületlen lélegzet-kenyér a világ.
Beléje kovászosodik az ember:
Tudja-e,
ha a foszló fényképből kilép,
mi várja?

Kártyakivetés,
kártyavár...
A szemmel vert vér szobra:
kerti karosszék,
fehér áram.
Feszít benne a cserebere-fogadom király —
csuklóig rozsdásodva
a kézmosóedénybe...
Mögötte lombtalan fűz:
vessző-torzonborz törpe —
árnyék-negatív...
(A nagyság a földön,
a földben.)
Fehér áram
és kerti karosszék:
szobra a megromlott vérnek.
Kártyavártervek,
kártyavár.
Feszít benne a cserebere-fogadom király —
csuklóig rozsdásodva
a béklyós parolákba...
Tudja-e,
ha a foszló fényképből kilép,
mi várja?
Kártyavárablak —
kalodaráma.
Feszít benne a cserebere-fogadom király...
Hideglelős a fogsora.
Besárgult szemén
három fekete pikkely,

nap-öklendő persely a mosolya.
Lélegzete:
tapsot,
éljenzést
belepő moha.
Országa —
kártyavár.
Feszít benne
magát derékig
magába nyelve
a cserebere-fogadom király.

Ébredés

I.

A csillagképes ég rostája
lassan forog, s mi forgolódunk.
Fullasztó álom-szilikózis —
termesz roncsolja napi dolgunk.

II.

Halálnak tetsző, aki moccan,
kit nem olvasztott be az éjjel.
Mind ami volt és ami csak lesz,
a jelen*pillanattal érvel.*

III.

Reggeli torna, fekvőtámasz —
bálanyámasszonykatonásan...
Harmada eltelt már a napnak:
átaludtuk amnesztiánkat.

IV.

S ki lándzsát kapva lóra szökken,
s szoborrá váltan áll a strázsán,
gondolja meg: csak György marad,
és pogány is, mert szent a sárkány.

OLÁH JÁNOS

Sors-tükör

Elképzelem, milyen lehetne,
ha újra mindent így kéne megszereznem,
a puszta két kezemmel.

Akármi szűkös, azért
az is csak élet volna,
s a boldogságtól semmivel se messzebb.

Ahogy a csupa-kő talajban
csetlik-nyaklik a csákány,
csont, ín, izom, megállok.

Baromvásárszagú
fáradtsággal fizetni mindenért
elég lehet-e, nem tudom.

Úgy látszik

Úgy látszik, sose tudom
megszokni, hogy odanyúlok,
egyetlen kattanás,
és máris ég a villany,
ha rajtam múlt volna,
füstös gyertyával
bajlódnánk talán még ma is.

A szokás hatalma

Poharat, kést, kanalat,
mindent elástunk
régen a halottakkal.
Volna rá okunk ma is,
de nem tesszük,

a házában lakunk,
pénzét költjük,
ruháját nyűjük
annak, ki meghalt.
Ébren forgolódom én is
egész éjszaka
öröklött pizsamámban.

RÓZSA ENDRE

Séta jelenetekkel

Egy napraforgó kandeláberéből
most lobban ki sárgán az ég.
A karmos lángok tartják csak a szárat,
mely lassan, mintha nem is látszanék,
a gyanu zárt pillákkal sompolyog.
Egy gyufaláng — szemből most: tűzözön.
A hómezőkké hökkent tükrökön
aknára téved — s robban mosolyod!

Halaszthatatlan üzenet

Röptükben kapd a farhangokat el,
de muraközi söröslovakét ám!
Üld meg szőrén, és szállj, mint űrrakétán;
s más pegazusa néked — bagatell!

Inyenc ihlet finnyásan enyeleg?
Úgy, míg elhúz fölötted néhány lófing,
s lovag-árnyad, mint hórihorgas gróf ing,
— ülepedtől puhuljon fanyereg!

S mert neked tőr: minden szálka, tű, szög,
— jobb, ha versem kalpagodhoz tűzöd;
taréjjal reng majd, mint az árvalányhaj.

Megtestesült — nem szabad múlnia;
még megkövül, mint pólyált múmia —
ne csavard be a bimbót lárvanyállal!

GYŐRI LÁSZLÓ

Szerelmes a nap a holdba

— Hé, adj már egy mallért!

Két fickó közül kilép az egyik, mondja a szöveget. A kisebb, a dumás. A nagyobb három lépéssel odébb. Teodolittal mérem a terepet. Ismerős. Szó, ököl, tőr, bikacsök, láncvég tarkóra, hasba, kórház, ítélet, mert végül — talán — elkapom, elkapják az ürgét, mert elég már, elég, végigbulldózerezem a várost, mert elég volt már, elég, elkapom Győzőt, a nemzeti főhőst, kiköpi a végén a pirosat, a pirosat kiköpi, orrán-száján dől a vér, ahogy orromonszámon kibukott a vér, s adták a törülközőt, s ordítottam, s nyugtattak a kávéskisasszonyok: törülje, törülje le, hiába káromkodtam ordenárén, suttogtak a kávéskisasszonyok: mit csináljunk? ez a Győző, a súlyózó, a nagy világbajnok, s olvastam aztán: Ausztráliában ügyeskedik, vérveszteségről, agresszióról szó sem esett, esendő kis ember, melózik angyalian, a hetedik égbe ment a riportban.

— Egy mallért.

Mintha nem érteném.

— Na, adj már egy tízest egy sörre, haver!

Nézek. Egy fickó hadovál, egy másik három lépéssel arrébb ácsorog hanyagul. Kiveszem a mallért, odaadom a mallért, hátra se nézek, indulok tovább. Az utca igazán gyönyörű.

Líra következik:

Szerelmes a nap a holdba,
a hold meg a csillagokba,
a csillag a kék egekbe,
én meg a te két szemedbe.

Két hónapja múlt, két és fél hónapja már, hogy kórházban fekszel, s viszem a gyümölcslevet, a paradicsomot, a ribizkét, hogy megszülessen az a gyermek. Idézzem talán hevenyészve az egészségügyi törvényt? Azt írtam, líra következik. Dehogy líra, dehogy aszklepiádeszi izé, nem jambusok, amik még jó, hogy vannak: mert van mibe kapaszkodni, a nem-líra van itt; a piti mallér nem megy a Halley-üstökösbe, a Halley-üstökös hetvenhat évenként közelíti meg a Földet, Győző hány évenként közelíti meg a tarkót? Évenként? Havonta? S te két és fél hónapja fekszed az ágyat. S még egy hét, még egy hét, még egy hét, mire leszállsz majd a liften, *oda*, mert a gyermekeket a földszinten szülik a nők.

Líra jön ismét:

Szerelmes a föld a nőbe,
a gyökér a hegytetőbe,
hegytető a végtelenbe,
én meg a te két szemedbe.

Rosszul teszi:

Két forint a tíz forintba,
rongyos ing a gyolcs karingbe,
gyolcs karing a tiarába,
én pedig a nagy hiába.

A földszintre jutsz, odavisznek, s kiabálni fogsz, kiabálj is, ahogy a torkodon kifér. Növessz körmöket, hasítsd föl a doktor ütőerét! Vér vért mos. Úgyse tisztul a világ. Úgyis megtisztul a világ. Íme, a régi, a *vissza:* „Úgyis megtisztul a világ." Kiálts magadért, az a lány, az a fiú is magáért fog nyivákolni. Majd hallod, sírni fog, tisztára sírja a szobát.

A sötét körúton hallgat a kés. De látom a kést. Mit ér minden hacacáré, ha nem látom a mélyben a kést?

Megszólal újra a nóta:

Szerelmes a kés a késbe,
az éle a kés nyelébe,
kés nyele a kés hegyébe,
szerelmes a kés a vérbe.

S ha ennyi volna csak! Hát ennyi az egész? A kés meg a kés meg a kés?! Hogy két fickó elédáll, hogy a nagy világbajnok lekever egy frászt, mint a gyarmaton; hogy leszedik a sápot, s búcsúzóul még kezet sem nyújtanak, te nigger! Hát ennyi a vers? A kórházba viendő levél? Nem.

Kipróbáltam a líra ütközeteit, a férfi — az apa! — közhelyeit, állhatnak elém a fickók, a nő — a virtigli anya! — belém márthatja tigriscsíkjait, éleit; levelet viszek hozzád, mallérosat:

Az ecetfa édessége
szerelmes a kerítésbe,
házmestervirág a napba,
a napos a naptalanba.

Szerelmes a zöld ecetfa,
azt se tudja, kit szeret ma,
szerelmes a kurva fénybe
az ecetfa édessége.

Végignéztem a líra zöld verését, a lehető ember verdesését, végigéltem a magamét, magamba éltem a tied, a tiéd. S ennyi az egész? A kés, a kés meg a kés? Egy bélás? Egy mallér?

Üres üvegeket tallózok negyvenévesen az erdőn, mint csikkeket egy húszéves diák a villamosmegállóban; jókat röhögtünk, odaszólt valaki: „nem szégyelli magát?", „nem!", s verseket írt az elszórt, a kiköpött végeket tövig elfüstölve, s azok a versek ma már king size-ok, csomagolva. Üres üvegeket szajrézok össze az erdőn, versbeváltóhelyeken állok tűrömmel a sorba. S elémvágnak a fickók.

Egy kisfiút láttam éjszaka egykor. Egy ringyó kisfiát. Az anyja üzletelt. Hármasban indultak haza. Elveszíthetem?

Fekszel a kórtermi ágyban. A miénk lesz az a kislány-kisfiú, a miénk — te érted! —, az enyém. Éjszaka egykor. Egy csütörtöki nap. El nem veszíthetem. Az ultrahanggal kicsalogatott szívdobogás felém tapogat, futkos, keresgél, tallóz, ahogyan — hallom-e? — jobbrabalra ugrál. Két lányomat — kívül, a világban — ultrahang-ultrafényőserdő rejti el. Messzire sejlenek. Anyjuktól elváltam — elvált —, keresztbe teszi előttem a kést. Tilt, rángat, lökdös, elcibál. Ó, Szent, nagy Szent Láthatás, Szent Ultrafényláthatás!

Strófa:

Szerelmes a kés a késbe,
az éle a kés nyelébe,
kés nyele a kés hegyébe,
szerelmes a kés a vérbe.

Srófos strófa szoba-konyhánk meg a tehervagon alapterületének összevetéséről:

Szerelmes a szoba-konyha
a nagy vasúti vagonba,

negyedszázad négyzetméter
harminchárométért nyögdécsel.

Antistrófa:

Szerelmes a nap a holdba,
a hold meg a csillagokba,
a csillag a kék egekbe,
én meg a te két szemedbe.

A kék Halley-üstökösbe,
a kék-szürke üstökösbe,
szájad széli szemölcsödbe,
te én páros szemölcsömbe.

Össze-vissza strófa:

Fekszel a kórházi ágyon,
a kórházi ágyon fekszel,
vagyok ecetfa, édesség,
bejelentőlapon vendég.

Ecetfa, édes terhesség,
édes ecetfa-terhesség,
édes, édeni ecetfa,
Anna, Mária, Leventa.

Négy édes, négy zöld ecetfa,
nem Don-kanyar, nem Neretva,
Luca, Katalin, Levente,
Mária, Isten kegyelme.

Levelet hozok, üljön ágyad mellé, beszélje ki a mallért, az ecetfát, s jöjjön a nyílt seb, a zárt elviselés, mert elmegy a Halley, s a Föld bár késeken billeg, jön, kalimpál, rugdal a földön a lét meg a lét meg a Lét.

PÉNTEK IMRE

Érkezések

A. leszáll (újból, megint, folyton), végtelenre állítja tekintetét (blende nyílást), hagyja szeme előtt elmosódni (a falu, nagyközség, kisváros — fejlődési sor?) állomását. Átéli az érkezés mozzanatait; egymásba kopírozódnak léptei (változó, de mégis ugyanaz a nyom/táv); kilincsek (vasúti kocsié, váróteremé, otthoni kapué) nyitogatása, táskák (sportszatyor, aktatáska, diplomatatáska) lengetése, az üdvözlések, köszöngetések fordulatai (vélt közelségtávolság, napszakok szerint). Halad: egykori ritmusához mért, szabott lépésekkel; lassan rá-

ereszkedik az ismertség hálója, könnyedén siklik a (bogok) szemek között/előtt: a közeg olyanná teszi — s már így, visszanyerve (visszavesztve?) eltűnt, elváltozott mivoltát, követi a lehulló alkonyszemcséket ezen a ménytengeri (tudatmélyi) vidéken, mederfenéken. Áramlások, lebegések érintik meg: ismerős mind, akár az elvillanó kerítések formarendje. Viszi, sodorja a megszokott áramlás — egyre közelebb valamilyen origóhoz, melytől képtelen elvonatkoztatni énjét. Távozásainak értelmét igyekszik felfedezni visszatéréseiben (innen-létét és onnan-valóságát); összekötné az elszórt pontokat, mint egy geodéta (tér-képész), ha hinne be/méréseinek jelentőségében. Meghatározottságaival bíbelődik: na, igen, kell valaminek lenni, ami csak ebből a zúgból származhatott, a savanyú talajból, emberekből, ölelkezésekből. Mégis, ha erre gondol, megborzong, lázad, tiltakozik, másságával tüntet: legszívesebben levakarná magáról a rátestálódott (anya) jegyeket, az öröklés összepancsolt löttyét lecsapolná, mint egy ingoványt. Közeledik (taszítás és vonzás erőterében) ahhoz az állomáshoz (álommáshoz), amelynek lekötelezettje, világra szólítottja. A kényszerek prése alatt itt alak(talan)ult — tagadhatatlan. Beletaposhatna a (mű-emlék) törmelék-kupacba, de tudja: magábatiporna. Így hát kelletlen készül a fanyar találkozásra, azonossága kínos ünnepélyére: amikor a kapuhoz ér, elsőáldozós fényképe (fotó Szeles) — kilépve a szúette keretből — üdvözli üdvözült mosollyal.

* * *

elbitangolt bárány ballag
az éjjeli műszakos vágóhíd felé.
(önként is lehet odaveszni,
ha nagyon muszáj.)
hogy merre menjen, tudja réges-régen,
ez bizsereg minden ösztönében —
ismeri az ösvényt,
amerre eltűnt a nyáj.

MEZEY KATALIN

Üdvözletek

I.

WEÖRES SÁNDORNAK ÜNNEP UTÁN

Ebben a világűri léghuzamban
párhuzamosan lobogó életfonalak.

* * *

Elérhetetlen messze-érintésnyi közel,
egyazon pillanatban, egy időcseppbe fogva.

De föloldatlanul.

II.

BESZÉLGETÉS

CSORBA GYŐZŐNEK

Éjfél után fejem a kerti asztalon,
a magas csillagzatú éjszakában.
Szinte természetes lenne most,
ha idejönne hozzám valaki,
a sárga holdderengésből kibontakozva.
Leülne asztalomhoz,
hosszú, hímzett ruhában,
ahogy gyerekkoromban,
beszélgetni velem.
De nem a hajdani hideglelős, elszánt fogadkozás,
csupán a mérhetetlen
sértődött hiúság zokogna már belőlem.
(Csaknem betelt a sors, amit kerestem).
Nem volna érdemes figyelnie,
hisz tudja jól, sőt, sokkal többet is.
Barna kezem az asztalon kinyújtva
az enyészet felé,
míg keskeny lábujja a mindörökké
legenda végtelenjén.

Azonosítás

Én vagyok Mezey Katalin.
A fényképeim is engem mutatnak.
Én tetőtől — talpig én vagyok.
Ameddig lenni hagynak.

Fohász, betegen

Ne adj, Uram, zavart,
dús elmebajt!
Hiúságainkból
ne te húzzad a sápot!

Lábunkba
türelmetlenséget ne adj,
kezünkbe
ne adj iszákot!

JÓKAI ANNA

Doktorvilág

Haláp Jánosnak volt öniróniája — kivesző tulajdonság; óvta. Az önirónia karbantartja a gyepesedő személyiséget. Az új, nyomdaszagú névjegykupacot nézegette.

Már nem sikk az érettségi vagy a szimpla egyetem. A névjegykártyán hasznosíthatatlan. A névjegykártya pedig fontos. Helyettesíti az embert. Kevesen engedhetik meg maguknak, hogy a puszta névvel jelöljék: kicsodák. A foglalkozás — nem mindig hencegésből, néha indokolt tájékoztatásul — odakívánkozik. „Haláp János ellenőr." Milyen semmi, milyen satnya! „Haláp János okl. könyvszakértő." Vagy: „Haláp János hites könyvvizsgáló." Vizuálisan is, akusztikailag is súlyosabb. De „Dr. Haláp János" — ez az igazi! Sejteti: a névjegy gazdája valami plusz képességet birtokol — szakmáját tudományos megalapozottsággal gyakorolja. Nem egy ő az átlagból: rangja van! Nem veleszületett, mint a „br." és „gr." régen — ezért meg kell küzdeni! A koponyák kiváltsága ez, nem holmi előjog, ami csak ráhullik a kényelmes utódra. Újfajta nemesség, újfajta kaszt: mutasd a névjegyed, megmondom, ki vagy! A kartonkártyával nem rendelkező partnerrel legyünk óvatosak: túl lent él, vagy túl magasan! Nem csináltat névjegyet sem a betanított munkás, sem a primadonna. A legnagyobb különbség látszik egyenlőségnek.

Haláp János véletlenül doktorált — úgy adódott, hogy egy kicsiny nekirugaszkodással a disszertációt elkészítette. Miért ne? A módi ellen zajosan tiltakozni, már-már sznobizmus az is. Idővel a „cím" hátrányait is megtapasztalta. A hivatal és a hatóság alsófokú szervei — rendőrség, vám, házkezelőség (különös tekintettel a műszaki ügyintézőkre) — előszeretettel kötözködtek. A gömbfrizurás hölgy az útlevélkérelmek ablakánál kisebbségi érzését meg is fogalmazta: „Azt hiszi, mert doktor, magának soron kívül kiadom?" Pedig ő csak érdeklődött, helyben megkapni lehet-e... Iparosok, kereskedők kedvezőbben fogadták, a titulusnak pénzszaga van, mindaddig, amíg az óvatosabbja rá nem kérdez: „Milyen doktor?" A válasz csak dadogás, a lelkesedés alábbhagy. Nincs pacientúrája, ingyen receptet se nyújthat, s még egy alapos beszélgetésre sem alkalmas, melynek témája a család apraja-nagyjának részletes egészségi állapota. Hasat nem vág fel, daganatot nem diagnosztizál, precíz revizor csupán, no, ez igazán nem ok a rokonszenvre bizonyos körökben éppen... Ám doktorok egymásközt: még bonyolultabb helyzet. Reviziónál a felfedezés csak bajt okoz, kínos, hogy egy doktor is lehet csaló, vagy jobb esetben balek. A köcsönös doktorság társaságban biztonságos. Langyos, kellemes, semlegesíti legalább a felületen az ellentéteket. Kreatúra és egyéniség ideig-óráig megfér egymással. Aztán kezd az ember vágyódni. Valami primér, természetes szó kéne: melegszívű, őszinte, meg nem manipulált banda...

Haláp János ezért örült a meghívásnak.

— Nem lesz ez rossz, Márta! — A felesége kolléganője, Réka, disznótoros vacsorára invitálta őket, hétvégére, rokonokhoz. Ugod... Határszél, egyszerű, dolgos emberek. Márta népitáncos volt ifjabb korában — Réka ma is az. Innen a szimpátia. S az sem elhanyagolható tény, hogy Márta főnöke Rékának az Ibuszban, a bolondokháza irodán. Amivel tud, azzal

kedveskedik. Márta nem kivételez, de annyit azért megtesz, hogy ő maga ül be Réka helyett a kalitkába, ha már megjelennek Réka szemében az ingerültség könnyei. Réka gyönge idegrendszerű. Kövérkés és sértődékeny. Sértődékenysége összefüggésben van testalkatával — népitáncos szenvedélye csakúgy. A sokszoknyában a kolléganői sem karcsúak; a mozgása pedig neki is fürge, legfeljebb szaporábban szedi a lélegzetet. Jelmezben „temperamentumos magyar menyecske", civilben a prospektusok között és feje fölött a fűszoknyás Hawai lánnyal, elhízott nőcske csupán. Legalább a plakátot vennék le — ahány férfi az ablak elé lép, mind őt hasonlítja, ezt képzelte, már-már rögeszmésen. Márta zörgőcsontú; valósággal égeti a kalóriát, a pajzsmirigytúltengés leeszi róla a kilókat. Duzzadt a nyakzacskója, mint némely golyvás vízigázló madáré, hinnéd, nem nyeli tovább, ott tárolja az eleséget ínséges időkre. Márta viszont girhessége okán ideges. Kifelé sistereg, gyorsan kipukkan. Réka befelé szenved, nyöszörög, a szája körül pirosra marja a bőrt. Haláp János vonzalmukat érthetőnek és pártolandónak ítélte. Bár neki volna hasonló munkatársa — de ők csak kirajzanak. Ha találnak hibát, vétséget, a közutálat egyetemleges, ha pedig nem, titokban lesajnálják őket. Ennél csak a villamosok jegyellenőrei kivetettebbek. Magányos portya ez a munka: a közösség érdekében kell közösséget megbolygatnia. A szombati bridzsparti emberi kapcsolatokat helyettesít, illúziót teremt, és ürügyet arra, hogy sose szaladjon a beszélgetés mélyre. Bizonyára félelmetesek, akik nem tudnak játszani. De talán még félelmetesebbek, akik végigjátszódják a másra kapott időt.

— Nem lesz rossz, Márta. A városi brancstól távolabb.

— Semmi közünk hozzájuk. Réka keresztszülei! S az a minimum, hogy hálásan meg kell köszönni.

Márta nem szerette a hálát. Ami jó érte, fogadta, mint neki járó természetes adót, ugyanakkor a legkisebb kellemetlenség a végletekig földúlta. Nem volt vele édes az élet.

— Megköszönöd, nem kap görcsöt a szád.

— Műsoros est is lesz. A népdalkör jubilál. Belekukulsz.

— A népdal szép, Márta. Csak a műnótával zavartok ki a világból.

A bridzskompánia nem lelkendezett. Doktor Szilárd, doktor Csepregi és doktor Einsidler — a vegyész, a jogtanácsos és az ügyvéd — egyaránt kelletlenül fogadta a váratlanul megüresedett szombatot. Veszélyes megbontani a szokást. És falura menni? Minek? A potya kajáért? Nincs arra doktor Haláp rászorulva... Haláp őszintén megmondta: friss élményre vágyik. Hátha talál valamit, amiben eddig része nem lehetett. A három doktorok egyképp értették. A dologban pipi van és egy új pipi megéri. Doktor Szilárd a pincéjében gombát tenyésztett, doktor Csepregi fajkutyákat nevelt, doktor Einsidler csak vicceket mesélt. Doktor Szilárdnak penészszaga, doktor Csepreginek kutyaszaga volt — doktor Einsidler pedig azzal tűnt fel, hogy egyáltalán semmilyen szaga sincs, ha csak nem a mentolos cukorkáé, amit dohányzás ellen szopogatott. Hárman három dologban egyeztek meg: a bridzs az okos emberek kiváltsága; az okos ember abból csinál pénzt, amiből tud és amiből hagyják; manapság nincs az értelmiség megfizetve. Dr. Haláp mindent rájukhagyott. Nem becsülte őket annyira, hogy vitatkozzék. De a partikat halálosan unta már.

Kiderült — s ez Mártát megnyugtatta — Réka azért erőszakolta a disznótort, mert kocsival akart utazni. A Lada célhoz röpíti, s visszafelé sincs a vasárnapi bumlizás a vonaton. Ezzel a meghívást mintegy kiegyenlítették. Réka utólag a számlát nem nyújthatja be, igényelve ilyen-olyan kedvezményeket.

Mindkét nő a hátsó ülést választotta. Réka nem óhajtotta húsos térdét mutogatni, Márta pedig így tartotta veszélytelenebbnek. Különben sem bírta elviselni, hogy a férje az övvel lekösse, a heveder alatt pszichésen fulladozott. Dirigálni a hátsó ülésről is lehet. Éles, száraz hangján kommentálta az útjelzéseket. A legkisebb döccenésnél fájdalmas arccal sóhajtott, egyenesen Haláp fülébe. Haláp feje rángatózott, csiklandozta a meleg levegő. Réka fecsegett, kifejezte reményét, hogy a malac már föltrancsirozott állapotban várja a vendégeket. Ellenkező esetben ő enni belőle képtelen, ami nem tragédia, hiszen éppen eredményes fogyókúra közepét szakítja meg, egyetlen estére. De az szörnyű, amikor a disznó visít. Meg a vér, meg a

pörzsölt szőr szaga... az olvadó zsír, az a rengeteg! Márta fanyarul megjegyzete, nem őt ölik, fölösleges beleélnie magát a disznó helyzetébe. A megjegyzést Réka rossz néven vette, célzást vélt benne testsúlyára. Látszólag logikátlanul kijelentette, a férfiak szeretik, ha egy nőn van mit fogni. Döntőbírául, évődve, Halápot kérte fel, s bár Haláp csak udvariasan hümmögött, Márta kedélye végképp befagyott. Állíttatta a fűtést, hol hidegebbre, hol melegebbre. Undorodva szemlélte a narancsszínű szélzsákot a mezők mentén. Ronda hernyóharmonikák. Ki az a hülye, aki varázst lát a téli tájban? Semmi se fehér, minden tompaszürke, barna. Egyik község mint a másik. Jellegzetesen jellegtelen.

Mire számít ez a javíthatatlan, romantikus Haláp Ugodon? Hát sose nő be a feje lágya? Már régen bridzselnének, komikusan gondterhelt pofával, de legalább otthon. A három nyársat nyelt doktor tud viselkedni: kezet csókolnak, a hamutálat kiürítik, és tizenegykor elpucolnak. De egy disznótor? Részegek, kurjantások, atyafiak ingujjban...

— Tulajdonképpen mit keresel? — kérdezte, amikor az Ugodot jelző táblát Haláp örömmel megdudálta — Itt a... — francot akart mondani, de idejében szelídített — Itt a... prérin?

— Magot — felelte Haláp, félig tréfásan, félig komolyan — Azt a bizonyos magot a hó alatt.

Réka is ránézett. Dilis beszéd. Miféle mag? Miféle hó?

— Azért nem kell a falut kigúnyolni, a doktor úrnak se...

— Nem gúnyolódik — Márta legyintett — ez költői izé... s ne doktor urazd. Fölhatalmaztalak.

Haláp még sohasem látott állatot kés által veszni. Gyermekkorában, ha az anyja tyúkot vágott, kiszaladt az udvarra, a fülét is befogta, a kétségbeesett károlást ne hallja. Itt az ideje egyszer szembenézni, mi van a legtöbb élvezet mögött.

Csak egy kicsit tévelyegtek, aránylag hamar megtalálták a házat.

— Isten hozta, Isten hozta kedves mindnyájukat! — A háziasszony krémszínű rövidbundában, magas sarkú csizmában, frissen berakott hajjal a kapuba kiszaladt. — Már lestüklestük a reflektort, a műsort pontosan kezdik, utána a vacsora. Etelka vagyok...

— Megtörtént a vágás? — kérdezte Haláp csalódottan — Etelka, Etelka... el ne felejtse!

— Hát csak nem tetszenek képzelni, hogy lehívjuk a pestieket a piszokra? Van arra ember, egy-kettőre elintézi, s amellett sokkal szakszerűbben... Rékuci, te ismered. Az agronómus. A doktor Puszek Pista... Pista kérem, egy pillanatra!

Doktor Puszek Pista jött már, a ház mögül. A könyökét nyújtotta. A jobb markában a véreshurka masszája.

— Még nem vedlettem át, az anyja szentségit, hajnal óta nem volt rá érkezésem. Még töltöm a hurkát, fől a disznósajt... Örülök, kézcsókom, tiszteletem... Ez nem is disznó volt, mennyei súly... ami moslékot persze kapott, Etelka nem az, aki sajnálja, a napköziből hordta két kannával, de ennek van is sonkája... Még találkozunk. — Mutató- és hüvelykujja között kibuggyantott a töltelékből egy darabot. Megcélozta vele Márta száját. — Ezt tessék megízlelni!

Márta hátralépett, a falatot Puszek a révedező Réka foga közé tömte. Réka prüszkölt.

Doktor Puszek Pista arcát a sörte benőtte. Lila-fehér csíkos gyermeksapkát húzott homlokig a fejébe, a bojt hátul libegett. Azonosíthatatlan, kiszuperált testületi egyenruha alatt mocskos, háromszor visszahajtott garbót viselt — s ugyancsak kincstári bakancsot. Észrevette Haláp leltározó tekintetét.

— Nem a tűzoltóbálra öltöztem — mondta büszkén —, már meg ne vessenek...

Az asszonyok biztosították, így is nagyon csinos, Réka elégedetten konstatálta, a régi zubbonyt nem tudja már begombolni, a nadrág a hasa alatt tűvel összetartva, épphogy a legkényesebb szervét takarja. A slicc a térde között lebeg, üresen. Pedig nem öreg férfi, és a fogából is hiányzik, jobb fentről kettő, és lent balról kettő. Komikusan szimmetrikus.

„Nem szégyen a gönc — gondolta Haláp. — Csak mintha rajta nem munkaruha volna. Egybeolvadt a figurával."

Etelka körülvezette őket a patyolatra suvickolt házban. A férj — Letenye József vegyes-

bolt-vezető — kockás öltönyben, nyakkendővel tartotta meg kiselőadását a központi, kazánrendszerű széntüzelés technikájáról. A nagymama méregzöld moherkardigánban, bársonyszoknyában forgolódott. A gyerekeken lakkcipő. Jobb kezükben kazettás magnó. Rágógumi a nyelvükön.

— Bizony. — A nagymama grillás szeletet kínált körbe — eltűnt a különbség falu és város között...

— Azért a hasunkra igényesebbek vagyunk — módosított Etelka — És a hagyományok... a hagyományokat nem szabad lebecsülni, elárulni...!!!

A mama hozta a hímzést. A párnavirágok rikítottak, megbomlott a színek szigorú, szimbolikus rendje. Kacskaringós, rózsaszín indák csavarogtak — a bal szélen türkiszzöld pillangó.

— Egy kicsit újítottam... saját tervezés. A vidámságot szeretem. Nem a borús benyomást. Mi mindannyian a vidámságot szeressük. Meg tetszenek ma este látni.

Faltak egy kis meleg töpörtyűt rozskenyérrel. Nagy vacsora lesz, hivatalos a község. Sőt. Etelka a szájára tette a kezét, mint aki nem akarja idő előtt a titkot fölfedni.

— Ne késsünk! — sürgetett Letenye József, udvariasan. — Rékuci, nekünk már ott a helyünk. Mi álljuk a traktát! A citerások is a mi vendégeink. Hamisítatlan népi légkör. És a Glovicky bácsi! Csak azért nem nyert a tévében, mert nem indult. Nem tudtuk rábeszélni.

— Pávát is formáltunk, cukorból. Barna mázzal. Kis fokossal kell majd lefejezni!

Doktor Puszek Pista panofix bundában, bocskai kucsmában, lyukacsos autókesztyűben már a Dáciája motorját búgatta. Mint a kölcsönjelmezt, olyan óvatosan igazgatta vissza kabátja alját a vezetőülésen.

— Az anyja szentségit, már elnézést, de késésben vagyok... jelöltek a fogadó bizottságba.

Letenye József hunyorított.

— Nagy kivonulásra számítunk... ne igyunk előre a medve bőrére...

— Más tájról is érkeznek... népművészek? — kérdezte Haláp. Réka magába süppedt. A madeira blúzán a mellrésznél a patent folyton kipattant. Márta már elkezdte fegyelmezett unatkozását. Gyűjtögette a nyilakat, legyen mit hazafelé ellődözni, módszeresen.

— Népművészek, nem annyira — kiáltott vissza doktor Puszek Pista — de a fentiek... kiszállnak és sehol senki! Nem vagyunk parasztok!

— Merre megyünk? — szólalt meg Márta — Érdemes kocsival?

— Pársz méter, a művelődési központ. Komplex intézmény, megyei büszkeség!

— Nem mindegy, itt a határon! — Etelka hátra szaladt, a nyári konyhához. Árnyak sürögtek-forogtak a ködben, gőzben. — Bocsánat... híres szakácsnék főznek, megfogadtuk őket, egyedül nem győzném.

Megoszlottak a két kocsiban. Halápnak Etelka és a két gyerek jutott. Etelka — akárcsak az anyja — mámorosan vidám volt, ezt szeme forgatásával is jelezte.

— Ez a Puszek Pista egy unikum. Eredetileg hentes és mészáros, megyeszerte hívják, ilyenkor szezonban. Pénzzel meg sem sérthetnénk, az ő státuszában, bepakoljuk a csomagtartóját, családja nincs, tudnám, ki eszi meg, az is lehet, a vásárosoknak eladja. Nekünk mindegy, kebelbeli, nem csap be... A téeszben is megbecsülik, kényszervágásnál kéznél van, idegent nem kell bevonni. Ráadásul agronómusnak is megteszi, úgy-ahogy, mindenesetre eddig a téeszt föl nem borította. Amikor a doktorátust letette, két napig mulattunk, egy unikum ez a Puszek Pista, befeküdt az ólba és fogadásból szájon csókolta az anyakocát, mivel tisztább, mint némely emberek...

— És ti? — Haláp a gyerekekhez fordult. — Mire készültök...?

— Autóversenyző — mondta azonnal a nagyobbik. — Mint a Niki Lauda. Csak karambol nélkül.

— Én pilóta! — A kisebbik fölélénkült — Magánpilóta. Lenne repülőm. Ilyen még nincs. Csak taxis van. Én lennék az első. Mindjárt általános után, ezt szeretném!

Haláp jóízűen nevetett, végre. Etelka azonban röstellkedett.

— Bezzeg tanulni nem akarnak! Pedig ma minden pálya nyitva áll, csak egy kis szorga-

lom, van követendő példa elég... Csak menjen egyenesen Haláp doktor úr, aztán az óvodánál balra, Puszek Pista nyomában!

A művelődési ház messziről világított. Vidáman zsibongott a gyülekező közönség, akár a Letenye család. A büfé is jókedvűen működött, csak a ruhatáros bámult savanyúan. Nem akarják megszokni, hogy ne ölbe szorongassák a kabátot.

Letenye József, Márta, Réka és a nagymama dideregve ácsorogtak a bejárat működő oszlopánál.

— Bentvagyunk a protokollban — mondta Letenye. — Kedvesanyus a gyerekekkel leválik. Ránk erre várnak... erre, erre, itt a mellékajtó.

Haláp habozott. Milyen jogon csöppenjen be, ő és a neje? De már át is taszajtották a küszöbön. Négy-öt asztalka összetolva, nincs nagy felhajtás. A székek körbe-körbe, ki tudja itt, ki-kicsoda?

Doktor Puszek Pista mutatta be őket. A társaság egybefolyt, pálinka, konyak, bor, sör, üdítő tucatjával bontva, kistányéron sajtosrúd, lekváros linzer, bolti. A hangulat ünnepi. A cigarettafüst vastag hullámokban lebegett arc és arc között, mint a szúnyograjzást, időnként fulladozva ellegyezték. Ha újabbak jöttek, a jelenlévők a székekről felugrostak. Egy valaki maradt csak mindig ülve — s egy valaki nem ült le soha. Aki odaragadt a kárpithoz, az a járásból érkezett; a futkosó volt a tanácstitkár. Egyébként nő, erre paprikapiros ruhája és ribizlicsillogású körme is figyelmeztetett. Túlságosan szoros melltartóba préselte emlőit, hátul, a csat fölött kétoldalt a háj rengőn feltüremlett.

„A négymellű nő — vigyorgott Haláp — kettő elöl, kettő hátul. Megtekinthető ingyen és bérmentve." Kezet csókolt neki.

— Doktor Csuka Éva — súgta Etelka a pálinkáskupica mögül — ő az alkalmi szónok. Pedagógiai képesítésű, gördülékeny stílusú, olvasás közben nem dadog...

Doktor Csuka Éva mindenre felügyelt. A szervezőket irányította, mintha bemutató foglalkozást vezetne az óvodában. A legkisebb fennakadásra — üresedő pohár, kilöttyent ital, egy tört másodpercnyi csönd — beráncosodott a homloka, mintha irdatlan szellemi gond nyomná, veszélyben a világ sorsa, s neki, egyes-egyedül neki kell a katasztrófát elhárítani. Igyekezett úgy sasszézni, hogy a mozdulatlan, túl magasra nyírt tarkójú férfiú látóköréből el ne tűnjön. Még a szeme villanását is vigyázta. Pedig nem volt mitől rettegnie — doktor Aba Szabó Valér az elégedettségtől sugárzott. Szinte csorgott nyájassága, ahogy az elébe járulókat fogadta.

— Hát ezt is megértük! — Átfésülte feje búbján a jobbról-balra nyálazott tíz szál haját — A mi kis járásunk egyik kis községének népdalköre jubilál! Mi munkánk van ebben, drága barátaim, személyesen mennyi jóindulat! Mi pénzt emésztett fel, csak a kosztüm, de én nem kukacoskodtam, kinek, ha nem a mi kutyánk kölykének?

— És az ünnepeltek merre? — kérdezte Haláp.

— Hohó! — Doktor Aba Szabó pártfogóan fölvilágosította — Kedves fészkesfővárosi barátom, nem úgy van az, ahogy a laikus képzeli... az utolsó percig próbálnak, no meg az izgalom, ez nem haknimű sor, hogy kiáll egy dajna meg egy buzigyerek vonítani! Itt perceken belül maga a magyar nép szólal meg! Hogy mennyit kellett őket pallérozni, bátorítani! Nyolcvan kilométert nem sajnáltam, hogy tapsolhassak! Aztán vörösre verni ám a tenyeret mindenkinek, ha szétmegy a ház, felépítjük újra... Egyébként a kultúra melyik területén fejt ki tevékenységet, ott a magas fészkesfővárosban? — Nevetett, megvárta, amíg a nevetéshez a sarokba szorultak is csatlakoznak. Csöndet intett és jelt adott Halápnak a válaszadásra.

— Revizor vagyok — Haláp harákolt a füstben.

— Revizor? — Doktor Aba Szabó Valér nyitott tenyérrel mókásan az asztalra csapott, egy ici-picit kilöttyent a cseresznyepálinka, Csuka Éva törölte — Az is ember... Na egészségére! Nem iszik? Csak ha szomjas, mint a ló?

Doktor Csuka Éva előkacagott.

— Ne tessék már az oldalunkat fájdítani. Igazán, Aba elvtárs. Ne tessék már!

— Humor, humor, az élet sója! Revizor, izzasztó szakma, én csak tudom! Csak aztán a revízióból is megárt a sok, pláne politikai téren, erről is volt egy-két fejtegetésem, a doktori disszertációmban éppen, „Revizionista törekvések a munkásmozgalom kezdeti szakaszán", a cím nem pontos, lefolyt azóta egy kis víz a mi kis folyónkon, mert egyszer-egyszer oda kell csapni, nem úgy, ahogy most csinálom, ez csak tréfa, én a végsőkig a humor nyelvét beszélem, de aztán... vasököl ahova köll! Hát az asszonykák...?

— A feleségem... és Letenyéék rokona, Réka... ő van itthon...

— Ne is tartson háremet. Inkább háromat. Haha... No, majd ülnek mellém a hölgyek. Közben felvilágosítással szolgálhatok, itt a kisujjamban a népművészet... Mártuska? És Réka? Micsoda név ez? Miért nem Béka? Annak legalább értelme van...

Márta szeme, mint az elektromos vezeték az esőben, a szikrákat szórta. Nem doktor Aba Szabóra, hanem a férjére, természetesen. Réka csuklott.

Aba Szabó átnyúlt az asztalon, nyakkendője a poharakat súrolta. Megveregette Réka hátát.

— Emlegetik a verebek... Magyar ember, ha csak asszony is, érti a viccet. De komolyra fordítva a szót: szép, szép, ami itt kezdetét veszi hamarost, a fénypont azonban az idősebb Gloviczky. ...a Gloviczky bácsi. Többek közt „kiváló népművész", nem dicsekvésképpen, de én koptattam a plecsnijéért a lábam, még ma sem tudja az öreg eléggé köszönni... Ahogy az énekel, és eredeti rigmusokat ám, a citera meg aláfesti, ráadásul regölők, imák, csupa dokumentum a múltból... Gloviczky bácsi az én káderem, de mind-mind, aki itt ma este fellép, a tűzbe mennék értük valósággal. Évike, ne erőszakoljon meg. Többet nem iszom.

Doktor Csuka Éva beállt az ajtóba.

— Szíveskedjen a tisztelt vendégkoszorú — mondta. — Már teli a terem. A bevonulást kezdjük meg.

Márta alig kapott levegőt a füsttől. Igyekezett kifelé. Az ajtóban Csuka Éva szelíden megállította.

— Egy pillanat... egy pillanat.

Összetorlódtak. Végre doktor Aba Szabó Valér is felemelkedett. A felső teste volt csak gólemszerű, a tömött vállú, erősen vásznazott zakóban. Így állva a százhatvan centit sem érte el.

— Az élre szíveskedjék, Aba elvtárs... Tessék a társaságot felvezetni.

„Csak nem a pulpitusra, a szereplők helyére?" Doktor Csuka Éva, mintha Haláp aggályait kifürkészte volna, menet közben fölvilágosította:

— Nálunk nincs ám az a merev protokoll, kétsoros elnökség, amit hallani... mi mind lent ülünk, a nép között, az első két fenntartott sorban.

A teremben terjenget az olajkályhák szaga. Hideg volt, a kályhák közelében viszont gyulladt a gatya.

Doktor Aba Szabó kezét dörzsölve haladt végig középen. Jobbra-balra bólogatott, mintha nem győzné az üdvözlést viszonozni.

— Magyar gyerek tüzes gyerek... majd beforrósít a hangulat! — Lehuppant az első sor közepére, Rékát és Mártát karon ragadta, húzta őket maga mellé. — A férjuram ide mögénk... aztán most semmi ellenőrzés, amit én csinálok velük, attól nem fogy el egy asszony se... Sőt, gömbölyödik...

Haláp tanulmányozta. Üdítő a butaság magabiztossága. Csak bizonyos szavakat ne sajátítana ki. Ne alázná meg a büszke fogalmakat is.

Megtelt a két sor — meg a terem is. Bizonyára a község színe-java legelöl. Kár, hogy a fogadószobában hallgatagon ropogtatták a sajtosrudat, nevüket elmorzsolták és vigyáztak, mindig legyen foglalatosságuk, ha más nem, a szorgalmas kortyintások.

Doktor Csuka Éva eltűnt — majd a függöny izgatott púposodása után a résen kibújva a közönség elé lépett. Gyér taps. Doktor Csuka Éva meghajolt. Bordó dossziét nyitott — papírról üdvözölte a megjelenteket. Utolsónak a művészeti vezetőt, elsőnek doktor Aba Szabó Va-

lért. Doktor Aba Szabó Valér felpattant, összekulcsolt kezét a feje fölött meglengette. Nagy tapsot kapott. A művészeti vezető nem ült közöttük.

Az ünnepi megnyitó szövegét doktor Csuka Éva baki nélkül olvasta fel. Valami verset is citált. Ahogy a költő mondja, hogy melyik költő? Nem érdekes. Pontnál levitte a hangsúlyt, vesszőnél szünetet tartott. Időnként felpillantott, majd merészségétől megrémülve szemét a papírosba visszamenekítette. Mintha víz csorogna, egyenletesen. Aranyat, homokot ez a monoton sodrás az edényből egyaránt kiperget.

Doktor Aba Szabó figyelt. A végén csettintett és bólintott.

— Jól van, Évike! Jól van! — Hátra fordult, mutatta, tapsol.

— Óvónő volt — mondta Mártának — amíg föl nem figyeltünk rá. Az ő csoportjában már a négyévesek is tudtak gyurmából szobrot készíteni.

A műsort a népdalkör nyitotta. Inkább középkorú, semmint fiatal asszonyok — inkább idős, semmint középkorú férfiak. Kékfestő szoknya, saját színével hímzett fehér blúz — fekete nadrág, fehér kihajtott ing. Semmi túlzás, semmi csicsa. A szólót őszhajú, tömzsi asszony énekelte, villódzott a fémfog a szájában, de nem bántóan, nem ízléstelenül, inkább derűsen. Bal kezében keszkenőt tartott, csuklója kecses mozdulatával megtáncoltatta.

— „Én is olyan áááárva vagyok..." — énekelte és mosolygott hozzá, manír nélkül, ösztönösen, mint aki tudja, mindent bírnia kell, halálig.

A dal a legősibb panaszfórum és a legősibb vigasz is. A dalban minden igazság megtétetik, ha nem a kerek földön, a szögletes gödrön túl, legalább.

A ritmus gyorsra váltott. A kórus a taktust lábbal verte, dacosan, keményen.

— „Inkább nézem az abonyi kettőt, mint Majlandban azt a harminckettőt..."

Öreg, tört férfiak arcán a régi csibész átragyogott. Öröm ez is — a bánat kifejezhetőségének öröme. A nóta felesel, a nóta lázad, aki énekel: reménykedik. Hisz valami gyötretésen túli, végső győzelemben.

Doktor Aba Szabó fészkelődött. Rácsapott Márta combjára, Rékát hátba puffantotta, majd cserélt: Réka combján több a hús, Márta háta jobban kopog.

— Na, mit szólnak hozzá? — kérdezte félhangosan. — Nem beígértem...? Azt nézze, egyem a zúzáját, azt a kis görbe lábút, de szemérmes, zárójelben hordja, egyem a zúzáját, nem mai csirke egy sem, ezek a kakasok már nem kukorékolnak a szemétdombon, de így együtt, a mi kis dalosaink, hát könny szökik a szemembe...

Senki sem pisszegte le. Az énekesek egy kissé lehunyták szemüket, zengették tovább, rendületlenül.

— Bravó... — tapsolt doktor Aba Szabó. Beleénekelt, egy-egy ütemmel lemaradva, a hangja döcögött, bicsaklott — Na, így együtt, gyerekek...

A kórus befejezte. Meghajoltak.

— Na... — Doktor Aba Szabó a tenyerét csattogtatta. — Na, semmi repeta? Lányok, mindent bele!

Azonban valaki — talán a vezetőjük a függöny mögül? — valamit intett; levonultak.

— Ó — doktor Aba Szabó csalódottan felállt —, de spórolnak, de spórolnak, az anyjuk szentségit, pedig hallgatnám hajnalig... — Átcsörtetett a termen, a mellékszoba irányába. Doktor Csuka Éva kétrét hajolva surrant utána. Doktor Puszek Pista a sor széléről Halápig küzdötte magát.

— Rendes fickó különben... és nagy patrónus — mormogta nyugtatóan. — Évike a hibás! A szeszmentes fogadás államilag rendelt. Nem kell megszegni. — Visszacsúszott a szélére.

Néptáncosok ropták, elszántan, vadul. A por a deszkákról a díszközönség orrába szállt. Megdolgoztak minden talpalatnyi helyet; ártó bogár, ahány, pusztuljon! Állukat leszegték, majd újabb erőt haraptak a levegőből, büszke nyakrándítással. Készséggel, verejtékben fürödve ismételtek.

— No azért! — mondta doktor Aba Szabó. Zajtalanul sompolygott vissza, ledobta ma-

gát a székre. A két nő megrebbent. — No azért. Ezeknek van vér a pucájukban. Bravó, gyerekek...!

A közönség megszokta vagy észre sem vette. Két ifjú citerás következett. Kivárták a viszonylagos csendet, türelmesen. Ráhajoltak hangszerükre, végigcirógatták, finoman.

— Ahá! — mondta doktor Aba Szabó diadalmasan. — Nekem játsszák! A kedvencem... Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok... — Dúdolt, vállát ingatta. Összetört az ezüst citeraszó.

— A szegénylegénynek utat mutassatok...

„Mutassa meg már neki valaki az utat. De kifelé!" — Haláp előrehajolt és könyörögve pisszegett. Aba Szabó felhorkant, kedélyesen.

— Egymás közt vagyunk, gyerekek. Mert ezek mind az enyimek. Mind. Gloviczky bácsi... hozzátok már az öreg Gloviczkyt! Világszám, a Magyarok Világszövetsége is kikérte tőlem, de repülőre az én kis öregemet? Dehogy kockáztatom. Őrá itt van szükség.

A betanult kedvességű műsorközlő — vékonylábú úttörőlány — kipenderült a függöny elé.

— Szünet! — kiáltotta fejhangon.

Szünetben talán el lehet tűnni. Akár Pestre vissza. Mag a hó alatt? A varjú kizabálja. Haláp étvágya elment.

— Hogyhogy szünet?! — Doktor Aba Szabó karon ragadta doktor Csuka Évát. — Hát Gloviczky bácsi...?

A fogadóban doktor Csuka Éva sápadtan és fölháborodottan közölte: Gloviczky bácsi rosszul van, Gloviczky bácsi nem áll ki.

— Hogyhogy nem áll ki? Olyan isten nincs! — Aba Szabó csitította — Évike, nem eszik a kását olyan forrón... majd én beszélek vele! Az én kis öregemmel. Ha kell, tartom a gallérjánál fogva!

— Ne tessék — mondta doktor Csuka Éva — Nem akar. Megmakacsolta magát. Egy óvodással könnyebb...! Esküszöm.

Aba Szabó a zsebébe dugott egy véletlenül bontatlan üveget.

— Ne kövessenek...! Mindent én, mindent nekem...! — Távozott.

— Ezután következik a java. — Letenye elvette Haláptól a kabátokat — Ne tegyék ezt velünk.

— Muris pasas — suttogta Réka —, engem direkt szórakoztat. Így kívülről.

Márta a kesztyűjét huzkodta föl-le. Gyakorolta az Ibuszban megszokott önuralmat.

— Nyakas magyar! — bólogatott doktor Puszek Pista. — A Gloviczky Mátyás. Nem szereti, ha belebeszélnek.

— Sokat enged meg magának! — Doktor Csuka Éva a mutatóujját feddően mozgatta előre-hátra — A múltban is, most is. Renitens természet.

— Művészi allűr... — kotyogta Réka.

Aba Szabó negyedóra múlva jött vissza.

— Remélem, nem indult oszlásnak senki ... haha. Az én kis öregem szenilis már, kötötte az ebet a karóhoz, nincs diszponálva, és zúg a füle, csikar a hasa, úgy kellett beletöltenem egy kis lélekerősítőt, komolyan, mint a csecsszopó ... Nyolcvan kilométert furikáztam kilencven százalékban őérette ... szeretném azt látni!!!

— Bizony — helyeselt doktor Csuka Éva — talán az utolsó alkalom. Nagyon megrokkant már.

— Nem úgy verik a cigányt: elfogadni a törődést, pénzt, propagandát, aztán „niiincs kedvem", ezt még a Gloviczky bácsiknak sem engedjük meg! No, spongyát rá. El van boronálva!

— Nagy diplomata tetszik lenni — mondta doktor Csuka Éva — De induljunk, ha szabad egy kicsit sürgetnem...

A második sorban néhány hely megüresedett. Márta és Réka odaszöktek. Doktor Aba

Szabó karját a székek támlájára fektette. Lábát kényelmesen előrenyújtotta, ék alakban. Elfeküdt. Dobolt a cipősarkával.

Gloviczky Mátyás megjelent. Fergeteges taps fogadta. A terem végében egy csoport fiatal hosszan nyújtott, sikoltó hangon fütyült is: a fiatalok kétségkívül, a maguk módján, éltették Gloviczky Mátyást.

Haláp töpörödött aggastyánra számított. Gloviczky Mátyás magas volt. Ráncai, mintha borotvakéssel hasították volna az arca húsába, határozottan haladtak függőleges irányba. A homlokán volt csak három vízszintes vonal. A bőre még barna. A haja ritka, oldalt választott, fehér. Szakálla nincs, bajusza mértéktartó. Fekete öltöny, fekete csizma. Faragott bot a kezében. Nem támaszkodott rá, meg is himbálta egy kicsit.

Biccentett. Kék szeme hunyorgott, majd nagyra nyílt. Végigpásztázta a termet.

A gőg lesújt. A méltóság az, ami fölemel. Csusszanás, köhintés bennrekedt. Istenváró csönd lett.

Gloviczky Mátyásnak nem nőtt még hályog a szemén. Megpillantotta a terpeszkedő alakot az első sorban. Már formálta a száját — de az állkapcsa hirtelen összecsattant.

Állt — homlokán a három ránc egyetlen mély árokba szaladt.

— Hőőő... — szólt föl doktor Aba Szabó Valér barátian — Rajta, édes-egy-apám...

Gloviczky Mátyás most kezdett remegni. Külön-külön remegett be minden porcikája. A botját megmarkolta, barna színe vörösre váltott. Már-már hajította a botot. Roppant erőfeszítéssel állította meg.

A visszafordított indulat letaglózta. Hátrált a díszlet széléig. Kapaszkodott a halványkék drapériába. Azután egyetlen rántással magára húzta. Úgy esett el; rejtőzve-védekezve.

— Orvost! — kiáltották, elsőnek doktor Aba Szabó Valér. Doktor Csuka Éva húzkodta a függönyt, össze. Doktor Puszek Pista gyűrt ingujjal a testet hurcolni futott már.

Hol itt az *orvos*? Haláp doktor szégyellte magát.

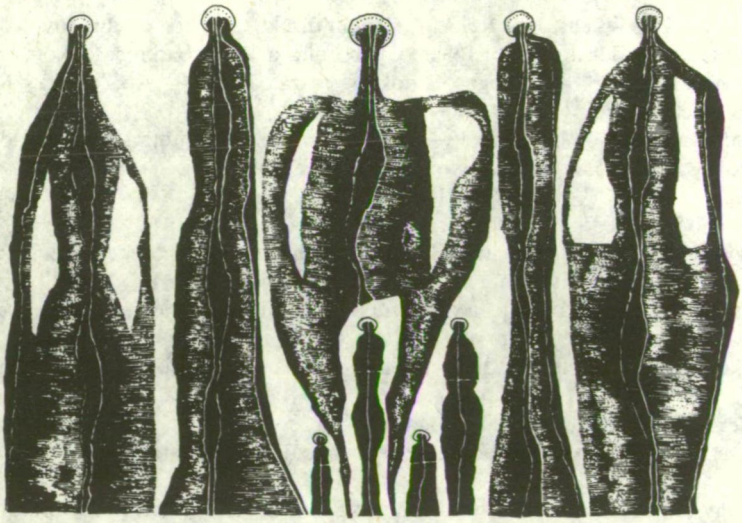

SZENTI ERNŐ GRAFIKÁJA

JÁNOSY ISTVÁN

„s nem leszek már csak néhány szó egy sírkövön"

HERBSZT ZOLTÁNRÓL

A huszonkét éves költő, Herbszt Zoltán váratlan halála olyan kérdést adott fel nekem — már másodszor —, amely még mindig titok előttem: nem találok rá értelmes magyarázatot.

Első ízben — több mint 40 éve — éppen Sopronban adta fel nekem ezt a kérdést egy akkori ifjú barátom ugyancsak váratlan halála. Szobatársak voltunk. Így ismertük egymás minden intim ügyét. Például az ő nagy szerelmét, féltékenykedéseit. Elmesélte egy álmát. Annak egy részlete a következő:

Szerelmi riválisa cimboráival üldözőbe veszi; ő menekül, hirtelen egy nagy úszómedence állja útját, de abban víz helyett izzó érc van. Megtorpan. Mint fürdőmester, egy sugárzó arcú, ezüsthajú, -szakállú öregember áll ott és lemutat a mélybe: „Készülj, ugorj új lelket ölteni!" Hátulról már diadalmasan ordítanak az üldözők: most elkapják! Ő ugrik, átússza a lángözönt, a teste szinte elsistereg, de, amit kilép a túlpartra, érzi: új, sugárzó teste van. Az öreg felmutat a magasba, arra menjen tovább — ahogy emelkedik, érzi: lentről a lány nézi őt és keservesen fölsír.

Az álmához ezt a magyarázatot fűzte: „az öreg az Isten, és az álom azt jelenti: egy éven belül meghalok."

Bár súlyos mellhártyagyulladáson ment keresztül, annyira felgyógyult, hogy szegedi orvosuk — mert ott laktak — megengedte, hogy visszamenjen Sopronba és folytassa tanulmányait. Útközben télen útbaejtette szülőfaluját, ezalatt meghűlt, agyhártyagyulladást kapott és meghalt nem egészen egy évre az álom után.

Ma sem találok rá racionális magyarázatot: hogy lehet az, hogy ő álma alapján pontosan tudta a halálát, annak időpontját.

És most, íme Herbszt Zoltán esete. Viruló, egészséges ifjú volt. Sportolt. Sikert sikerre halmozott. Mint költő bámulatos gyorsan befutott: tehetségét még gimnazista korában fölismerte Sarkady Sándor, és közölte verseit a Soproni Füzetekben: Utóbb pedig többször is megjelent a Tiszatájban. Ettől kezdve verseinek derekas részét olvashattuk a folyóiratokban, a Szegedi fiatalok antológiájában. Minden oka megvolt rá, hogy derűs és diadalmas verseket írjon. És ő ilyeneket írt:

„Tudom, félbeszakad egyszer az arcodat
simító mozdulat,
s nem leszek már csak néhány szó
egy sírkövön.
Így lesz, kedvesem, ne sírj"...
(Az utolsó kedvesnek)

„Halál ez a tavasz nekem"
(Cseresznyevirág)

Herbszt Zoltán, a fiatalon elhunyt, tehetséges költő ezekben a napokban lenne 25 éves. Emlékezésül közöljük Jánosy István írását, amely első változatában elhangzott a Soproni Öregdiákok Baráti Körében.

Petőfi halála ürügyén is magáról beszél:

„Koponyám serlegébe esővíz szivárog
féregitató lett a versek medencéje
többé nem kortyol belőlem gondolat
nem csillan több arc már a tiéd se"
(Néhai P. S. költő arcai)

„Anyám, fiad lőtt
vadakhoz lesz hasonló
kinyújtóztatják testét
vadászok a terítéken
elbomlott szemébe
javasasszony-kezed sem
tud már békét simogatni"
(Látomás)

„Az ember dolgai végére ér,
mindegy lesz, hogy simogatás
vagy pofon az utolsó pillanat.
A csalódások későn fájnak
igazán s a halottnak szerencsére
nincsen emlékezete.

A *Testámentom* című versben pedig a barátaitól búcsúzik:

„Ne haragudjatok ezért, sietős útam volt."

Folytathatnám az idézgetést oldalszámra, de ennyi is elég. Betegségét halála előtt egy hónappal még senki sem sejthette, a galoppierende fehérvérűség oly gyorsan végzett vele. Ő nem tudhatott semmit közelgő haláláról, *de a versek már tudták,* már régóta előre jelezték és kiáltoztak a mélységből. Tehát ezek a versek nem a tudatból, még csak nem is a tudatalattiból törtek fel, hanem a léleknek egy még mélyebb ősrétegéből, ahol az időegymásután már nem számít, ahol időtlenség honol — és ez a C. G. Jung által „kollektív tudattalannak" nevezett lélekréteg. Másképp megmagyarázni nem tudjuk. A racionális tudat itt már tehetetlen. És feltehető, hogy verseinek más elemei és motívumai is ebből a mélyrétegből származnak, s ezeket kéne Herbszt Zoltán költészetében tüzetesen átvilágítani. Ez még a jövő feladata.

Ma divat: össze nem függő képek és metaforák halmozása egész az értelmetlenségig, a halandzsáig. Herbszt is ugyancsak halmozta a képeket és merészen társította. Sokszor nála is egészen diszparát elemek állnak össze hasonlatokká, metaforákká. Viszont a versek értelme, indulati tendenciája egyáltalán nem homályos, de könnyen átélhető, megfejthető, önvallomásnak felfedezhető. Ő annál naivabb, közvetlenebb, őszintébb egyéniség volt, hogysem divatból, modorosságból leírjon egyetlen szót is. Róla is elmondható, hogy verseit ajánlotta a falaknak, mert úgy írta, ahogy neki jólesett. De ugyanakkor egész lelkét, emberi becsületét, életét, halálát beleadta. Hiszen ő mindent egy kártyára tett fel, és ez a költészet. Azért volt egész életében, barátságaiban, szerelmeiben oly lángolóan nyugtalan, szinte kapkodó, mert lelke legbelső zugába bele volt programmozva: 21 évig élsz. Ez az olthatatlan életszomja abban nyilvánult meg, hogy szinte egyszerre akart minden élménynek a végére járni. Ő is elmondhatta Babitscsal:

„A legészrombolóbb, vadabb kéjt add ma nékem,
S a legfájóbb ölőbb kínt add melléje még.....
sohasem, sohasem mondom reá: elég.....
Szegény vagy Isten — mert mivel szívem betellnék,
meg nem teremtheti erőd és örök elméd!"

Az emberlét örök nagy kérdéseire, mint születés, szerelem, halál, barátság, teremtés és pusztítás, emberirtás és önfeláldozás, — egyszerre akart igényes és végleges feleletet kapni, ezért kellett a mohó élményhajszolás, a kaland, a kóbor soha meg nem állapodás. Ő még nem tudta — kamasz lévén —, amit az öreg költő már tudva tud, hogy nagyon sok kérdés adódik, és egy élet tapasztalata után is csak nagyon kevésre tudunk választ adni.

Szellemi odüsszeiájának e rendkívüli intenzitását leginkább szerelmes verseiben érezzük — annál is inkább, mert ezek a legszámosabbak életművében. Itt kulminál élménymohósága, szertelen nyugtalansága. Idillikus korai szerelmes verseitől eltekintve, a legtöbb igen drámai és tragikus hangú, noha általában sikeres hódítás tanúvallomása. Ezekben a versekben érződik a leginkább Ady hatása: a héjja-nász, a vér ünnepe:

„Úgy megégettél
Tépő nyakkal markolnék
beléd, hogy kifolyó véreddel
nyakonönthessem az égboltot.
— alkonyodjon....."

Persze ettől az emésztő tűztől csak didereg a lány:

„Öleléseink után mindig
betakartalak csillagokkal
szőtt takaróval de mégis
dideregtél — hűvös volt
neked e mindenség
(Úgy megégettél)

„ezentúl már rablóké a határ
egymásból tépve megnőnek ujjaink"

— írja *Egy szerelem röntgenképei*ben. Persze, az ilyen szerelem úgy világítja át az embert mint a röntgen — illúziók nélkül látjuk a másik pőre csontvázát, és a beteljesülés utóize nem édes, hanem keserű:

„hát céda volt valahány".

Egyetlen befejezett drámájában, a *Kiállítás*ban, amely építkezésében, párbeszédeiben és jellemrajzaiban kitűnő drámai érzékről tanúskodik és jól elő is adható — egy szerelmi négyszög viszontagságairól van szó. A főhős, egy festő ösztöndíjat kap Londonba, és ott megcsalja a feleségét valakivel, aki egyetlen nagy szerelme lesz. Otthon a felesége is csalja őt régi szeretőjével. A kiállítás előestéjén a feleség kiadja szeretője útját azzal, hogy most már csak a férjével akar élni. Igen ám, de megjelenik a londoni lány, és közli a festővel, hogy tőle fia született, de meghalt és szerelmüket most már lezártnak tekinti. A feleség viszont — megtudván, hogy férje találkozott ideáljával — bejelenti a festőnek, hogy elköltözik tőle a volt szeretőjéhez. Így a festő, aki azzal emelkedik ki a többiek közül, hogy sok gyöngesége ellenére mégis érzőbb és tartalmasabb ember, egyedül marad kétségeivel.

Nem vitás, hogy a festő kicsit önportré is — ennyire alanyi költőnél ez nem lehet másképp — de ekkora kiábrándultság ilyen fiatalon? Mint aki már fenékig itta „az élet poharát"?

De azért Herbszt költészete mégsem morbid, keserű, letaglózó. Éppen ellenkezőleg: valami napsugaras báj dereng verseiből. A koraiakból a kamasz törékeny szépsége, a későbbiekből a sokat szenvedett alig férfi könnyeken át is mosolygó bölcsessége. Kevés mai költő akad,

akiből ennyire sugárzik a természet iránti naiv rajongás. Erről így vall rendkívül eredeti prózai írásában: a *Rejtőző kamaszkor*ban, arról emlékezve, hogy nagyszülei egy bakterházban laktak 10 kilométerre Soprontól:

„A kis ház mellett vonat, és amerre a szem ellát, szőlő, meg egy tekintélyes akácerdő. Erre a vidékre emlékszem élénken, jobban mint a városra, amelyben felnőttem, pedig hozzáértő régészek és turisták szerint Magyarország legszebb műemlékvárosa... A tíz és tizenhat—húsz év közötti korosztálynak az a szerencséje, hogy végtelen sok világot tud felfedezni magának, ott ahol akar. Nekem külön szerencsém (amihez a városi gyerek sajnos egyre ritkábban jut hozzá), hogy elképzelt csodálatos tájak és élet mellett rendelkeztem ilyennel a valóságban is — nagyapáméknál. Talán ennek tulajdonítható, hogy életem egyik célja lett, hogy az álmokat és álombeli tájakat megleljem a valóságban."

Verseinek, témáinak, metaforáinak nyersanyaga mindig a természet. De ez a természet sokkal gazdagabb, mint amit ő a bakterház környékén észlelhetett, itt van például a tenger világa. Reális élményeit csodálatos képzelgéssel gazdagította fel egy Krúdy, Cholnoky László hangulati erejével. És ebben a csodálatos gazdag álomtermészetben sorra merülnek fel a furcsa archetípusok a lélek legmélyebb rétegéből — ez az igazi szürrealizmus mechanizmusa. Talán emiatt is érezte magát annyi sok barát és barátnő között kóbor, magányos sámánnak:

VERS

Magadhoz mérettél.
Közös sorsod van a
hómezőn károgó varjakkal.
Kidoboltak minden faluból,
soha nem alhatsz már
meleg szénát zizegtető
padláson, se
szalonnás szájjal csókolt
szüreti menyecskék ölén
Nótás szemű zsivány vagy,
ellened prédikálnak
a vecsernyés harangok.
Az ablakon-benézők
sóhajával lépsz tovább
mert csavargó hitedet
sáros dűlőkre zárják ki
a tűzhelyes szobákból
feketekendős vénasszonyok

TARDY LAJOS

Madzsari rabszolgák nyomában

NÉHÁNY GONDOLAT KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR SZÜLETÉSÉNEK BICENTENÁRIUMÁN

Társaságunk kerek kétszáz esztendő előtt született, a világ legkiemelkedőbb orientalistái között számon tartott névadója akkor is nemzeti panteonunkban foglal helyet mind ma, mind a jövőben, ha eredeti célkitűzését — a magyarság ázsiai őshazájának meglelését — nem tudta valóra váltani. Úttörő és mindmáig felül nem múlt tibetisztikai tevékenységének tudományos értékelése nem tárgya és célja ennek az ünnepi megemlékező ülésnek — ezt a szakirodalom már alaposan elvégezte, bár hozzátehetjük, hogy további anyagok előkerülésével ez a tudósi életmű még teljesebbé válhatik.

A magam részéről — előadásom szorosabban vett tárgyának kifejtése előtt — csupán arra szorítkozom, hogy egy-két, eddig figyelembe nem vett további elemmel igyekezzem kibővíteni azoknak az ismereteknek — vagy ha úgy tetszik; feltételezéseknek — tárát, amelyek rávilágítanak arra, hogy a már napfényre hozott indítékok mellett milyen egyéb körülmények hatottak Kőrösi Csoma Sándorra, mielőtt nagy elhatározása végleg kikovácsolódott bensejében.

Ezzel a kérdéssel is sok jeles tudósunk foglalkozott s közülük rangsorolási szándék nélkül emelem ki Baktay Ervin és Csetri Elek nevét. Baktay szavával élve, de szinte az általános felfogást megfogalmazó mondatai szerint Kőrösi Csoma diákkorában „a hosszú tespedés korszaka után ismét nemzeti öntudatra ébredező magyarság izgatott érdeklődéssel fordult Kelet felé".

Ha talán a megszorító értelemben vett Magyarország szellemi életére némi fenntartásokkal ugyan, de el lehet fogadni az „izgatott érdeklődés" hiányát, annál kevésbé tehetjük ezt a „kisebbik haza", vagyis Erdély vonatkozásában. Hiszen éppen Csetri Elek mutat rá az önálló észlelés megnyugtató bizonyosságával, hogy a székely falvak lakosságában még a viszonylag közeli múltban milyen intenzíven élt a keleti származás ősi tudata s ez a hagyomány, ha halványodó mértékben is, mind a mai napig továbbél. De — mindenesetre több mint egy teljes emberöltővel a mi Kőrösi Csománk megszületése előtt — ennek más jellegű egyéb bizonyítékai is rendelkezésünkre állnak, melyekkel a „hosszú tespedés" korszakát meg szeretném kérdőjelezni.

1752-ben, tehát Csoma életírói szerint még a hosszú tespedés korában Erdélyben már nagyon is megmutatkoztak az őshaza megismerését célzó törekvések. De ne vágjunk a dolgok elébe...

Kőrösi Csoma a nagyenyedi gimnázium, bölcsészet és teológia elvégzése után még néhány esztendőn át meghatározó jelentőségű tanulmányokat folytatott egy külországi egyetemen, éspedig a göttingain.

Tegyünk kísérletet annak megállapítására, hogy egyebek mellett miért Göttinga vált vég-

---

Elhangzott a Kőrösi Csoma Társaság szegedi tagozatának emlékülésén.

ső tanulmányainak színhelyévé és nem például Wittenberg, Heidelberg, Halle, Leyden, Utrecht vagy Genf — hogy az erdélyi diákok által kedvelt egyetemi városok egyikét-másikát megnevezzük.

Aki kézbe veszi Halmágyi Istvánnak, a XVIII. századi Erdély jeles közéleti személyiségének az 1750-es évek első felében eszközölt göttingai naplóbejegyzéseit, nyomban felfedezi, hogy ez a székely köznemes az 1733-ban született Teleki Pálnak — Teleki László és Ráday Eszter fiának, a nagy Teleki József kalandos életű bátyjának — diáktársaként, szabatosabban inkább „hofmestereként" jutott ki erre a hírneves egyetemre, amelynek ő maga is hallgatója lett.

1752-ben August Ludwig Schlözer, a göttingai egyetem későbbi dísze, a magyar őstörténet-kutatás kiemelkedő személyisége ekkor még csak diákja annak az egyetemnek, amelynek később világhírű professzora lesz. De — bár feltehetőleg megismerkedtek egymással — nem szerepel Halmágyi naplójában. Annál inkább mindaz, amit az őket honfitársakként meleg szívvel és vendégszeretettel fogadó Segner János András ottani professzortól hallottak és megtudtak. A másfél évszázaddal korábban megnemesített pozsonyi bírák, polgármesterek és orvosok családjából származó Segner, a londoni, berlini és pétervári tudományos akadémia tagja, akit a tudománytörténet elsősorban az úgynevezett „Segner-kerék" feltalálójaként tart nyilván, egyike volt kora legszínesebb egyéniségű tudósainak. De tudósi arculatának volt egy olyan vonása is, amelyről az utókor nem vett tudomást — sem a történészek, sem az orientalisták — s ez a magyarok őshazájának, eredetének kutatásában nyilvánult meg. Talán ez lehetett az egyik oka annak, hogy a történészkedő, nemzetközi levelezésekbe bocsátkozó Teleki László miért küldte éppen Göttingába Pál fiát.

Halmágyi naplóbejegyzése 1752. április 26-án: Segner „a magyar dolgok iránt mondá, hogy egy igen tudós franczia bocsát most eredetünkről egy igen tudós munkát, prodromussa (=előzetes bejelentése. TL) kijött, látta, a mint mondja, a chinaiak krónikájokban találta eredetünket". Halmágyi sietve tudósítja védence és diáktársa atyját, a tudós alkatú Teleki Lászlót a sajtó alatt álló magyar őstörténeti vonatkozású műről s 1753. február 11-i naplóbejegyzéséből már arról értesülünk, hogy nemcsak Teleki László kéri, „tudósítsam, ha kijött-é azon könyv és quo titulo ... s igen akarná, ha ezt is megszerezhetné", hanem Ráday Gedeon is.

Megnevezés nélkül sem vitás: ez a könyv Joseph de Guigne oly vitatott műve volt — a korai őshazakutatóknak szinte bibliája. Ma már, főleg Csanak Dóra munkássága jóvoltából tudjuk, hogy ezt a könyvet — a fent leírt módon — Halmágyi és Teleki juttatta haza.

Lehetetlen meghatottság nélkül belelapozni Teleki Józsefnek — a Göttingát járt Pál öccsének — párizsi naplófeljegyzéseibe, illetve az erre vonatkozó részletbe. 1760. november 4-én érkezett a francia fővárosba. December 30-án már Clairaut matematikusnál vendégeskedik s a vendégek között üdvözölheti a kérésére megjelent Joseph de Guigne-t is. Annak a könyvnek a szerzőjét, akinek művét oly sóvárogva várja Teleki László és Ráday Gedeon... Január 30-án már látogatást tesz De Guigne-nél, „aki a magyarok eredetét kínai és arab forrásokból összeállította. Kitűnően tud arabul s elég jól a kínai nyelven". Bougainville-nek — aki könyvet készül írni Magyarország történetéről — megígéri, hogy összeköttetést teremt számára Ráday Gedeonnal.

Segner egyébként — mint Halmágyi írja — nem osztja a párizsi elméletet: „beszélvén én Segner urammal, vagy inkább kérvén ezen francziának írását, azt mondá, nem reménli, hogy megmutathassa a magyaroknak Sinából való eredetükeť" s tagadó okfejtését négy pontban foglalja össze. Ugyanígy cáfolja a zsidó eredet elméletét is és ellenérveit mind nyelvészeti, mind törzsszerkezeti alapokra helyezi. Segner szerint a madzsaroknak a Don és a Volga közötti őshazájáról még a helyszínen él az emlékezet. A Kuma folyó, amely a Kaukázus hegyei közül északi és keleti irányban fut ki a síkságra, majd sok beleáramló folyó vizétől felduzzasztva keletnek s délnek tart, míg bele nem torkollik a Kászpi-tengerbe, a Kaukázustól két napi járóföldre pedig a Buivola folyó a síkságról a Don és a Volga között haladva beleömlik a

Kumába. A folyók egyesülésénél egy nagy város holtteste (cadaver) fekszik, paloták omladékai és a földszint alatti pincék alapépítményei. A cserkeszek és a többi szomszédos nép abban egyetértenek, hogy ez a város a madzsarok nemzetéé volt. Egyébként — teszi hozzá szerzői után Segner professzor — az alánok területe szomszédos volt a cserkeszekével.

Segner szavaihoz Halmágyi ezt fűzi naplójában: „Valjon a székelyek nem innen jönnek-é?"

Segner professzor már ismeri a svéd háború során orosz fogságba került Strahlenberg írásait. Hosszan citálja Abulgázi Bahadurt is és szavaiból Halmágyi sok mindent lejegyez. Íme egy kis ízelítő belőlük: Kipcsáknak Oguz csapatokat küldött, hogy verje le Ruszt, Olaht, Magyart és Baskirt, akik a Tin, az Atil — vagyis a Don és a Volga — valamint a Jajk folyó mentén laktak. Miután pedig legyőzte ezeket, háromszáz éven át uralkodott ezeken a helyeken, amelyeket együttesen Kipcsaknak neveztek. Majd később ezt fűzi hozzá: „A ruszok a felsőbb vidékeket foglalják el, alattuk a középen az uzok, majd egészen a mordvánokig a madzsarok éltek. Az kétségtelen, hogy a madzsarok azoknak az elődei voltak, akiket ma hungarusoknak neveznek."

Ha a göttingai egyetem magyar medicina- és fizikaprofesszora önálló eredményekkel nem is gazdagította őstörténetünket, annyi mégis bizonyos, hogy tanítványai révén hazaközvetítette az e tárgyban keletkezett új elméleteket. Segner hosszú fejtegetéseit Halmágyi ekként zárja le naplójában: Segner — aki már ismerte Turkoly Sámuelnek a Kászpi-tenger partjáról hazaírt levelét — azt ajánlja, kerekedjék fel keleti útra egy magyar tudós, előbb Asztrachánba, majd onnan tovább. Oda pedig vagy Konstantinápoly vagy Petersburg felé kereskedőkkel lehetne eljutni „s talám Peterburgumi Academia is útját e végből segítené, Muszkaországnak és az Academiának is gloriájára szolgálván, ha ily nevezetes és nemes nemzetnek eredete assistentiája által világosodhatnék". Teleki — idézett naplójában — még szóhangzatra is hasonló vágyának ad kifejezést...

Ha Segner nem is lépett fel eredeti elképzelésekkel a származás kérdésében, a laikus, de a probléma iránt szenvedélyesen érdeklődő Halmágyi István jegyzeteiből kitűnőleg kora hazai történészeinél tájékozottabb volt. 1773-ban hunyt el, tehát néhány esztendőn keresztül még együtt oktathatta a fiatalságot kollégájával, August Ludwig Schlözerrel. Ugyanakkor érdemes eszünkbe vésni azt a tényt is, hogy Halmágyi naplója igen sok kézírásos másolatban forgott közkézen Erdély-szerte.

Csoma nagyenyedi tanulmányai után teljesen megérlelte azt a tervét, hogy útrakelése előtt ismereteit még alaposabb fundamentumokra helyezi az egyik külországi egyetemen. Döbrentei Gábor, literatúránk jeles személyisége 1831-ben visszapillantó levelében azt írja Berzsenyi Dánielnek, hogy ebben a közbenső időben Kolozsvárott meglátogatta Kenderessy Mihály főkormányszéki tanácsost, minden jó magyar ügy pártfogóját, éspedig Teleki Pál — Teleki Károly és Haller Júlia fiának — társaságában, aki — mint szinte csaknem valamennyi Teleki — tudományos érdeklődésű férfiú volt, amire az is utal, hogy tagja volt az Erdélyi Nyelvművelő Társaságnak, akárcsak Cserey Miklós, akinek könyvtárában — Jancsó Elemér alapos tanulmánya szerint — Csomában végleg megfogant az őshaza megtalálásának eszméje.

Nos, ennek a másik Teleki Pálnak, a göttingai hagyományok őrzőjének Kőrösi Csomával folytatott beszélgetése során az őshaza megtalálása iránti közös lelkesedés jegyében az az ötlete támad, hogy anyagi támogatásban részesíti a fiatal tudóst, sőt mások anyagi hozzájárulását is megszerzi. Arról is Döbrentei idézett leveléből szerzünk tudomást, hogy Csoma az ajánlatot egyelőre köszönettel visszautasította, azzal, hogy azt majd csak akkor fogja igénybe venni, ha kiürült erszénnyel ugyan, de már végre a „megtalált magyarok" közt lesz.

A Kőrösi Csoma Sándor útrakelését mintegy háromnegyed évszázaddal megelőzően a göttingai magyar Segner Andrástól kapott, kínai és arab forrásokról hírt adó útbaigazítások, melyeknek címzettjei Halmágyi István és az idősebb Teleki Pál mellett elsősorban az 1710-ben született Teleki László és az 1713-ban született Ráday Gedeon voltak, most csak azért élemedtek meg, hogy az 1784-ben született Kőrösi Csoma Sándorhoz vezető eszmei hidat elénktár-

ják. Röviden: azt, hogy Kőrösi Csoma Sándor rajongott Erdélyében a távoli ázsiai őshaza eszméje a népi hagyományok világán túl sem volt ismeretlen az erdélyi társadalon művelt rétegeiben, és a „hosszú tespedés korszaka" a valóságban kevésbé volt akár hosszúnak, akár tespedésnek nevezhető. Hiszen a Csomát megelőző, értelmiséginek mondható nemzedékben az őshazával foglalkozás éppenséggel nem ment ritkaságszámba. Ha elővesszük e kor erdélyi napló- és memoáríróit, például Rettegi Györgyöt, észlelni fogjuk, hogy kis falusi könyvtárában ott állt Strahlenbergnek a finnugorokkal való rokonságunkat tárgyaló stockholni, 1730. évi kiadású művének egy példánya. Naplójában a távoli „pogányságban megmaradott" magyarokról elmélkedik, akik — tudomása szerint — „Magyarországra, Erdélyre szándékoznak". De Nagyenyed növendéke volt az 1700 körül született Huszti András is, akinek jóval halála után jelent meg főműve, az Ó és új Dacia, amelyben állást foglal a magyarságnak az urál-altaji népekkel való rokonsága mellett.

Az őshazakeresés napirenden maradt igénye végül is odavezetett, hogy a nemzedékek során egyre csak tovább erősödött követelés a legáldozatkészebb, legképzettebb székely-magyarban vállalkozóra talált. Példátlan megpróbáltatásai, roppant tibetisztikai eredményei mellett nem bukkant, nem bukkanhatott a régi magyarság nyomára. Ha csupán a célkitűzés eredményét vizsgáljuk, nem lehet vitás, hogy a Fekete-tenger melléki és a Kaukázus vidéki nyomokat rekonstruálni igyekvők múlt századi és újabb kutatásaikkal, sokszáz év előtti források kritikai elemzésével a célt sikeresebben közelítették meg.

Mások kitaposta ösvényeken járva, genovai és velencei levéltári és könyvtári kutatóasztalok lámpaernyőinek sárga fényében legfeljebb újabb — s talán nem egészen lényegtelen — kockákat tudtam felrakni arra a kissé lassan rekonstruálódó épületre, amelynek falait, igen jeles elődök eredményeit is összegezve, Bendefy László szilárdította meg sokáig gáncsolt munkásságában. Nevének megemlítése most azért is aktuális, mert ez évben ülhetjük meg születésének nyolcvanadik évfordulóját, és amikor Kőrösi Csoma Sándor roppant életműve előtt mélyen meghajtjuk fejünket, egyúttal egy későbbi kereső emléke előtt is leróhatjuk tiszteletünk adóját.

Elődeihez és őhozzá csatlakoztam a magam megközelítési módszerével, és vizsgálódásaim néhány kisebb-nagyobb termését szeretném bemutatni, jóllehet a tudományág nem egy jelese annak idején lebeszélt célbavett kutatásaimról. Remélem, hogy ezek mégsem voltak olyan hiábavalók, mint aminőknek a tervezés stádiumában egyesek látták, még akkor sem, ha e bizonyítékok számszerűsége egyelőre még viszonylag csekély is. De az utánam következő nemzedék tagjainak, akik bizonyára hosszabb tartamú kiküldetésekre kapnak majd lehetőséget, immár a szinte bizonyosra vehető eredmény tudatában lesz módjuk a megkezdett irányban a munka folytatására.

A XIII. században a Fekete-tenger északi és részben keleti partvidékének igazi uraivá — néhány kevésbé jelentős itáliai városállam mellett — a velencei és főleg genovai kalmárköztársaságok váltak. Mint Kelet és Nyugat áruinak nagyszerű közvetítői, hatalmas partmenti kikötő és raktározó városokat emeltek: a genovaiak Kaffát, a velenceiek Tanát — hogy a kisebbekről most említést se tegyünk. Az egzotikus fűszerek, kelmék, kézművesipari cikkek és drágakövek mellett a kereskedelmi forgalom legfőbb tárgya a „beszélő áru", vagyis a rabszolga volt.

E városok rabszolga-piacaira hajtották fel a helybeli emberkufárok az általuk rabolt vagy vásárolt ifjakat, akik itt cseréltek először gazdát: főleg olasz rabszolga-kereskedők vásárolták fel őket, hogy aztán zsúfolt gályákon Itáliába, Francia- és Spanyolországba kerüljenek, s ott roppant nyereséggel túladjanak rajtuk a pestisjárványok miatt munkáskézben szűkölködő korai kapitalista világ gazdagjainak és tehetőseinek.

Ez már az a kor, amikor az ügyletek akkor váltak joghatályossá, ha azokat közjegyzői közokiratba foglalták. S ez a szabály változatlan maradt akkor is, ha a jogügylet tárgya *élő* áruknak, nevezetesen rabszolgáknak adásvétele volt.

Ez a jogi eljárás az idők folyamán mind alaposabbá, szabatosabbá vált s bár eleinte igen szűkszavúak voltak, de a számunkra legfontosabb adatokat általában rögzítették. Így maradt

reánk az eladó, a vásárló és a tanúk, nemkülönben a közjegyző neve, végül pedig a rabszolga neve, neme, hozzávetőleges életkora és testi állapota — majd egyre sűrűbben nemzetiségének vagy eredete helyének megnevezése. A bőrszín megjelölése is rendszerint helyet kapott az okiraton.

Milyen nemzetiségű rabszolgák kerültek e korban — tehát a XIII. század végén és a XIV. század elején — ezekbe a szerződésekbe? A háttér, a nemzeti-néptörzsi összetétel rávilágít mondanivalónk lényegére. Elsősorban az akkor Kaffában — ez a mai Feodoszija a Krím-félszigeten — működő közjegyzők anyagában tallóztunk. Ezek az itt megtelepedett közjegyzők — akiknek szerződései kimondhatatlan paleográfiai nehézségeket okoznak a legjelesebb mai olasz történészek számára is, ami egymagában magyarázatát szolgáltatja a kiadványok csekély számának — jó ismerőivé váltak a térség etnikai összetételének. S ha a reánkmaradt és feloldott szerződések szövegeit szemügyre vesszük, máris tapasztalhatjuk, hogy az ezekben szereplő rabok kivétel nélkül olyan népekből rekrutálódtak, amelyek a Fekete-tenger északi vagy keleti partvidékének, továbbá ezek mögöttes területeinek lakói voltak — vagy lakói ma is. Az előző — tehát a ma is ott élő népek — kategóriájába tartoznak az abházok, az alánok vagyis oszétok, a mingrélek, a cserkeszek, a lázok, a tatárok, az oroszok, az avarok. A másik — etnikailag azóta felszívódott — népek kategóriájába tartoznak a gótok, a kunok, a volgai bolgárok — és a mandzsarok, madzsarok.

A rabszolgák között a legnagyobb kontingenst a „tatár" nemzetiségűek szolgáltatják, de ez gyűjtőfogalom is volt. Ha a rabszolgákat sem a kalmárok, sem a közjegyzők nem tudták — akár zsenge koruknál, akár ismeretlen anyanyelvüknél fogva — besorolni, egyszerűen tatárként jelölték meg őket a szerződésekben.

Ha kézbe veszünk egy-egy régi térképet, nyomban feltűnik, hogy azokon az előbb felsorolt népek — alánok, abházok, mingrélek, cserkeszek, kunok stb. — mellett megtaláljuk a mandzsarokat is. Viszont nem találjuk meg e korai rabszolga-adásvételi jegyzőkönyvekben sem a cseheket, sem a morvákat, sem a lengyeleket, sem a havasalföldieket, sem a balkáni népek fiait — és ez a negatívum itt sokat mond, hiszen eleve kizárja, hogy a mandzsarokat és a madzsarokat a Kárpátok között hazát teremtett magyarsággal azonosítsuk.

Sok egyéb forrás mellett tudjuk a lengyel Andrzej Taranowski követjelentéséből, melyet egy évtizeddel ezelőtt Vásáry Istvánnal együtt bocsátottunk közre, hogy a szóban forgó területen mennyi hely- és folyónév, nemkülönben szóbeli hagyomány őrizte a valaha ott élt magyar néptöredék emlékét. De ezek — és sok-sok más adat — csupán toponimiai jellegű, vagy az 1500-as években még élő helyi szóbeli továbbadások rögzítését jelentik. Legjobb tudomásom szerint ezekben az 1300 körüli rabszolga-adásvételi szerződésekben szerepel első ízben a mandzsaroknak és madzsaroknak, mint élő, létező népnek a népneve, etnonimiája.

E jegyzőkönyvek kétféle magyarjait kizárt dolog összekeverni. A dunai Magyarországból kihurcolt rabok mellett mindenütt az áll, hogy „hungarus", vagy „de Ungaria", „de partibus Ungariae". Egészen más, a Volga menti, Fekete-tenger melléki, észak-kaukázusi népekéhez hasonló a helyzet az ottan befogott magyariak, mandzsarok vonatkozásában. Ezek a mandzsarokkal, madzsarokkal szomszédos népek mint egy-egy „helybeli" nemzetnek, néptörzsnek ivadékai jelennek meg: de progenie abcasorum, de progenie circassorum, de progenie cumanorum, de progenie mingrelorum jelennek meg — ugyanúgy, mint a leszakadt, honfoglalásban részt nem vett magyarok, akiknek emlékét így őrzik a papírok: de progenie maniariorum, de progenie maiariorum. Ily formában kelnek életre a csaknem 700 év előtti iratokból Balaban, Teronda, Archona, Margarita — ebből kettő is akad már — valamennyi de progenie maniar vagy maiar. S ezekhez most már hozzácsatolhatom Philippinus de proienie maniart, is, akit gazdája, Gabriel Pessatus 1303 áprilisában helyezett szabad állapotba. A maniar—maiar—madzsar azonosság hangtörténeti bizonyítását már korábban s gondolom, kellő alapossággal ismertettem az Antik Tanulmányok hasábjain.

Talán nem is kell megerőltetnünk képzelőerőnket ahhoz, hogy érzékeljük: miként talál-

tak egymásra a Fekete-tenger partjának emberpiacain a honfoglalásban részt vett és részt nem vett magyarság fiai-leányai.

Itt mindjárt egy látszólagos problémát is érintenünk kell. A rabszolgák az adásvételi ügyekben csaknem mindig keresztény neveken szerepelnek s ritkábban tűnnek fel eredeti nevükön. Ennek jelentősége azonban elenyésző. A neveket a rabszolga-kereskedő — esetleg a helyi lelkész közreműködésével — osztotta ki. És az a rabszolga, aki saját népében ismeretes és szokásos nevet viselt, egyszerre csak idegen kölcsönnévvel szerepel a papíron, akár pogány volt, akár keresztény. Ne feledkezzünk meg ugyanis arról, hogy Jeretán országa fennállt, létezett és keresztény hiten élt: ezt egykorú pápai dokumentumok, üzenetek kétséget kizáróan bizonyítják. Ezek viselhettek keresztény utónevet, esetleg régi magyar nevet, mint talán maga Jeretán — de tatároktól és más környező népektől átvett neveket is.

A honfoglalásban részt nem vett magyarok egy tömbben, Jeretán kaukázusi kis országában helyezkedtek el, vagy több kisebb-nagyobb szálláshelyen éltek tovább?

A tatárföldi rabszolga-kereskedelemmel már a XIX. század több kutatója foglalkozott, de nem mentek bele az etnikumok tisztázásába, hanem csupán arra szorítkoztak, hogy kiemeljék: a tatárnak nevezett rabszolgák nemzetmegjelölése csupán annyit jelent, hogy a tatár rabszolgapiacról érkeztek. A fordulatot George Bratianu hozta meg az 1920-as évek derekán megjelent két könyvével.

Bratianu tudós volt a javából, kitűnő felkészültségű, nagy nyelvtudású, egyben paleográfiában is jeleskedő történész, de nem volt mentes az elfogultságtól. Az általa publikált XIII. századi anyaghoz természetesen mindenütt magyarázatokat kellett fűznie s ezt tette a mandzsarokkal is, akiket — mint arra már korábban rámutattam — az egykorú olasz közjegyzők maniaroknak írtak. Teljességgel mellőzte a nyelvtörténeti magyarázatokat, holott nemcsak olaszul tudott ragyogóan, de ismerte e nyelv régi liguriai, genovai idiomáját is. Arra szorítkozott csupán, hogy megjegyezze: „ezek feltehetően a Kuma-menti Madzsar városnak és vidékének lakói voltak". Holott nyilván tudva tudta, hogy leszakadt magyar töredékek éltek a Kaukázusontúli területen is (nem kétséges, hogy olvasta Bíborbanszületett Konstantin megállapításait), de mindezt hallgatással mellőzte. A hungarus, ungarus rabszolgákat, illetve szabadokat pedig — talán véletlenül — románoknak, vagy mivel akkor ilyenek még nem léteztek, havasalföldieknek minősítette. Hibáját éppen napjainkban sikerült megfelelően korrigálnia Michel Balardnak.

Mint történész jutottam a témához. A nyelvészet nem kenyerem, még akkor sem, ha az olasz nyelv távolról sem ismeretlen előttem. Jeles nyelvészek azonban mellém álltak tudásuk fegyvertárával — hadd említsem itt a nemrég elhunyt Gian-Giacomo Musso genovai tudóssal együtt Fogarasi Miklós professzort. De mindvégig mégiscsak fennálló kétkedéseim — hiszen enélkül területünkön termékeny munka nem eshet — csak akkor múltak el végképpen, amikor újabb adat felmerülése — immár feleslegessé téve a további hangtörténeti elemzéseket — megerősített vizsgálódásaim megalapozottságában.

A mongol kori volgai-bolgár, mandzsar valamint ungarus nemzetiségű rabszolgákra vonatkozó dokumentumokkal legutóbbi könyvemben részletesen foglalkoztam. Ezeknek az adatoknak bárhacsak futólagos ismételgetése is szükségtelen: elég, ha megemlítem, hogy számuk viszonylag már jelentős volt. Ezeket a továbbiakban már csak egyetlen további hasonló szerződés regesztájával egészítem ki, de ez talán megérdemli a figyelmet, akár a többivel egybevetve vesszük szemügyre, akár külön, önmagában.

Egy 1310 februárjában Genovában kötött adásvételi szerződés tanúsága értelmében Galverinus Bibia 25 líra áron eladja Nicolosának, Iohannes Rubeus közjegyző özvegyének 17 éves Catherina nevű rabszolganőjét „de proienie maiariorum" (ejtsd: de prodzsenie madzsariorum) — vagyis a madzsarok nemzetségéből. Ezt a Catherinát Tommaso de Sigulfo közjegyző közreműködésével létrejött jogügylet tanúsága szerint eredetileg 1307. június 19-én adták el Kaffában s onnan került — sorstársaihoz hasonlóan — Genovába.

Ligeti Lajos gazdag matérián alapuló tanulmánya mutatta be, hogy a Keleten a magyar

népet madzsarokként, madzsarikként ismerték. Ennek ellenére igen irányadó helyről elhangzott az a kérdés: honnan tudom, hogy ezek a madzsariak magyarok voltak-e s egyáltalán milyen nyelven beszéltek? Elismertem: nyelvemlékekkel nem tudok szolgálni s bizonyítékaim a könyvemben kifejtetteken túlra nem terjeszkednek ki. A kritikusi óvatosságnak, nevezhetjük tán konok, öncélú maximalizmusnak is, ez a foka talán nemcsak ma hat túlzásként, de nyilván az marad a jövőben is. A magam részéről ebben Czeglédy Károllyal tartok, aki egyik munkájában annak a meggyőződésének adott hangot, „hogy az ősi szállásokon maradt magyarok és a honfoglaló magyarság nyelve a hosszú évszázados különfejlődés alatt sem változott lényegesen". Ugyanezt szögezi le Györffy György is a Napkelet felfedezésében. Pedig Györffy bizonyítékanyaga talán kevésbé alapult írásos dokumentumokon, mint a mandzsar és a madzsar rabszolgák etnonímiája.

Felmerülhet azonban a kétely: vajon nem a közép-kelet-európai Magyarország területéről hurcolták Magyar Katalint a kaffai rabszolgapiacra, majd onnan Genovába? Ezt a lehetőséget azonban kizárhatjuk.

Igaz, a XIII. század végén a Kun László király uralkodása idején lezajlott úgynevezett második tatárjárás során a hazánkból megverten visszavonuló tatárok magukkal hurcoltak kevesebb-több magyar férfit és nőt s adhattak el Kaffában, Tanában működő rabszolgakereskedőknek. De Magyar Katalin csak évekkel később jött a világra! Egyébként pedig — *hála az olasz közjegyzők szabatos munkájának — a pannóniai Magyarországból kihurcoltaknál vagy* megtaláljuk az utalást arra vonatkozólag, hogy hogyan származtak (például Petrus de partibus Ungariae, Maruta de partibus Ungariae, Angi de partibus Ungariae, 1290-ben egy meg nem nevezett rabszolga „de Ungaria" stb.) *vagy* pedig dunai magyar voltuknak konkrét, jelzősített formáját: Julliana Ungara, Paulus Ungalus stb. 1303. április havában Symon Calvus kaffai lakos felszabadítja „Agnetem ungaram, ancillam sive servam meam". Ezenkívül a Kaffában élő szabad állapotú pannoniai magyarok neve mellől sem hiányzik az Ungara, illetve Ungarus népnév. De — a genovai és velencei rabszolga-kereskedelem e korai szakaszában — a pannoniai magyarok neve mellett nem szerepel a törzsi állapotban élő népekből való származásra utaló, a rabszolgapiacokon mondhatni szinte kizárólagosságra szert tett „de progenie" megjelölés.

Márpedig ez a helyzet az abházokkal, alánokkal, avarokkal, gótokkal, kunokkal, mingrélekkel, oroszokkal, tatárokkal, volgai bolgárokkal együtt a mandzsar, illetve madzsari rabszolgák esetében. Ezek egyikénél sem találjuk meg — kivéve olykor az oroszokat —, hogy milyen országból hurcolták őket Kaffába, csupán arra utalnak, hogy a Fekete-tenger mellékét, a Volga partvidékét, vagy a kaukázusi területeket lakó néptörzsek, nemzetek melyikéből erednek.

És nagyon is figyelembe kell venni azt a tényt, hogy az olasz nyelvben a „magyar" népnév kizárólag „ungaro"-ként létezett; a „magiaro" mint népnév csak a múlt században került az olaszba! Tehát az 1300-as években a kaffai vagy tanai közjegyző mandzsarként vagy madzsariként semmi esetre sem jelölhetett a dunai Magyarországról érkezett magyarokat.

Bár Catherinának — ha úgy tetszik: Magyar Katalinnak — sem születési helyére, sem anyanyelvére nincsen adatunk, mégis bizonyosra vehetjük, hogy etnonímiája valamely Keleten maradt magyar néptöredék jelenlétét fejezi ki. Ez — és a többi dokumentum — annál jelentősebb lehet, mivel néhány XV—XVII. századi orosz forráson és a középső Volga-vidék toponímiai adatain kívül eddig nem rendelkeztünk *nyugati* feljegyzésű adatokkal a keleti magyarság elnevezéséről.

Még néhány mondatot a többi bizonyítéknak.

XXII. János pápa 1329. október 3-i bullája a magyar királyok törzséből származónak mondott, keresztény Jeretannus király országát a malkaitákkal és az alánokkal együtt, szomszédokként említi.

Ami Jeretannus magyar néptörzsének keresztény hitét illeti: a bizánci térítés már a VII—VIII. században virágkorát élte. De — s ezt I. G. Ione-ra, a kabard-balkár (ismertebb

nevén: cserkesz) nép történetének mai legjelesebb kutatója megállapításaira alapozom — éppen a XIII. században már a Rómából kiinduló hitterjesztés is gyökeret vert errefelé, sőt önálló egyházmegyével rendelkezett. Ez az egyik idevágó tudnivaló. A másik: Volkova jeles munkája az észak-kaukázusi etnonímiákról megadja a magyarázatot a malkárokra, vagyis a malkaitákra, akiknek identifikálásához Bendefy akkor csak spekulatív úton, de helyesen érkezett el. Volkovától megtudjuk, hogy a cserkeszek egyik törzse, a malkárok egyazonosak a balkárokkal, vagyis a mai Kabard-Balkár Autonom Szovjetköztársaság törzsökös lakóival s hogy ezeket a balkárokat nevezték balkár-tatároknak is. De érdemes azt is idézni Ione munkájából, hogy „a VII. század vége felé a Kaukázus és az Azovi-tenger vidékén élő Magna Bulgaria lakosságának egy része a kaganátus nyomása alatt részben a Duna mellékére, részben a Volga mellékére költözött át. De a kazárok által szorongatott bolgárok *másik* része a Kaukázus hegyeinek közelébe vonult át, és a balkár népet kialakító, de türk nyelvű etnikai komponensek egyikévé lett. Az alánok és oszétok asszimilálták a bolgárokat s hosszú időre ezek etnonímiáját a sajátjukkal helyettesítették. Mindazonáltal a bolgár jelenlét nyomai megmaradtak, így a Balkar-hegyszoros melletti Balhar település, de a dagesztáni Balhar falu is". Egyébként a kabardok földje szintén vadászterülete volt a rabszolga-kereskedőknek. Innen került „à Carigatori Cabardi districtu imperii Gazariae" egy kaffai polgár tulajdonába például egy Kotlu nevű leány.

Így Jeretán észak-kaukázusi magyar országocskája — mind a korabeli pápai bullák, mind a mai szovjet szakirodalom, mind pedig a rabszolga-adásvételi szerződések együttes tanúságtételénél fogva óvatos megfogalmazással élve is komoly hitelt érdemel. S ha mindehhez hozzávesszük az egykorú kartográfia tanúságtételét, például Johannes Schöner 1523. évi, Oronce Finé 1531. évi, valamint Pierre Desceliers 1553. évi térképét, mindezt bízvást megtoldhatjuk azzal: e korai kartográfiai termékek még tükrözhették és tükrözték is a szerzőiket megelőző száz-kétszáz év valós helyzetét. Johann Schöner Grúzia-ábrázolásán ott találjuk a szöveget is: Georgia seu Hungaria antiqua — magyarán Grúzia vagyis a régi Magyarország, ami egyaránt vonatkozhatott Grúziának a kabard-balkárokkal szomszédos határvidékére, mind pedig a délgrúziai, Sirván mellett elterülő, a Bíborbanszületett szerint magyarok lakta területre, a szavardokra. Esetleg mindkettőre.

Az elhangzottak után még egy kérdés követeli meg a választ: meddig maradt írásos nyoma a mandzsaroknak, madzsariaknak?

Az igazán pontos válasz feltehetőleg még jó darabig várat magára — ahhoz még sok-sok régi rabszolga-adásvételi szerződés átvizsgálására lesz szükség. Mindenesetre feltűnő, hogy a XIV. század második felének eddig megfejtett szerződéseiben a sok abház, cserkesz, tatár stb. rab mellett immár nem tűnnek fel madzsar vagy mandzsar rabok. A jegyzőkönyvekből már jóval Timur Lenk előtt eltűnt ez a népnév. L. I. Lavrov, egy másik kabard-balkár, vagyis cserkesz történész kézenfekvőnek látszó magyarázattal szolgál: 1328—1340 között az Aranyhorda kánjai különösen a tatárokkal szomszédos területeken élő kabardokat és a határszéleiken élő népeket írtották. Ezenkívül rendkívül megritkította a helybeli lakosság lélekszámát az 1346. évi, tömeghalálozást okozó járvány is. A lecsökkent emberállomány egy részét a horda kánjai belekényszerítették saját seregükbe. Fel kellett venniük az iszlám hitet és Toktaj kán, valamint Özbek kán hadaiban harcoltak. 1395. április 15-én pedig a Terek folyó partján Timur Lenk döntő csapást mért Tohtamisre, majd a Tohtamis seregében harcoló segédnépek szállásterületeit pusztította el: rettenetes mértékben megritkította az Azovi-tengertől és a Kubántól az Elbrusz lábáig terjedő területet, így az alánoknak, a malkároknak és szomszédaiknak régióját.

A XIV. században utolsó madzsarként ez ideig a kaffai Corthoha édesatyja, Mandzsar jelentkezik az iratokban: ő 1360-ban egy alán nemzetiségű rabot vásárolt. Három évvel később Bartholomeus Maiari Velencében egy tatár rabszolgát ad el, de az eladó nevének ez esetben nincsen szükségszerűen bizonyítékereje, mivel a velencei tájnyelv e tekintetben is erősen eltért a genovaitól és a magánhangzók közötti i-betű ejtése inkább „dz" volt.

Mindezekkel már tudott — bár többek által konokul vitatott — dolgoknak új, teljesebb kiaknázásra váró tartományát sikerült talán hozzáférhetővé, kézenfekvővé tenni.

Fejtegetéseimet Kőrösi Csoma Sándorral s az ő korát közvetlenül megelőző erdélyországi eredetkutatás néhány epizódjával kezdtem. Befejezésül hadd kanyarodjak vissza őhozzá egy ilyenkor tán megengedhető feltételezés erejéig: mi lett volna akkor, ha ő hallatlan lelkierejét, példátlan felkészülési módszereit és mindent felölelő alapismereteit nem a távolkeleti, hanem a sokkal közelebbi, kaukázusi és Fekete-tenger melléki elmélet szolgálatába állította volna. Szónoki kérdés ez csupán, hiszen a „ha" és a „volna" kategóriáját ilyenkor kell is, illik is kikapcsolni — meg aztán kortársa, ógyallai Besse János Károly vele egyidőben s azonos céllal járta be az említett területek egy részét (igaz, a nehezen megközelíthetőket kihagyta, de hajlott kora ezt bőségesen indokolttá is tette).

Nagyrabecsülöm a lelkes, de szétágazó ismeretei ellenére is dilettáns Besse tiszteletreméltó fáradozásait, és egyes eredményeit magasra értékelem. De hangot szeretnék adni annak a meggyőződésemnek, hogy Kőrösi Csoma Sándor a kaukázusi néptörzsek akkor még viszonylag érintetlen elhelyezkedését, minimális lélekszámú kis néptöredékei fennállásának utolsó szakaszát, még tömegesen hozzáférhető tárgyi emlékeit, nyelvi sajátosságait kutatva ugyan nyilván nem vált volna az egész világ tudománytörténeti óriásává, de talán a mi kis magyar világunk őstörténeti problémáinak végső kibogozójává, a bennünket örökösen izgató nagy kérdés számunkra örökéletű megfejtőjévé — igen.

RÓNA-TAS ANDRÁS

Kőrösi Csoma Sándor titka

Most, amikor nemcsak az ország, de az egész világ, a Szovjetuniótól az Egyesült Államokig, Angliától Japánig, Mongóliától Indiáig tisztelettel hajt fejet a XIX. század egy nagy tudós egyéniségének emléke előtt, amikor itthon és szerte a világban emlékezések és ünnepségek méltatják a kétszáz év előtt született székely-magyar kutató életművét, joggal erősödik fel a kérdés, amely mindig is ott lappangott a méltatások mélyén, mi is a titka annak a hallatlan népszerűségnek, mely a tudomány e különös művelőjét övezi. A kérdésre nem is olyan könnyű válaszolni, és nem is egy lehetséges válasz van.

Elsőnek kívánkozik természetesen az a válasz, hogy Kőrösi Csoma Sándor egy európai tudományág, a tibetisztika megalapítója. Tibet hosszú ideig, s mind a mai napig a titkok országa. Történelme és lakosainak bizalmatlansága, a kivételesen magas hegyek és a természet mostoha körülményei, politikai és katonai okok együtt tették Tibetet a külvilágtól elzárt országgá. Pedig a „Világ Teteje", a „Hó Országa" mindig izgatta a világ kíváncsiságát, és joggal. Aranykincseiről már az ókor írástudói mesés történeteket terjesztettek. A VII. század elején a helyi törzsek egyesítése után Tibet olyan erős központi hatalommal rendelkező birodalommá vált, amely sikerrel szállt szembe Kínával, rövid ideig még fővárosát is elfoglalta. Fontos tényezője volt a világtörténelem egyik sorsdöntő csatájának, a VIII. század közepén lezajlott Talasz-völgyi ütközetnek, ahol az akkori másik két világhatalom, az arabok és a kínaiak ütköztek össze szövetségeseikkel egyetemben. Tibet nemcsak politikai, hanem szellemi nagyhatalommá is vált. Az indiai eredetű brahmi írás előképe alapján több lépcsőben megteremtették

saját írásukat, amelyen már a VIII. században virágzó irodalom született. Az Indiából éppen kiszoruló északi buddhizmus, a Nagy Kocsi Tana, indiai nevén Mahájána, tibeti nevén Thegpa Csenpo nemcsak gyökeret vert és hazát talált Tibetben, hanem sor került a szanszkritból, kínaiból és más nyelvekből történt fordítások mellett önálló alkotások létrehozására is. A történetírás két nagy műfaja, az évkönyv és a krónikaírás Tibetben nemzeti nyelven virágzott, amikor Európa népeinek többsége vagy még nem is kezdte el, vagy ha igen, úgy idegen, latin nyelven művelte. Okiratokat, feliratokat, filozófiai műveket írtak, s az egykorú folklór, ősi legendák, népdalok lejegyzésére is számos példát találunk. Bár a X. században Tibet nagyhatalmi szerepe lehanyatlott, továbbra is megmaradt vezető szerepe Ázsia szellemi életében. Az északi buddhizmus többszörösen megreformált, és a papok, a lámák fontos szerepe miatt lamaizmusnak is nevezett változata olyan kultúrát teremtett, amely több mint 1200 éven keresztül hatalmas irodalmat hozott létre, és amelynek másutt alig lehet párját találni. A vésett fadúcokról való könyvnyomtatás már akkor elterjedt Tibetben, amikor Európában még csak kézzel másolt kódexek fölé görnyedtek a kolostorokban. Belső-Ázsiában ez a tibeti kultúra olyan szerepet játszott, mint a latin Európában, így például a buddhizmusra megtért mongolok kolostoraiban tibeti betűkkel, tibeti és mongol nyelven írtak. A tibeti kultúra megfejtése nemcsak önmaga megértéséhez, egy különös, papi uralom alatt állt, egyedülálló világ megismeréséhez nyújtja a kulcsot, hanem túlmutat saját magán, szükséges szinte egész Ázsia kulturális folyamatainak megismeréséhez. Számos nagy alkotás eredeti szanszkrit vagy kínai szövege elveszett, csak tibeti fordítása maradt fent, vagy tibeti kommentárok segítségével lehet tartalmukhoz közelebb férkőzni.

Nem hagyható figyelmen kívül Tibet stratégiai szerepe sem, amely a világ nagy újrafelosztási kísérletének idején kínai, angol és orosz érdekek lehetséges ütközőpontjának számított. Tibet és a tibeti nyelv és kultúra felfedezése nem pusztán a szellem kíváncsiságának kielégítését, a humánus érdeklődést, hanem nagyobb hatalmi érdekeket is szolgált. Így a XIX. század elején nagy erőfeszítéseket tettek Tibet és a tibeti nyelv meghódítására. A magyarság ősi hazáját kereső Csoma 1822-ben érkezett Kabulba, Afganisztán mai fővárosába s innen karavánnal ment tovább Ladakba. 1822. július 16-án történt a döntő fordulat Csoma életében, ekkor találkozott az angol kormány megbízottjával, Moorcrafttal, s ezen ismeretségének eredményeképpen kapott megbízást a tibeti nyelv és kultúra tanulmányozására. E feladatának kiválóan tett eleget. 1830-ban már készen állt a tibeti nyelv első tudományos nyelvtana, első tudományos tibeti—angol szótára és a tibeti irodalom legfontosabb alkotásait ismertető munkáinak sora. A hírneves és mai napig tudományos értékét őrző szótár címe is tartalmazta, hogy azt egy tanult tibeti láma közreműködésével Csoma 1827 és 1830 között állította össze. A mű 1834-ben Calcuttában jelent meg.

A tudományos teljesítmény s annak hordereje igen nagy volt, s hamarosan mind a magyarországi, mind a nemzetközi tudományos közélet méltó elismeréssel nyugtázta a teljesítményt. Ez lenne a titok kulcsa? Ringathatjuk-e magunkat abban a kellemes hitben, hogy egy ilyen elismerés a tudomány egy végül is távoli területén elért kétségtelenül jelentős eredményét jutalmazza? Azt hiszem nem lennénk őszinték önmagunkhoz, ha azt akarnánk elhinni vagy elhitetni, hogy a Csomát övező rendkívüli tisztelet a tibetista tudósnak szól. Hogy ez mennyire így van, azt többek között az is mutatja, hogy a tibetisztikát mint tudományos, egyetemi diszciplínát Ligeti Lajos csak 1942-ben, Csoma halálának 100. évfordulóján vezette be a budapesti egyetemen, maga Párizsban sajátította el a tibetisztika alapjait, majd Kínában kutatta mongol és kínai tanulmányai mellett, s Csoma halála után száz évig (ha eltekintünk néhány nem jelentős és következmény nélkül maradt kísérlettől) a tibetisztika, vagyis a Csoma által megteremtett tudományág iránti érdeklődés Magyarországon szinte nem is létezett. Ligeti Lajos erőfeszítései, tudományos és tanári működése eredményeképpen ma egy maroknyi magyar tibetista dolgozik az országban. Köztudomású, hogy Csoma mielőtt a tulajdonképpeni Tibet határát átlépte, halt meg Dardzsilingben 1842. április 11-én. Csoma sohasem jutott el Tibetbe, de a tibetiek lakta Ladakban módja volt anyanyelvi tudású helybéliektől a nyelvet elsajátítani.

A történelem úgy hozta, hogy a magyar tibetisták közül azóta sem sikerült senkinek Tibetbe eljutni. Ehhez talán én álltam a legközelebb. 1956 kora őszén az akkor még Lhászában tartózkodó dalai lámától a Kínai Népköztársaság hivatalos szervein és a Magyar Külügyminisztériumon keresztül meghívást kaptam. 1957—58-ban, felhasználva mongóliai kutatóutamat, megkíséreltük, hogy erre a meghívásra alapozva egy magyar tudományos expedíciót szervezzünk Tibetbe — sikertelenül. A dalai láma 1959-ben hagyta el Tibetet, azóta ő és több százezer tibeti menekült Indiában él. Sok minden történt azóta, a dalai lámától kaptam egy újabb meghívást, most már Indiába, ennek sem tudtam eleget tenni. Ma már a tibetisztika következő generációjában elképzelhetetlen, hogy valaki ezt a szakmát komolyan művelhesse anélkül, hogy hosszabb időt ne töltsön tibetiek között. Remélhető, hogy a magyar és az indiai kormány, valamint talán nem is nagyon soká a magyar és a kínai kormány között olyan keretmegállapodások jönnek létre, amelyek a magyar tibetisták számára is lehetővé teszik, hogy Csoma munkásságát a helyszínen folytassák.

Csoma nem csak a tibeti nyelvet fejtette meg, tette tudományosan hozzáférhetővé az európai tudomány számára, hanem a buddhizmus tibeti változatának megismeréséhez is ő teremtette meg a feltételeket, és ő tette meg az első, tudományos úttörő lépéseket. Egy, az európai gondolatvilágtól alapjaiban eltérő vallási és filozófiai világkép megragadása, első rendszeres áttekintése és a szó szoros és átvitt értelmében történő lefordítása már önmagában is olyan eredmény, amely indokolhatná, hogy Kőrösi Csoma Sándort megkülönböztetett tisztelet övezze. Ez lenne a titok nyitja? Sajnos ezt sem tudom jó lélekkel elfogadni válaszként. Ha ez így lenne, úgy Magyarországon a buddhizmus kutatásának hagyománya kellene, hogy legyen. Sajnos azonban tartozunk az igazságnak azzal, hogy vagy nem volt ilyen érdeklődés, vagy ha volt, úgy a társadalmi és történelmi feltételek nem voltak meg ahhoz, hogy az érdeklődésből nemzetközi szintű tudomány legyen. Néhány tiszteletreméltó népszerűsítő munkán s néhány szövegfilológiai részleten alig túlmutató művön kívül, a buddhizmus vallástörténeti értékelését vagy akárcsak átfogó receptív továbbadását célzó tudományos munkásságról nem tudok.

A harmadik lehetséges válasz Csoma titkának megfejtéséhez Csoma eredeti célja, a magyarság keleti eredetének kutatása. Tudjuk, Csoma ezért indult el nagy útjára, s azt is tudjuk, hogy miután teljesítette vállalt feladatát, megírta tibetisztikai és a buddhizmusról szóló műveit, újra vándorbotot fogott kezébe és elindult Lhásza felé, hogy további adatokat gyűjtsön, s esetleg maga is megtalálja a *jugar*ok országát, azt a népet és helyet, melyről úgy gondolta, a magyarság keleten maradt őse és annak hazája, vagy legalábbis kulcs ennek a rejtélynek a megfejtéséhez. Ma már tudjuk, hogy a Csoma által a tibeti forrásokban megtalált „jugarok országa" valóban létezett, sőt a mai napig létezik, ezek a jugarok a mai Kínai Népköztársaság Kanszu tartományában élnek, és két csoportjuk van, az egyik egy igen régies török, a másik egy mongol nyelvet beszél. E jugarok története végső fokon összefüggésben van a magyarság keleti tartózkodásának történetével, ha nem is úgy, hogy közvetlenül közünk lett volna egymáshoz, hanem úgy, hogy a *jugar*ok közvetlen utódai a valaha hatalmas *újgur* népnek, amely vezető elemét alkotta annak a bonyolult török törzsszövetségnek, amelynek láncolatában a magyarság évszázadokig élt a honfoglalás előtt. Ha Csoma eljut a jugarok földjére, e fontos korai kapcsolatainknak bizonyára nagyon fontos ismeretanyagát sajátította volna el. Hogy mit vesztett nemcsak a magyar, hanem az egyetemes tudomány azzal, hogy Csoma nem jutott el a „jugarok földjére", azt az is mutatja, hogy a mai napig nem rendelkezünk a jugarok nyelvéről egy olyan grammatikával és szótárral, mint amilyen Csoma tibeti nyelvtana és szótára, amit pedig bizonyára a jugarokról is megírt volna. Ez lenne tehát a Csoma-titok kulcsa? Kétségtelen, hogy e hazában, a szélesebb és olvasott közönség körében legerősebben ez a Csoma-kép él. De hát aligha hihetjük, hogy a Csoma-tisztelet oka egy el nem ért nagy cél, egy el nem végzett munka lenne. Ne felejtsük el, hogy Sajnovics Jánosnak, majd Csomával szinte egyidőben Reguly Antalnak sikerült eljutni a magyarság nyelvrokonaihoz. S bár mindketten jelentős helyet foglalnak el a magyar tudomány pantheonjában, népszerűségük nem mérhető Kőrösi Csomáéhoz.

Azok járnának közel az igazsághoz, akik úgy vélik, hogy Csoma a XIX. századi magyar történelem romantikus emberképének megtestesítője lett, s ezért vált mind a mai napig talán legnépszerűbb magyar tudósunkká? Hogyan is szólnak Széchenyi közismert sorai?

Egy szegény árva magyar, pénz és taps nélkül,
de elszánt kitartó hazafiságtúl lelkesítve,
Kőrösi Csoma Sándor — bölcsőjét kereste a Magyarnak
és végre összeroskadt fáradalmai alatt.
Távol a hazátul alussza örök álmát,
de él minden jobb magyarnak lelkében.

Nemzeti azonosságunk összetevő szálait „hazafiságtúl lelkesítve" kereső Csoma, aki ezért egész életét feláldozta, valóban egy magára találó és 1848 felé rohanó ország aggódó figyelme közepette járta pénz és taps nélkül, elszánt, kitartó útját. A hazai közvélemény figyelmét állandóan ébren tartotta a sajtó. A Tudományos Gyűjtemény IX. kötetében, amelyet „Vörösmarty Mihál" szerkesztett, s Pesten A' kiadók' Könyvnyomtató-Intézetében 1829-ben jelent meg. A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével (ami némileg eufémisztikus megjelölésnek tűnik), Kis János tollából olvashatjuk a Jelentést: „Nemzetünket és Litteraturánkat szerető Olvasóinknak kedves dolgot reménylünk tselekedni, midőn Kőrösy [így] jeles Hazánkfijáról a' következő tudósítást közöljük. Az Asiatic Journálnak a' folyó esztendei Áprilisi füzetében a' 428-dik lapon ezen sorok találtatnak: kérdés: mit tudnak az Urak millyen talentomokkal bir a' néhány esztendőktől fogva Himaláya déli részében tartózkodó Magyar utazó Kőrösy Úr azon tekintetben, melly szerint a' Tibet nyelvnek Grammatikáját és Lexikonját szándékozik kiadni, és mennyire ment ezen szándékának teljesítésében? Felelet: Kőrösy Úr naponkét elő megyen tudományos szándékában. ...A' kérdés valamelly Londoni Tudós Társaság által tétetett, 's a' felelet Ázsiából küldetett. — E' szerint még lehetne reményleni, hogy ezen érdemes Hazafi a' Tudós világban előbb utóbb mint Tudós Író fellép, 's talám nemzetünk' eredete eránt is fontos felvilágosításokat fog közölni." Ez a rövid tudósítás három évvel azután jelent meg, hogy ugyancsak a Tudományos Gyűjtemény lelkesedve adta hírül (természetesen szintén A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével): *Kőrösink még él!* és „...mi pedig szoros kötelességünknek tartottuk, hogy ezen tudósításokat nagy örömmel közöljük a' Tudományos Gyűjtemény által a' két Magyar Hazával, a' mellynek Kőrösi köz fija." A két magyar haza Magyarország és Erdély, s e kettősség Csoma számára oly magátólértetődő volt, hogy szótárának címlapján is ezt olvashatjuk:

Essay towards a
Dictionary
Tibetan and English
prepared
with the assistance
of
Bandé Sangs-Rgyas Phun-tshogs
a learned Lama of Zangskar
by
Alexander Csoma de Kőrös
Siculo-Hungarian of Transylvania
during a residence at Kanam in the Himalaya mountains,
on the confines of India and Tibet
1827—1830.

Calcutta:
Printed at the Baptist mission Press, Circualr Road,
1834.

[Vagyis:

Tanulmány egy Tibeti és angol szótárhoz
melyet Bandé Szangsz-Rgyasz Phun-tshogsz
Zangszkár tudós lámájának közreműködésével
szerkesztett
Kőrösi Csoma Sándor Székely-magyar Erdélyből
India és Tibet határvidékén, a Himalaya hegységben
Kanamban való tartózkodása idején 1827 és 1830
között
Calcutta. Nyomtattatott a Baptista Misszió
Nyomdájában. Circular Road.
1834.]

Itt még Csoma csak egy felhelyezett vesszővel tudta kijavítani azt, hogy nevének első szótagját rövid ö-vel szedték. A nyelvtan címlapján már Kőrösi áll. A székely-magyar eredet világhírré tételét az ország közvéleménye érzékeny hálával nyomtatásban is nyugtázza. A Tudományos Gyűjtemény 1836-i számában a szótárról és nyelvtanról szóló beszámoló végén ez áll: „— Mind a' két munka t. i. a' szótár 's a' grammatika czímlapján kiírva a' szerző neve 's hazája így: Alexander Csoma de Kőrös. Siculo-Hungarian of Transylvania. (Székely-magyar Erdélyből), 's a' t.". Hogy Csoma büszkesége magyar-székely származására mennyire nem irányult senki ellen, hogy Csoma milyen mértékben volt tisztában, hogy magyarsága része az akkor a monarchiában együttélő népek közösségének, hogy mennyire tudatában volt annak, hogy a tudomány egyben nemzetközi és oszthatatlan, arra ékesen bizonyító példa, hogy két főművének hazaküldött 50 példányáról úgy rendelkezett, hogy abból tízet az erdélyi tudományos intézetek kapjanak meg, (s e tízből kettőt az őt nevelő Alma Mater, a nagyenyedi kollégium), tízet magyarországi tudós intézetek kapjanak, s a többit Ausztria többi tartományainak tudós intézetei között osszák szét. Nehéz lenne tagadni, hogy a monarchia határai közé bezárt, s szabadságharcában levert magyarság számára a világ legmagasabb hegyéhez, a Himalája csúcsához elért s ott az egész világ előtt a magyarság tehetségéről hitet tett tudós szimbolikus figuraként is élt „minden jobb magyarnak lelkében." Mégsem hiszem, hogy ez önmagában elegendő lenne Kőrösi Csoma népszerűségének magyarázatának.

Egyesek úgy gondolják, hogy Csoma alakja azért izgatja egy nemzet fantáziáját, mert sok az élete körüli titokzatosság. Már sírkövére rosszul vésték be életkorát, s életrajzának szinte minden fejezetében akadnak kisebb-nagyobb homályok. Tudós és tudálékos elmék újra és újra nekirugaszkodtak, hogy megkíséreljék megírni hiteles és tudományos életrajzát, mégis, bár számos Csoma-életrajzzal és Csomáról szóló monográfiával rendelkezünk, mindmáig nincs egy alapos, hiteles és életét és tudományos munkásságát egyaránt méltón összefoglaló mű. Többen is megkísérelték, hogy végigjárják a Csoma által megtett utat, meglátogatták a helyeket, ahol dolgozott, megkísérelték rekonstruálni azt a környezetet, amelyben életműve elkészült. Sokat köszönhetünk ezeknek a kutatásoknak, amelyek már Csoma életében megindultak. Mégis azt hiszem nemcsak dr. Campell, Csoma utolsó napjainak tanúja és krónikása mondhatta joggal és őszintén magáról: „...— fájdalom — az elbeszélésének összefüggése sokkal complikáltabb volt reám nézve, mintsem hogy azt folyamatosan följegyezhettem volna". E mondatokat Duka Tivadarnak Kőrösi Csomáról szóló művéből idéztem, s e munka a mai napig a legfontosabb forrásművünk, pedig megjelenési éve: 1885.

Talán az utazó Csoma ragadja meg a hosszú ideig az utazástól földrajz és politika, szegénység és restség által elzárt nemzetet? Valóban érdekes, hogy a legtöbb képzőművészeti alkotás, Csomáról szóló vers a vándort örökíti meg. Az egy szál vándorbottal és vászontarisznyával mérhetetlen távolságokra gyalog elinduló fiatalember újra és újra felbukkan a különféle Csoma-ábrázolásokban. Már 1820-ban, tudományos terveinek nagyhírű támogatója, a magyarság keleti rokonságának tudományos feltárásáért legtöbbet tett idősebb kortárs Gyarmathi Sámuel így ír: „A' Külföld 's főképen az Ánglusok örvendetes készséggel hirdetik

azon Tudós Útazóknak neveiket, a' kik a' Tudomány szeretetétől indíttatván meszsze földre indúlnak, hogy a' Tudományoknak egyik vagy másik ágában tapasztalást szerezzenek, 's azt a' világgal közölhessék; és méltán, — mert azoknak köszönhetjük nagyobb részint a' mi Ethnographiai, Geographiai 's Természet historiai jobb esméretinket: mi is, ámbár sokkal szegényebbek azoknál 's pártfogás nélkül valók, el nem akartuk feledékenységbe elmerülni hagyni egy Tudós buzgó Hazánkfiának szép igyekezetét." Kétségtelen, hogy a magyar földrajztudomány Csomában aki elsőnek ismertetett tibeti földrajzi művet európai nyelven, mindig is ihletőjét látta. Elég, ha Lóczy, Stein Aurél, Prinz és Cholnoky neveit említjük, akik jól ismerék Csoma Tibet földrajzáról 1832-ben írt művét, de a nem földrajzi felfedezések céljából keletre utazó tudósok, Vámbéry, Újfalusy, Almásy és még sokan mások akkor is Csoma nyomába léptek, ha közvetlen céljaik már eltértek Csomáéitől. Kivétel nélkül mindegyikük útleírásában, önéletrajzában felbukkan Csoma neve, s szerepük a Csoma-kultusz elterjesztésében korántsem becsülhető le.

A tibetisztika megteremtője, az északi buddhizmus első tudományos feltárója, a magyarság eredetének, azonosságának keresője, egy elnyomott nemzet szabadságra és elismerésre vágyásának megtestesítője, egyszerű és mégis, máig megfejtetlen titkokkal terhes életút vándora, Ázsia titokzatos-exotikus, felfedezetlen rengetegeibe gyalog csapást taposó utazó — mindez külön-külön nem ad választ arra, hogy miért vált Csoma egy nemzet, egy kultúra szimbólumává. Együtt azonban ezek az okok már majdnem teljes és elégséges magyarázatot adnak.

Az így összeálló Csoma-képből azonban még egy alapvető vonás hiányzik. S ez talán Csoma különleges üzenete a mának: Csoma jelleme, emberi-erkölcsi nagysága, tudósi etikája. Csoma emberi tisztességét, társai, a közösség iránti odaadását, a csak az igazi tehetségre jellemző szerénységét, az anyagi előnyöknek a tudományos célért való feláldozását, tántorithatatlan igazságszeretetét, csak a lényegre való koncentrálás aszkézisét és ugyanakkor víg kedélyét, derűs emberi személyiségét már iskolatársai csodálták. Szilágyi Ferenc, Kőrösi Csoma életének egyik jeles kutatója idézi Csoma egyik rokonának, Kőrösi Csoma Józsefnek a feljegyzését a gyermek Csomáról: „...Ha egy domb tetejére feljutott, nem érte be ezzel, mert kíváncsi volt megtudni, mi van a második domb háta mögött s amazon túl is. S így beláthatatlan távolságokig elbarangolt." Iskolatársa, Újfalvy Sándor jegyezte fel a tanuló Csomáról: „Kilenczven tanuló közt már az első évben legelső volt... Emlékezőtehetsége szinte olyan nagy volt mind szorgalma: amit olvasott, sohasem feledte. Ritkán beszélt, többnyire röviden, s mint gyermek is mindig megfontolva; figyelmét legcsekélyebb tárgy sem kerülte ki." „Nekem sokan parancsolnak... hadd parancsolhassak és is gyomromnak. Ti is tehetnétek, de nincs akaratotok" — idézi barátját Újfalvy. A keleti útjára készülő Csoma a következő indokolással utasítja vissza Teleki gróf nagyobb összegű pénzbeli támogatását: „...semmit sem fogadhatok el, mert ha siker nem lenne, azt hánynák, csak pénzt akartam felszedni, s továbbáltam. Majd ha azt írnám itt a méltóságos tanácsos úrnak, végre magyarok között vagyok, de pénzem nincs többre mennem, és akkor jőne segély, hálával fogadom, mert én a nemzetnek megfizethetetlent adnék". Csoma egész életében hihetetlenül kényes volt arra, hogy először ő nyújtsa a tudományos teljesítményt és csak azután kapja meg — igen szerény és megélhetéséhez is alig elég — jutalmát. A számos dokumentumból talán elég, ha a hírneves Ázsiai Társaság titkárának, James Prinsepnek 1835-ben az illetékes angol kormánytisztviselőhöz írt leveléből idézzek: „...Minthogy Csoma úr úgy vélekedik, hogy az utolsó esztendőt nem a kormány szolgálatában töltötte, tehát nem engedte meg, hogy számára pénzsegélyért folyamodjam. Kötelességemnek tekintem azonban tudomására hozni a főkormányzó ő excellentiájának, hogy az összeg, a mi e fáradhatatlan és mód nélkül szerény tudósnak rendelkezésére áll, egyáltalában nem elegendő arra, hogy abból a tervezett három évre terjedő utazásának költségeit fedezhesse, *még az ő köztudomás szerint egyszerű szükségeire* sem." Tudjuk, megtakarított pénzét családjának és tudományos alapítványok céljaira teljes egészében hazaküldte.

Tévednek azok, akik aszkézisét valamilyen embergyűlölettel hozzák kapcsolatba. A róla készült egyetlen hiteles képi ábrázolás készítője Schoefft így számol be róla halálának évében,

1842-ben: „...Víg volt, nevetgélt és nagy kedvre is derült mindenkor, ha Magyarországról beszélhetett. Általában ő igen beszédes s ha neki eredt, alig várhatni végét. Gyakran oly kellemes beszédbe vegyülék vele, ha hazánkról s a magyarok eredetéről vitatkoztunk, hogy sokszor esteli tíz órán túl is mulattam nála...". Tisztában volt a tusományos elismerés anyagi és erkölcsi értékével, amit többek között utolsó napjainak Dr. Campbell által írott krónikájából is tudunk, aki többek között így ír: „...Tibetben (értsd Ladakban) történő utazását egy huzamban elmondá és tanulmányai minden léptének következményein megállapodva, fölemlíté a kitűnő figyelmet, melyben az általa napvilágra hozott adatok s elvek részesültek, nem csak Hindostan, de Európa tudósai között is. Úgy látszik, különös megelégedésre szolgált egy vezérczikk Wilson tanár úr tollából, mely a kormánylap mellékletében július 9-dikén 1829-ben jelent meg, ...". Ugyanakkor Csoma mindig korrekt maradt kollégáival szemben, távol tartotta magát a sokszor személyeskedésbe torkolló vitáktól, számára csak a tudományos eredmények voltak a fontosak. A fentebb említett Wilson egy 1827-ben írott cikkében vitába száll a német Klaproth és a francia Abel Remusat tudósokkal, és a tudományos eredmények mellett nem maradnak el a nacionalista felhangok sem. Wilson arra hivatkozik, az angol tudomány, így Hodgson munkássága előbbre való, s hogy „...Klaproth s Remusatnak újabbi munkálatait a tibeti nyelv s literatúrára vonatkozólag Kőrösi úr általában hibásnak tartja..." Mikor ezt a cikket Csoma Campbellnek megmutatta, ezt fűzte hozzá: „Mostanában én bizony nem emlékezem, hogy Klaproth irányában véleményemet azon módon fejeztem-e ki, mint az itten van? Oh! de Wilson úr nagyon, nagyon Klaproth ellen volt, ez bizonyára nagyon különös!" idézi Campbell Csomát és hozzáteszi: „...s Csoma erre kedvére nevetett." Csoma nagy elismeréssel szólt Hodgson munkájáról: „...a tudománynak bámulatos alkotása ez, egy új tárgy fölött, telve mély philosophiai spekulatiokkal, melyek a tudós Európát elbámítandják. De néhány hiba van benne." Az Ázsiai Társaság titkára Torrens, aki Csoma halálának évében vezette az ügyeket, és akinek jelentős szerepe volt Csoma dardzsilingi sírkövének felállításában, szintén Csoma jellemét emeli ki tudományos teljesítménye mellett. Őszinte csodálattal ír jellemének bámulatos vonásairól, majd így fejezi be: „...Tibeti tanulmányain kívül mély olvasottsággal bírt az általános irodalomban; de oly ritka tulajdonságok soha nem voltak összpontosítva egy egyénben, ki midőn azokat haszonra fordíthatta volna, olyan szerényül járt volna el." Végül pedig álljanak itt a fentebb sokszor forrásként idézett Duka Tivadar szavai: „Nekem ily jellemnek tanulmányozása évek óta a bámulat és szeretet munkája volt, *a Labour of Love.*"

És ezzel elérkeztünk Csoma titkának megfejtéséhez. Széchenyi István fiától, a szintén Csoma által lelkesített Ázsia-utazó Széchenyi Bélától 1858-ban egy képet kapott Csoma dardzsilingi sírjáról. Erről egy keretbe foglalt festményt készíttetett, amely haláláig az íróasztalán állt. Széchenyi számára is Csoma emberi, erkölcsi értéke volt az ösztönző példakép. „Vegyetek példát hazánk nagyjai és gazdagai, egy árva fiún" írta rá többek között a képre. A Magyar Tudós Társaság a Magyar Tudományos Akadémia alapítója világosan látta, hogy a tudományos teljesítmények csak akkor válhatnak igazi emberi értékké, a kisebb s a nagyobb közösség közkincsévé, ha annak fedezete az emberi jellem.

GÁLFALVI GYÖRGY

Vándor a végtelen úton

Jakabos Ödön alakja köré még életében legendák szövődtek; halála után ez a legendakör újabb és újabb elemekkel bővült. A kézdivásárhelyi temetőben a búcsúztatókat hallgatva már-már úgy tűnt, fülünk hallatára születik a mítosz. „A sámán elindult fölfelé az égig érő fán" — rögzítette versben a pillanatot egyik rajongója, s mi, akik emberi mivoltában barátunkként ismertük és szerettük Jakabos Ödönt, törhetjük a fejünket, mikor is rugaszkodott el a valóságtól a róla kialakult kép. Mert kétségtelen, hogy romantikus vállalkozása, egész egyénisége szinte kikövetelte magának a figyelmet, de az is, hogy a számtalan színes riport, a televíziónak és rádiónak adott interjúk, a népes közönség előtt tartott csaknem háromszáz útibeszámolója során a maga részéről nem kínálta vállát az alá a kacagány alá, amelyet egyesek a körülötte támadt tolongásban rákanyarítottak. Jakabos Ödön akkor is beírta nevét művelődéstörténetünkbe, ha nem nevezzük el „szellemóriásnak", „kivételes intellektusnak", „a nemes székely nép legnagyobb fiának", hanem a köztudatban is megmarad annak, aki volt: a megismerés vágyától sarkallt, céltudatos, konok embernek, aki jól mérte fel lehetőségeit, arra ment, amerre vágyai vitték, s legjobb képességei szintjén valósította meg önmagát. Csoóri Sándor szavai kívánkoznak ide: „Az igazság önmagában is érdekes és hatásos, mert kielégít."

*

Jakabos Ödön nem tartozott azok közé, akik kamaszkorukban a világot akarják megváltani; aránylag későn fedezte fel hajlamait s kezdte el tudatosan irányítani életét. 1956-ban érettségizett, s egykori osztársai közül egyedül ő nem végzett főiskolát. Abban az időben — rajta kívül álló okok miatt — nem látta értelmét megpróbálni, később pedig amikor már mehetett volna, két húgán volt a sor, őket kellett orvosi diplomához segítenie a családnak. Közben elvégezte az autószerelői, majd a vasúti technikumot, nyolc évig forgalmistaként dolgozott, s minden jel arra vallott, hogy lekiismeretes munkaerő és jó kedélyű cimbora, simán beilleszkedik környezetébe.

Az út azonban szembejött vele, valósággal lába alá futott, és meg kellett indulnia rajta. Autószerelőként hajtási igazolvány, forgalmistaként szabadjegy járt neki, s ha már így adódott, gondolta, szétnéz egy kicsit. Kölcsönkért motorkerékpáron és vonaton Máramarostól a Deltáig többször is bejárta széltében-hosszában az országot, élvezte a száguldást, a változatosságot. Barangolás közben ébredt fel benne a szellemi szomjúság, s olyan erővel kerítette hatalmába, hogy kétségbeesett, ha arra gondolt, mennyi időt pazarolt el fölöslegesen. A vasúti szolgálat pontosságra, módszerességre szoktatta; ez sokat segített, amikor átrendezte életét. Igyekezett illúziók nélkül felmérni képességeit: egyedül az átlagosnál jobb nyelvérzéke nyújtott vigasztalást. Gőzerővel fogott hozzá a nyelvtanuláshoz, angol, német, eszperantó tanfolyamokra járt, s fokozatosan több mint háromszáz tagú levelezőhálózatot épített ki. Partnereivel már az első levélben tisztázta, hogy a nyelvgyakorláson kívül más célja is van a levélírással: ebben látja egyetlen esélyét arra, hogy életcélját megvalósítsa: a világot akarja bejárni.

1969-ben, amikor megismerkedtünk — ekkor írtam róla az első riportot (Nekivágni. Ifjúmunkás, 1969. június 19.) —, már távlati terveit is előadta: Kelet-Európa után Nyugat-Európa, aztán India, később Afrika, majd Dél-Amerika — főleg az Amazonas vidéke — és Japán következett ebben a menetrendben. Nem mosolyogtam meg; első percben megéreztem benne az eltökéltséget és a kivételes akaraterőt, ezért is választottam riporthősömül. Ekkor

---

Utószó Jakabos Ödönnek a Kriterion Kiadónál megjelent indiai útinaplójához.

már túl volt első külföldi útján: 1968-ban kerékpárral bejárta Magyarországot és Csehszlovákiát. Vendéglátóival előre levelezte, kihez mikor érkezik, és a jelzett időpontot szigorúan betartva, átlag napi 100 kilométeres szakaszokban karikázta le a 8000 kilométert. A kísérlet bevált. 1969-ben már 15 000 kilométeres nyugat-európai kerékpártúrát készített elő, de közvetlenül az indulás előtt betegség verte le a lábáról. (Orvos húga szerint edzés közben túlerőltette tüdejét, s ez indította el a végzetes sorvadást.) Hónapokig nyomta az ágyat, novemberben krónikus asztmával bocsátották el a kórházból, ráadásul a kerékpározástól is eltiltották az orvosok. Úgy tűnt, számára a kalandozások ideje lejárt. Ő viszont egy pillanatra sem gondolt arra, hogy meghátrál. Még a kórházból értesített, hogy csak egy évvel halasztotta el a túrát, s 1970-ben ugyanazon az útvonalon vágott neki, hetven nap alatt, nyolc országon át, autóstoppal, s amivel lehetett. Utazott gyalog és kerékpáron is. Élményeiről kétnaponként húszoldalas beszámolókat küldött haza; ezeket — részleteiben — az Ifjúmunkás, majd a Megyei Tükör közölte. Mikor a menetrendszerű pontossággal érkező borítékokat kibontottam, nem tudhattam, hogy Jakabos Ödön ezekkel a beszámolókkal már indiai útinaplójára készül.

Visszaérkezés után interjút készítettem vele, s megkértem, fejtse ki, mit ért ő „nekivágáson". Íme a válasz: „A nekivágás — és itt nemcsak az utazásra gondolok — lépés álmaink, terveink, célunk, önmagunk megvalósítása felé, akár a legnagyobb áldozatok árán is. Aki erre képtelen, örökre elszalasztott lehetőségeit sirató félember marad." 1969-ben még nem akarta „elkiabálni", de ezúttal már nyilvánosság előtt is beszélt indiai útjáról: „Éveken keresztül jártam az országot, aztán Európát, most tágítom a kört: Indiába készülök. S mert szeretek mindent jól megalapozni, valószínűleg csak 1972-ben indulunk — ha tart a többiek lelkesedéséből. Ha nem, újra egyedül vágok neki. Máris befutott az első indiai levél" (Ifjúmunkás, 1970. szeptember 24.). A többiek lelkesedése nem sokáig tartott. Ahogy szertefoszlott az illúzió, hogy kereken lehet Dardzsilingig gördülni, munkahelyre, családra, közbejött akadályokra hivatkozva léptek vissza.

Jakabos Ödön már hozzá volt szokva ehhez. Minden útjára többedmagával szeretett volna elindulni, s végül mindig egyedül maradt. Ezúttal azonban ez azt jelentette, hogy a többiek feladatát is magára kellett vállalnia: egyetemi tanárokkal konzultált, tudós könyveket böngészett át, tökéletesítette angol tudását, s a hindi és urdu nyelvbe is belekóstolt. Szobája falát térképekkel tapétázta ki, könyvespolcán útleírások és szakkönyvek sorakoztak, írógépén hat nyelven tucatnyi levelet kopogott le naponta. Többségükre biztató, támogatást ígérő választ kapott. 1972 őszén készen állt az útra. A tervezett hat változatból öt kivihetetlennek bizonyult; maradt a hatodik, a legnehezebb. Indulása előtt az alkalmi búcsúvacsora után átnéztem kikészített poggyászát: enyhén szólva szegényes volt. Azon kívül, amiben elindult, a hátizsákban egy váltás fehérneműt, székelyruhát s egy pár tornacipőt vitt magával; némi kötszert és néhány fiola szérumot — igaz, előzőleg szitává szurkálták már a különböző védőoltásokkal; fekvőhelynek egy hálózsákot; végszükség esetére pár darab konzervet; négy fényképet Kőrösi Csoma Sándor szobráról és szülőhelyéről; egy marék csomakőrösi földet a diófák alól; pénztárcájában öt dollárt, amit felváltatlanul visszahozott.

De azt is el kell mondanom — nem a mindenáron való demitizálás kedvéért, hanem Csoóri Sándor már idézett mondata szellemében —, hogy az általános tévhittel ellentétben Jakabos Ödön eredetileg — „gyerekkorától" — nem azért készült Indiába, hogy Csoma Sándor útját végigjárja, sírját meglátogassa. Sokáig „csak" saját szemével akarta látni, megismerni a filmekről és olvasmányokból egzotikusnak tűnő, távoli országot. A csoportos készülődés során merült fel az ötlet, hogy így kellene nagyobb értelmet adni az utazásnak. Maga Jakabos is félreérthetetlenül utal erre egy interjúban (Hargita, 1973. július 28.): „egyre inkább megérlelődött bennem az elhatározás: el fogok jutni Indiába. A cél, Kőrösi Csoma szátötven évvel ezelőtti útjának követése, később kristályosodott ki." De ahogy „kikristályosodott", minden energiáját mozgósította a cél érdekében: ráérzett arra, hogy útjának jelképes súlyt ad a vállalt feladat, s erejét megfeszítve igyekezett felnőni hozzá. Így lett Jakabos Ödön öncélú csavargása, egész élete az álmok megvalósítására való szívós törekvés, az eszményekhez való hűség, a kitartás és következetesség sugárzó erejű példája.

A könyv, amelyet kezében tart az olvasó, a szó szoros értelmében vett útinapló: egy rendhagyó utazás inkább külső, mint belső történéseinek lelkiismeretes és aprólékos leírása. Ez a napló két példányban készült egy vaskos jegyzetfüzetben, indigóval; a másodpéldányt Jakabos időről időre hazaküldte, hogy akkor is megmaradjon, ha ő elpusztulna. Az eredeti naplót a legépelt szöveggel egybevetve alig találunk stiláris vagy tárgyi eltéréseket. A szöveg itthoni véglegesítése során Jakabos tulajdonképpen csak a gépelésre szorítkozott, illetve magyarra fordította azokat a részleteket, amelyeket eredetileg németül, illetve románul írt — nyelvgyakorlás céljából. (Elképesztő, hogy erre is maradt energiája.) A kezdeti nekilendülés után mégis lassan haladt a gépeléssel: hónapokra, sőt évekre félbehagyta. Egy feljegyzésében bevallja: „Már magam sem kezdem hinni, hogy kinyomtatják a naplómat. Félek is ettől a lehetőségtől. Én tudom, hogy gyenge. Félek, csalódni fognak bennem az emberek." Utolsó hónapjaiban ismét teljes erővel dolgozott. 1979. október 8-án, mikor a mentő érte jött, az 511. oldalon tartott. A hátralevő mintegy kétszáz lapnyi anyagot felesége, Molnár Mária másolta le.

Minden más értéke mellett a napló ismeretterjesztő és dokumentumértékét emelném ki: így látta tíz évvel ezelőtt egy érdeklődő fiatalember Indiát és a dél-ázsiai államokat, melyeken szinte pénz nélkül, csupán találékonyságára és az emberi segítőkészségre támaszkodva végigment. Jakabos ritkán próbálja meg a látottakat értelmezni, de érzékletesen és részletesen — olykor talán túlságosan is részletezve és ismételgetve — írja le, amit látott. Mivel nagyon sok helyen és a legkülönbözőbb emberek környezetében „nézelődött" — mint mondani szokta —, olyan országokban, amelyek az európai olvasó számára egzotikusnak számítanak, csavargóbeszámolójában sokszor tud újat mondani. Legnagyobb erénye a pontosság: sehol sem érezni, hogy kiszínezte volna a vele történteket. Meglepően jó előadó: amit meglát, azt — legalábbis külső vonatkozásaiban — képes megjeleníteni, mondataiban élet lüktet, sőt bumfordi humor is megvillan. Sajnos, az arányérzék nem erős oldala: nem tudja a lényeges és lényegtelen eseményeket elválasztani, csak azért is mindent leír, amit meglát vagy ami történt vele, egyforma szenzációként fedezi fel a szent teheneket és a valóban nem közismert, nehezen megközelíthető sziklatemplomokat. A szöveggondozás során a beavatkozásnak elsősorban a válogatásra kellett irányulnia, úgy, hogy a napló eleve adott keretei megőrződjenek, s a szöveg gördülékenyebbé sűrűsödjön. Meggyőződésem szerint a napló egyetlen lényeges vonása sem halványult el a szerkesztés közben, s biztos vagyok benne, hogy a szerző idézett kételye ellenére az olvasók nem fognak csalódni benne.

Ritkán volt nálunk könyvnek olyan visszhangos előélete, mint ennek. Jakabos Ödön ismeretterjesztő előadásokkal felérő, filmvetítéssel és zenével élénkített útibeszámolói, a rádió és a televízió hullámain messzire eljutó nyomán százával érkeztek címére a levelek, s ő — szervezetének vészcsengőire nem hallgatva — minden meghívásra elment, minden levélre válaszolt. Kézdivásárhelyi lakása valóságos zarándokhellyé vált, kertjükben gyakran népes csoportok vertek sátrat. Jakabos nemcsak kapcsolatokat tudott teremteni, hanem ápolni is tudta kapcsolatait: sok barátja volt, s rajta keresztül olyan — jó ügyekre kész — emberek is kapcsolatba kerültek, akik nélküle nem találták volna meg egymást. Jól érezte magát a figyelem központjában; szüksége is volt a figyelemre. Bár nem volt kitárulkozó alkat, egyszer bevallotta, hogy mindig olyan emberek között szeretett lenni, akik többet tudnak nála, s bár általában talált velük a szó, nem bírt szabadulni mellettük a kisebbségi érzéstől. Indiai útja után megnyugodott: most már ő is tudott valamit, amit barátai nem ismertek, végigment egy úton, amit mások nem tudtak volna bejárni. Dardzsilingben azt találta meg, amit keresett. Azt hiszem, utolsó éveiben szorongató betegsége ellenére is boldog volt.

*

Farkasszemet nézett a halállal. 1978. decemberében kiszökött a kórházból, s egy kávé mellett elmesélte: az éjjel meghalt mellette valaki, akinek ugyanaz állt a kórlapján, mint neki. Rettenetesen kínlódott — mondta tárgyilagosan.

Tehetetlenül néztem vissza rá: kezelőorvosától tudtam, hogy legfennebb hónapjai vannak hátra.

Egy hét múlva elküldte néhány naplójegyzetét; talán nem érdektelen idéznem belőlük:

„Állok a hajó orrában. Alattam tíz méterre hasítja az Arab-tenger vizét az óceánjáró. Repülőhalak pattannak ki a vízből, megcsillannak a napfényben, aztán újra eltűnnek. Több mint egy hónapja elindultam. Ha itt most lefordulnék a korlátról, örökre eltűnnék, nyomtalanul. A hajón sem vennék észre, hogy hiányzom, esetleg csak Bombayban a gazdátlan hátizsák miatt. A rossz tüdőmmel hamar végem lenne. Egy perc, de lehet, még annyi sem. Vonz a víz. Ijedten lépek hátrább, aztán próbálok másra gondolni. Az úton menni kell. Nem okozhatunk csalódást egymásnak."

„Engem az emberek többre tartanak, mint amennyit érek. Szeretném ezt megmondani. De kinek?!"

„Tetteimet már nem én irányítom. Sőt úgy érzem, már indulásom óta én csak eszköz voltam, aminek nem szabad elromlani, mert éppen nincs más kéznél, és akkor valami összeomlik. Azt nem lehet!"

„Az út végtelen. Fogjuk meg egymás kezét."

1979. október 22-én halt meg. Temetéséről végrendeletében intézkedett, a kopjafát jó előre megrendelte, a gyászjelentéshez a borítékokat saját kezűleg címezte meg.

A temetésről hazatérve képeslapot kaptam tőle. Pár órával halála előtt arról értesít, hiába igyekezett megrögzött belógósként a Mennyeknek Országába bejutni: Szent Péter bá fülénél fogva kiráncigálta a tolongásból, és visszadobta földi munkahelyére, hogy naplóját befejezze.

Jakabos Ödön: Indiai útinapló

KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR NYOMÁBAN

„A gondolatnál távolibb utak a leggyönyörűbbek a földön" — szép költői megfogalmazása a létezés sejtelmes értelmének. Annak, aki ezt szavakba foglalta, bizonyára eszébe jutott a legmesszibb utazás: a halál is, hiszen mielőtt hosszabb útra kelnénk, illő némileg számot vetni életünkkel, sőt, olykor valóságosan is végrendelkeznünk. Holott majdnem biztosak vagyunk abban, hogy velünk nem történhet meg az, ami esetleg mégis bekövetkezhet, de hosszabb távon így is, úgy is elkerülhetetlen. Mi túléljük a gondolatnál távolibb utakat; túléljük életünket, s ezáltal halálunkat is.

Nem tudom, Jakabos Ödön, mielőtt a Kárpát-könyök fogvatartó szorításából kiszabadulva, zsebében öt dollárral és maréknyi kőrösi földdel nekivágott Csoma Sándor útjának, készített-e testamentumot. Nem maga a Naplóban megörökített út volt-e a végrendelkezés? Visszatérése az őskereső, s új tudományágat teremtő példaképének üzenetével, nem hátrahagyott öröksége-e? A néma üzenet pedig nem más, mint Jakabos Ödön testi-szellemi valójának újbóli megjelenése szülőföldjén: a mindennél többetmondóbb „ezt is képes voltam túlélni: élek".

Mert Jakabos Ödön nem hozhatott olyan erőt adó közösségi híreket, mint Iulianus barát

a töredék-magyarságot felkutató első történelmi útjáról. A XX. századi indiai—magyar vándor biztatásul csak önmagát mutatta föl. Vállalkozása ebben a vonatkozásban profetikus — a megvalósulás emberi hitele, bizonysága által. Indiáról sok mindent megtudunk tőle, ami útikönyvekben is olvasható, de az emberi esendőségről csak kevesen tudnak annyit sugallni az olvasónak, mint ő.

Naplója az emberi kiszolgáltatottság dokumentuma, ahogy az ember élete se más, mint kiszolgáltatottság —: kitéve a jónak, a rossznak, az esetenkénti segítőkészségnek, áldozatkészségnek, de egyre inkább — a mindent ellepő fehér közönynek. E tekintetben a Napló — és ez mennyire jellemző Jakabosra — feltérképezése a jóságnak és az éhségnek — mindannak, amit sejtjeivel, idegeivel átélt, bensejével megélt.

Naplójának közepén, útjának derekán, életpályájának fénytelen, magányos apogeumán a következő „útieseményről" számol be:

„A város szélén egy rupiáért kenyeret vettem. Nemsokára felértem a hegygerincre, elhagytam az utolsó házakat, és szinte abban a pillanatban megláttam alig száz méterre előttem az út szélén a már fényképről jól ismert temetőt. Rögtön felismertem Kőrösi Csoma síremlékét, az út melletti első teraszon. Tizenöt lépcsőfok vezet fel az út jobb oldaláról odáig, az első terasz körülbelül két méterre van az út fölött. Meglehet sokan furcsának találják a viselkedésem, gyenge embernek tartanak, de be kell vallanom, percekig csak álltam és éreztem, amint könnyeim végigfolynak az arcomon."

Naplójának utolsó oldalán, amelyen olvasójától halála után elbúcsúzik, némileg hasonló jelenet szemtanúivá avat bennünket. Dardzsilingi árvaságában, úgy érezhettük nem volt magányos, egy egész közösség lépdelt nyomában. Csomakőrösi „diadalmenete" azonban, mintha utolsó magányos útjának lett volna kezdete:

„Délután két óra. Megérkezetem Csomakőrösre. Két fiatalember lép elém a sánc széléről. — Isten hozta! — nyújtják a kezüket. Tehát megérkeztem, az utolsó lépéseket már két kísérőm között teszem meg.

Az utcában, az út szélén emberek, fényképezőgépek. Amilyen könnyen és határozottan döndült a léptem a Himalája oldalában, éppen olyan nehézzé, bizonytalanná vált itt.

A templom mögül, az útkanyarban előtűnt Kőrösi Csoma Sándor szobra. Körülötte sok virág, a téren, a közeli utcákban sok ember. Nem győzök kezet fogni a falu legidősebbjeivel, diákokkal, tanárokkal, másokkal — de ki tud mindenre emlékezni? Virágcsokor kerül a kezembe. Úgy érzem, álmodom. Meggörbült, idős bácsikák mellettem, és a nézésüktől szinte elsírom magam. A virágcsokrot Kőrösi Csoma Sándornak ajándékozom, ott, helyben, úgy érzem, ő jobban megérdemli."

Jakabos Ödön nekivágott Indiának, hogy virágcsokrot tehessen Kőrösi Csoma Sándor sírjára, s hazatért, hogy virágcsokrot helyezzen emlékművére. Hány esztedőbe ágyazott akaraterő, munka, tanulás, elhatározás, kitartó, konok szervezés-levelezés, tüdőroncsoló nekiveselkedés rándul össze e két azonos mozdulat végtelent is megborzongató idegrezzeneteire. És mintha a Dardzsilingben és Csomakőrösön elhelyezett virágcsokrok a szétszakadozott, „ponyvaként lebegő" történelmi terek és idők rögzítő nehezékeiül is szolgálnának... De Jakabos Ödön több tízezer kilométeres útja során elsősorban önmagát akarta megtalálni. (Ilyen felfedező utat pedig iszonyúan kevés ember vállal.) Ehhez Kőrösi Csoma Sándor, az út célja is csak eszköz volt, utolsó ellenőrzési pont, sajátos szembenézés... Ezt gazdagította, de nem tette kizárólagossá, hogy egyéni vállalkozása közösségi tartalommal is telítődött, amelynek fontosságát a történelmi helyzet nagyította fel. Jakabos Ödön — ezért pillanthatott — még a XX. század nyolcadik évtizedében is Kőrösi Csoma Sándor szemével a Himalájára.

Jakabos élete összesűrült útjának hét és fél hónapja során. Mintha hét és fél „sűrű" esztendőt élt volna át emberi kapcsolatainak, élményeinek gazdagságát, sokrétűségét tekintve. Sőt, mintha ezt a hét és fél évet nem is egy ember élte volna meg. Csak csodálkozni tudunk elképesztő energiáján, akaraterején, rendíthetetlenségén. Hogy fizikailag is mire késztethet a lélek, arra a szikkimi sikertelen vállalkozása során megjárt kálváriája — (nem is tudjuk, ponto-

san, mit írjunk, mert Jakabos jó életösztönétől vezéreltetve Indiában — helyzetétől függően — több vallás hívének vallotta magát) — a legbeszédesebb bizonyíték:

„Délután egy óra. Most már negyedóránként meg kell állnom, erősen szárad a torkom. Az autóút 3—400 m-rel fennebb kanyarog a hegyoldalban. Tovább. Most látom igazán hasznát az otthoni edzéseknek a Fogarasi-havasokban. A husángot elhajítottam. Esetleg megharap valamelyik kutya. Az időnként előtűnő, elszigetelt kunyhóknak ugyanis ez a velejárója. Mostanig a husánggal riasztgattam őket, ezután esetleg inkább rugdalózom, minthogy azt is cipeljem. Délután két óra. Szédülök a forróságtól, ismét árnyékba menekülök egy szikla alá. (...) Fél három, vízesés, vízimalom, patak. Iszom és pótolom a vízkészletem. A papírsisak nélkül már biztosan hűguta ért volna. Negyedórás erőgyűjtés, aztán tovább. Valósággal fázom a forróságtól. Újból hegyomlás, kettő egymás után. Folytatom az utam. A töltőtollam fémkupakja égeti a kezem, úgy átmelegedett a hátizsák zsebében. Két-három másodpercenként cseppen a verejték borostás államról. Vajon hány kilométert jöhettem és hány van még hátra?" — olvashatjuk április 29-i beszámolójában.

Válaszként hat és fél év adatott neki: Jakabos Ödön 1979. október 22-én meghalt....

Papírra vetve *Indiai útinaplóját* hagyta ránk, és mellette a példát, hogyan lehet műalkotássá formálni egy életet. Minden műnek van rejtélyes, megmagyarázhatatlan rétege is. Ami Jakabos Ödön életéből megmagyarázható, az benne van az *Útinaplóban*, ami csak sejthető, az minden embernek része, tulajdona. *(Kriterion.)*

KOVÁCS ISTVÁN

Az ótvaros Tar

(Baskír népmese)

GYŰJTÖTTE, FORDÍTOTTA ÉS JEGYZETEKKEL ELLÁTTA:
TORMA JÓZSEF

„Az ótvaros Tar" című mesét 1979. november 5-én este vettem magnóra a Dél-Urál egyik legelrejtettebb zugában, a Börjen *járásbeli* Ebdelmembet*ben, másik nevén* Kipszak avili*ban. Ez, a csupa „székelykapus" boronaházból álló, a „lélegzetelállító magasságig törő vörösfenyők" tövében megbúvó, mintegy 100 „udvaros", legalább 800 lelkes falvacska az Üzen folyó völgyében fekszik. A falu egykor a téliszállás, a* kislak *volt, de ma már egész évben itt laknak: már nem költözik az egész falu a legelő állatokkal. A legelőváltás rendszere mégis él ma is: nemcsak a mikrotoponimia és az öregek emlékezete őrzi az egykori tavaszi szállás, nyáreleji szállás, nyári szállás, őszi szállás nevét és helyét, hanem a kolhozbeli közös jószággal is még mindig az ősi sorrendben járják a legelőket.*

Kipszak avili *télen sítalpon vagy szánon, nyáron gyalog vagy lóháton érhető el. Ám az első, másfél méteres hó már október elején leesik, a hőmérséklet mínusz 40 °C alá süllyed, és pár hét múlva éjszakánként üvölteni kezdenek a farkasok.*

A falu lakossága a kipszak *törzshöz tartozó* karagaj kipszak *altörzs különböző*

nemzetségeinek a tagja, akik a baskír nyelv keleti nyelvjárásán belül a kizili *nyelvjárás saját altörzsükről elnevezett* karagaj kipszak[1] *változatát beszélik. A* karagaj kipszak *nyelvjárást korábban csak névről ismertük egy-két baskír szerző közleményéből. Egyáltalában: nyelvjárásban lejegyzett baskír szövegkiadás alig létezik. A magyar Pröhle Vilmosnak a* nyugati *nyelvjárás területéről származó, 1903 körüli közleményei páratlan becsű kivételnek számítanak.*[2]

Az alábbi mesét az akkor körülbelül hatvanéves Rehile apaj[3] *tanítónő mondta magnóra a hétből a két legkisebb, de már szintén fölserdült gyerekéből és fölnőttekből álló hallgatóság előtt. Ő is, mint a többi, még idősebb — és iskolázatlan — adatközlőm, nyelvjárásban beszélt.* Rehile apaj *ezt a mesét édesanyjától* Szemiga inej[3]*-től hallotta, aki nagy mesemondó hírében állt, és ottjártam előtt néhány évvel halt meg. A meséről két dolgot mondott el közlője. 1. Ez egy „altatómese", amely zsongítóandalító, kántáló-skandáló hangon végig „énekelhető" volt. Édesanyja annak idején az egészet így mondta.* Rehile apaj *előttem már csak a verses részeket kántálta. 2. A mese bármeddig folytatható (vagyis — szeretném így nevezni —: összetett szerkezetű láncmese).* Szemiga inej *a maga idejében addig fonogatta dudorászó hangján a mese fonalát, amíg a házban levő nagyszámú apróság mindegyike el nem szunnyadt: először a picinyek, majd a nagyobbacskák szenderültek álomba.*

Egyszer réges-régen élt egy öregasszony meg egy öregember. Volt nekik három fiúk. A legkisebbet Tarnak hívták, mert ótvaros volt, meg mellesleg egy kicsit habókás is.[4] Nagyon szépen éldegéltek, egyszer mégis meghalt az öregember meg az öregasszony. A három árva összedugta a fejét, tanakodtak, mitévők legyenek, végül így határoztak: „Először egy kicsit megpihenünk, aztán meggazdagszunk, a legvégén meg megnősülünk". Úgy egyeztek meg, hogy a két idősebb testvér fog munkába járni, a legkisebbik, a Tar meg otthon marad házőrzőnek. Akár ha kaszállásra mentek, akár ha fáért indultak, a két nagyobbik fiú együtt tartott, minden foglalatosságukat közösen végezték.

Egyszer, amikor erdei munkára ment a két bátyja, a tehenüknek éppen borjaznia kellett, ezért bevitték a házba, nehogy megfagyjon a borjú a nagy hidegben; az öccsüknek pedig meghagyták, hogy legyen gondja a tehénre, adjon neki enni-inni eleget. Tar úgy is tett: szénával megetette, vízzel megitatta. Amikor eltelt a tehén, lefeküdt, és kérődzni kezdett. Tar meg a padka szélén ülve figyelte.

— Nézi, figyeli, azt hívén hogy gyantát rág,[5] megkívánja a tehén csócsáját: „Fekete tehén! Adjál nekem is rágnivalót!" A tehén egyre csak kérődzik. Tar megint kérleli: „Fekete tehén! Ugyan, adjál már a csócsádból nekem is!" A tehén rendületlenül kérődzik tovább. Tar nem átallotta, hogy harmadszor is kunyeráljon: „Fekete tehén! Igazán adhatnál nekem is abból a gyantából!" A tehén nem zavartatja magát, Tar viszont nem hagyja annyiban: ha szép szóval nem megy, hát majd elveszi erőnek erejével. Vesz egy darab tüzifát, hogy szétfeszítse vele a tehén száját. Beerőltette a fogai közé és kezdi csavargatni vele a tehén fejét. Forgatja erre, tekeri arra, addig-addig addig-addig, míg a tehén végképp kimerül, megveti a lábát, áll, mint aki megdermedt. Tar még mindig nem hagyja, még mindig nyekteti a tehenet, végül fölfordul a szegény pára.

A bátyjai megjönnek a munkából. Mit látnak szemeik! Fölfordult a tehén.

Kérdő tekintettel néznek Tarra.

— Hááát, én csak rágnivalót kértem tőle, de ő nem adott. Ezért megpróbáltam szétfeszíteni a száját, de még jobban megmakacsolta magát: kinyújtotta a lábát és elvetette magát.

— Ejnye, te ótvaros Tar! Belőled aztán igazán semmi hasznunk sincs. Ezentúl majd te mész dolgozni, mi meg itthon tartunk rendet! — határoztak, és jól helyben hagyták Tart.

Így is lett. Egyszer egy napon befogták a szánt, és fáért menesztették Tart az erdőbe. Fölültetik a szánra, útnak indítják, várják, hogy hozza a fát. Az idősebbek otthon ülnek, a legkisebbik az erdőben van.

Tar csak nézgelődik, a fejét vakargatja, nem fűlik a foga a munkához. „Ej, ezt bizony nehéz lesz kivágni!" — becsülgeti a fákat. Amikor pedig fölfedezett egy csomó tuskót, hamar kész volt az elhatározással: na, ezeket a kész tuskókat fogja fölvagdalni, fölaprítani, hazavinni.

Azzal már kapja is a baltát, hogy ízibe fölapríti egy tuskót. Vágná, aprítaná, de mit látnak szemei! Valami sisteregve ömlik ki onnét. Álmékodik egy sort, aztán nekiesik egy másik tuskónak. Onnét is sisteregve ömlik ki valami. Megint nagyot néz, de már vágja is a harmadik tuskót. Onnét is kiömlik valami.

Tarnak most már elege van favágásból is, álmélkodásból is: „Eeej, ha fa kell nekik, jöjjenek érte maguk!", azzal fölugrik a szánra, és nagy bőszen hazahajt. A bátyjai elébe jönnek. Amikor látják, hogy képes üres szánnal hazaállítani, egy-kettőre lekapják a szánról, és már regulázzák is:

— Hát a tűzrevaló hol maradt!? — egrecéroztatják.

— Le vannak szarva a tuskóitok! Csak ömlik belőlük valami, csak ömlik, csak ömlik! — méltatlankodik Tar.

A bátyjai rögtön megértik, hogy miről van szó: azonnal rájönnek, hogy azok a „tuskók" méhkasok.[6] Faggatni kezdik öccsüket, hogy hol vannak azok a „tuskók", és már tuszkolják is vissza Tart a szánra. Maguk is melléje telepszenek, hármasban indulnak vissza az erdőbe. Amint megérkeznek, saját szemükkel tapasztalják, hogy jól sejtették: a „tuskók" valóban méhkaptárak. Mindegyik „tuskóból" méz csordogál. Rögtön nekilátnak, hogy összegyűjtsék a mézet. Nagy rakomány mézzel érnek haza.

Otthon alaposan belakmároznak, kedvükre fogyasztanak a mézből. És amikor már úgy elteltek vele, hogy egy nyalás se megy le a torkukon, észbe kapnak: „Megálljunk csak! Erjesszük meg[7] a többit!" Mézet öntenek egy fabödönbe,[8] be is indul hamarosan.

Ekkor már újra a régi rend szerint járnak dolgozni a testvérek.

Egyszer, amint Tar magában üldögél otthon, hallja ám, hogy valaki szortyog. Hegyezi a fülét, hallgatózik: a hang a kemence mögül, a hátsó padkáról jön. Most már tisztán hallja: a hang a mézzel teli fabödönből hallszik. Megint fülel, tovább hallgatózik: pöszög, rotyog a méz a fabödönben: „Rotty, trotty, tratty, Tar; rotty, trotty, tratty, Tar!" Mintha csak vele gúnyolódna: „Rotty, trotty, tratty, Tar!" „Úgy látszik, hogy ez fölforrt, és most belém akar kötni, velem gúnyolódik: „Rotty, trotty, tratty, Tar!"[9] — hüledezik Tar először magában, de egyre jobban fölhergeli magát, és baltával esik neki a mézes bödönnek, aprítja, hasogatja, egy-kettőre végez vele. A méz meg bugyborékolva ömlik szét a padlón. Tar csak a száját tátja. Épp ekkor érnek a ház elé a munkából megtérő bátyjai. Ijedtében kapkodni kezd, és kezdi az inge aljával fölmerni a mézet egy másik fabödönbe.

A bátyjai az ajtóhoz érnek. Nyitnák az ajtót, de amaz belülről bereteszelte. Húzzák, rángatják, követelik: „Nyisd ki, Tar!" „Várjatok egy kicsit: halat merek!" — s tovább meri a mézet az inge aljával. A bátyjai egyre türelmetlenebbek: „Hallod-e, te, Tar? Nyisssd ki!" „Ugyan várjatok már még egy kicsikét, hiszen halat merek!" — próbálja csitítani őket. De azok harmadszor is bekiabálnak: „Mi van veled? Nyisd ki, de rögtön!" „Csak halat merek. Bírjátok már ki, amíg végzek vele! Mindjárt kész". Egyszer aztán mégis valóban kinyitja. És mit látnak szemeik! Tar baltával ripityára verte a mézes edényt. Ezúttal nagyon megharagudtak Tar öccsükre. Fogják, lekötözik a priccs[10] szélére és alaposan helybenhagyják. De úgy elagyabugyálták, hogy végül is Tar már nem bírta tovább, leszakította a priccs szélső deszkáját, amire rászíjazták, és deszkástól-mifenéstől kirohant a házból. Lélekszakadva rohant, futott, futott, nehogy utolérjék. Beért egy erdőbe. De itt sem érezte magát biztonságban, amíg föl nem mászott egy magas fára. A priccs széléről leszakított deszkát meg még a fára is vitte magával.

Üldögél a fán, telik-múlik az idő, ráesteledik. Ő meg csak ül ott egy helyben. Már egész sötét lett, és ekkor egy egérke közeledett a fához. Az egérke lefekvéshez alkalmas helyet keresett, és ezt a fát megfelelőnek találta. Útilevélből ágyat vetett, útilevélből párnát hajtogatott, útilevélből takarót terített magára, kényelmesen elhelyezkedett éjszakára.

Már igencsak benne jártak az éjszakában, amikor a fa tetején Tar fészkelődni kezdett. Amint fészkelődik, dübörög a hátára kötözött deszka. Nagyot néz az egér: Hát ez meg mi? Tán csak nem tört ki a háború?

Tar megint mocorogni kezd. Ahogy megmoccant, a deszkával levert egy tobozt. A levert toboz épp az alvó egérre esett. Rémülten pattant föl az egér, fejvesztetten rohant bele a nagyvilágba. Futott, futott, addig futott, míg összefutott egy nyúllal. Megkérdi tőle a nyúl:

— Hát te meg hova futsz, egér koma?

Zihálva feleli neki az egér:

— Túlnan a faluban kitört a háború,
Lapockámat eltalálta egy ágyúgolyó.
Onnét futok lélekszakadva,
Pénztárcámat is elhagyva.
Legyünk barátok:
Kapaszkodj a farkamba!

A nyúl belekapaszkodott az egér farkába, és most már kettesben mentek tovább.

Mennek-mendegélnek, mendegélnek-menetelnek, amint mennek, találkoznak egy nyesttel. Kérdi ám tőlük a nyest:

— Hát ti hová mentek, barátaim?

Most is az egér válaszol:

— Túlnan a faluban kitört a háború,
Lapockámat eltalálta egy ágyúgolyó.
Onnét futok lélekszakadva,
Pénztárcámat is elhagyva.
Legyünk barátok:
Kapaszkodj a farkamba!

A nyest is csatlakozik hozzájuk, tovább mennek.

Mennek-mendegélnek, mendegélnek-menetelnek, amint mennek, találkoznak egy préririókával. Kérdi tőlük a préririóka:

— Hát ti, hova mentek?

Most is az egér válaszol:

— Túlnan a faluban kitört a háború,
Lapockámat eltalálta egy ágyúgolyó.
Onnét futok lélekszakadva,
Pénztárcámat is elhagyva.
Legyünk barátok:
Kapaszkodj a farkamba!

A préririóka is csatlakozott hozzájuk. Most már csoportban mennek tovább. Amint mennek, találkoznak egy rókával.

A róka hamiskásan somolyog, amint megkérdi:

— Eeej-jeej! Hová mentek?

Most is az egér válaszol:

— Túlnan a faluban kitört a háború,
Lapockámat eltalálta egy ágyúgolyó.
Onnét futok lélekszakadva,
Pénztárcámat is elhagyva.
Legyünk barátok:
Kapaszkodj a farkamba!

A róka is csatlakozott hozzájuk. Mennek, mendegélnek, mennek, amint mennek, egyszer csak találkoznak egy farkassal.

— Ej, ti hová mentek? — kérdi tőlük.

Az egér most is ugyanazt válaszolja:

— Túlnan a faluban kitört a háború,
Lapockámat eltalálta egy ágyúgolyó.
Onnét futok lélekszakadva,
Pénztárcámat is elhagyva.
Legyünk barátok:
Kapaszkodj a farkamba!

A farkas is csatlakozott hozzájuk. Mentek csoportosan tovább. Amint mennek, találkoznak egy medvével:

— Hová mentek? — kérdezi dörmögő, mély hangon a medve.

— Túlnan a faluban kitört a háború,
Lapockámat eltalálta egy ágyúgolyó.
Onnét futok lélekszakadva,
Pénztárcámat is elhagyva.
Legyünk barátok:
Kapaszkodj a farkamba! — válaszolta az egér.

A medve is velük tartott. Mennek, csoportosan menetelnek. Semmivel sem találkoznak.

Egyszer megszólal a medve:

— Gyertek! Üljünk le amott, pihenjünk és tanácskozzunk!

Szép sorjában leülnek egy kidőlt fára. Amint ülnek-üldögélnek, szép sorjában ücsörögnek, megszólal a róka:

— Ne üljünk itt hallgatagon, ne csücsüljünk hangtalanul, ülés közben mesét mondjunk!

— Ki mondja a mesét? — kérdezik a többiek. — Mondassuk felnőtt emberrel! Mondja medve bátyó!

— Jól van, ha úgy van! Ha kell, mondom én! — hagyja annyiban a medve, és elkezd mondani egy mesét:

— A medve a ti családfőtök,
A farkas a ti kosztosztótok,
A róka a ti gondozótok,
A préririóka a húgotok,
A nyest a vízhordótok,
A nyúl meg a ti öcskösötök.
Hát az egér nektek mitek?
Az egér a ti kapjátok és harapjátok!

Erre az egeret azon nyomban elkapták és fölfalták.

Most a nyúlon volt a sor: úgy illett, hogy ő beszéljen:

— Medve bátyó, mondjál még egy mesét!

A medve az előbbi mesét kezdte újra:

— A medve a ti családfőtök,
A farkas a ti kosztosztótok,
A róka a ti gondozótok,
A préririóka a húgotok,
A nyest a vízhordótok.
Hát a nyúl meg nektek mitek?
A ti kapjátok és harapjátok!

A nyulat azon nyomban elkapták, szétmarcangolták és fölfalták.

Most a nyestre került sor. A nyest vonakodva kérte meg a medvét:

— Medve bátyó! Mondjál még egy mesét!

A medve ugyanazt a mesét folytatta:

— A medve a ti családfőtök,
A farkas a ti kosztosztótok,
A róka a ti gondozótok,
A préririóka a ti húgotok,
Hát a nyest meg nektek mitek?
A ti kapjátok és harapjátok!

Azon nyomban elkapták, széttépték és fölfalták a nyestet is.

Most a préririóka került sorra. A préririóka is csak úgy kedvetlenül kérlelte a medvét:

— Medve bátyó! Mondjál még egy mesét!

A medve folytatta:

— A medve a ti családfőtök,
A farkas a ti kosztosztótok,
A róka a ti gondozótok.
A préririóka a ti mitek?
A ti kapjátok és harapjátok!

Azonnyomban elkapták, széttépték, szétmarcangolták, fölfalták a préririókát is.

Most a róka sora következett. A róka most is ravaszkodva beszélt:

— Medve bátyó, kérlek, ugyan mond már el még egyszer a mesét!

A medve most, hogy már csak hármasban maradtak, szép lassan elnyújtott hangon kezdte mondani a mesét:

— A medve a tiii családfőőtök,
A farkas a tiii kosztosztóóótok,
A róka a tiii — mondta volna tovább is, de a róka hirtelen fölkiáltott:

— Nézd csak, medve bátyó! Ott! Ott valami ég!

Erre a medve megfordult, hogy a háta mögé nézzen, a róka meg usgyi: elillant.

— Merre? — kérdezte a medve visszafordulva, de akkorra a farkason kívül már senki sem volt a közelében.

Kíváncsian nézett erre, meglepetten fordult arra, de addigra a rókának már hűlt helye volt.

A róka nekieredt és ment a maga útján. Amint ment, mendegélt, meglátott egy bácsit, aki egy hallal megrakott lovas szánon poroszkált hazafelé.

A róka nagy ívben elébe futott, és jóval előtte kifeküdt az út közepére: halottnak tetette magát.

Amikor odaért a bácsi, látja ám, hogy az út közepén egy halott róka fekszik. Lekászálódott a szánjáról, odament, fölvette a rókát és a szánra vetette:

— Ej, egy nagyon szép döglött róka. Jó lesz az anyjukomnak gallérnak — mondta, és azzal továbbhajtott.

Menet közben a róka apránként-egyenként ledobálta a bácsi összes halát a szánról. Amikor már mind ledobálta, maga is óvatosan lecsúszott. A bácsi meg gyanútlanul hajtott tovább.

A róka mind összeszedte a ledobált halakat, és így morfondírozott magában: „Ha én most nekiállok, és itt a földön kezdem el enni, még fölbukkanhat valami állat és kér belőle." Ezért aztán úgy döntött, hogy az egészet fölviszi egy fára, és ott eszi meg.

Kiválasztott egy nagyon magas fát, fölhordta rá a halat, és jóízűen nakilátott. Ekkorra odaért a farkas meg a medve is, meglátták, hogy halat szerzett a róka, ezért rögtön odaálltak a fa alá, és megszólították:

— Ej, róka koma, mit eszel?

— Mit ennék? Kiforgattam a saját belemet-zsigeremet, azt eszegetem.

— Adjáááál nekünk is belőle! — kérlelték.

— Nem adok én, dehogy adok. Gyertek föl! Akkor ehettek belőle.

A medve nem tudta, hogy milyen agyafúrt állat a róka. Ezért, hogy megelőzze a farkast, és neki több jusson a halból, átkarolta a fát, és gyorsan megindult fölfelé. A feléig még csak följutott, de akkor megcsusszant a mancsa, lecsúszott a fáról, nagyot puffant a földön, kirepedt a hasa, kifordult a bele, páráját kilehelte.

A farkas azonban még mindig ott ténfergett a róka körül, a fa tövében, és továbbra is állhatatosan kérlelte:

— Róka koma, dobjál le nekem egy kevéskét a beledből-zsigeredből!

Miután a róka degeszre ette magát, lelökött a farkasnak egyetlen egy falatot. A farkas megkóstolta, és mivel ízletesnek találta, még kért:

— Róka koma! Ugyan dobjál már le még egy falatot!

A róka megint lelökött egy kis darab halat, a farkas ezt is elfogyasztotta. Annyira ízlett neki, hogy nem tudta megállni, hogy ne kérjen még:

— Róka koma, ugyan dobjál már le még egyet!

A róka ledobta az utolsó halat is. Miután a farkas ezt is megette, kérve-könyörögve kezdte faggatni a rókát:

— Róóóka koma! Honnan vetted ezt a halat?

— Ejnye már! Mi az, hogy honnan vettem? Hát vízből fogtam. Vízben él a hal, vagy nem?

— Jó, jó, de miként fogtad?

— Az a legkönnyebb!

— Engem is megtanítanál rá?

— Hááát! Ha akarod, megtanítom. Legalább ember válik belőled — adta a bankot a róka.

— Jó lesz, jó lesz! Tanítsd meg, tanítsd meg! Hadd fogjak én is sokat! Majd adok neked is belőle.

— Nekem nem kell adnod. Én magam is tudok fogni. Na, ide figyelj, elmondom, hogy csinálják. Odamész a falu közelében levő lékhez. Beledugod a farkad a lékbe és csóválod. Közben mondogatod: „Akaszkodj rá, halacska, kapaszkodj rá, halacska! Apraja is, nagyja is!" Minél több hal akaszkodik rá, annál nehezebb lesz a farkad, a végén már csóválni is alig tudod. De azért te csak ülj, ne törődj semmivel, és közben kitartóan mondogasd: „Akaszkodj rá, halacska, kapaszkodj rá, halacska! Apraja is, nagyja is!"

A farkas mindent elhitt neki. Odament a falu közelében levő lékhez, és úgy tett, ahogy a róka kioktatta; a róka meg, ahogy lerázta a nyakáról a farkast, lemászott a fáról, és ment a maga útján.

A farkas belelógatta a farkát a lékbe, elkezdte csóválni és közben mondogatta:

— Akaszkodj rá, halacska, kapaszkodj rá, halacska! Apraja is, nagyja is!

Elmondta egyszer, elmondta kétszer, csöndben ült egy sort, aztán újra rákezdte:

— Akaszkodj rá, halacska, kapaszkodj rá, halacska! Apraja is, nagyja is!

Nagyon sokáig ücsörgött. Közben éjfél lett, és bizakodva állapította meg, hogy a farka valóban elnehezült. „Ülök még egy kicsit, hiszen egész jól haladnak a dolgok" — döntötte el magában.

Közeledett a hajnal. Elégedetten tapasztalta. hogy már alig bírja mozgatni a farkát.

— Áhá! Sok már rajta a hal. Most kéne kihúzni. Azért ülök még egy kicsit. — Ül, és üldögélés közben mondogatja: — Akaszkodj rá, halacska, kapaszkodj rá, halacska! Apraja is, nagyja is!

Közben már pirkadni kezd. Asszonyok-lányok jelennek meg a falu szélén: vízért jönnek a lékhez.

Amikor odaérnek, mit látnak szemeik: a léken egy farkas ül. Rémülten kezdenek kiáltozni: „Farkas, jaj, farkas!"

A farkas most már úgy látja, hogy végképp ideje lesz odébb állni. De bizony mozdulni se bír. Még mindig csak a halon jár az esze:

— Jaj, mennyi a halam! Jaj, csak ezek az asszonyok el ne vegyék tőlem!

Az asszonyok viszont hamarosan rájönnek, hogy a farkas odafagyott a lékhez, és közel merészkednek hozzá. Csoportosan jönnek, és vízhordó válljármaikkal pufolni kezdik a farkast. Próbál kibújni a farkas az ütések elől, jobbra is, balra is próbál szabadulni, de mindhiába. Így aztán az asszonyok válljármaikkal közös erővel agyonverik, elpusztítják a balga férget.

A ravasz róka viszont megmenekült, mert rászedte a farkast. Ravaszságával sikerült neki túljárnia a medve eszén is, a farkas eszén is.

A mese elröppent, én itt maradtam.

A mesét én a maga Szemiga nagynagynénjétől hallottam.

JEGYZETEK

1. *Karagaj kipszak.* — Jelentése: „erdei fenyő kipcsak". (A *karagaj kipszak* nyelvjárásról és a falu néprajzi leírásáról részletesebben: Torma József, Bashkir Dialectological Studies. Kézirat. Szeged, 1983.)

(A fordítást nem nyelvjárásban készítettem, de itt is, máshol is igyekszem a baskír irodalmi nyelvben szokatlan kifejezéseket ritkán használt, népi vagy régies szóval fordítani. Ha a baskír szó török jövevényszóként *él* a magyarban, azt használom. Az egyházi és irodalmi úton bekerült arab és perzsa eredetű szavakat latin eredetűekkel, a stílusbeli igénytelenség számba menő vagy fennhéjázásnak ható orosz szavakat pedig — ebben a szép szövegben alig volt ilyen — német eredetű magyar szavakkal adom vissza.)

2. Pröhle Vilmos, Baskir nyelvtanulmányok: Keleti Szemle. IV (1903)., V (1904)., VI (1905).

3. *Apaj, inej.* — „Nénje" ill. „nagynéni" lenne a megközelítőleg elfogadható fordítás. De: a baskír *apaj*-nak szólítja és így is emlegeti a saját nővéreit, a szüleinek a húgait és minden ilyen korú nőt, — tehát: mindazokat a nőket, akik a beszélőnél idősebbek, de a beszélő szüleinél fiatalabbak. *Inej*nek szólítják és így emlegetik a *karagaj kipszak* nyelvjárás beszélői a szüleik nővéreit, a nagyszüleik húgait és minden ilyen korú nőt, — vagyis: mindazokat a nőket, akik a beszélő szüleinél idősebbek, de a beszélő nagyszüleinél fiatalabbak. Itt a két asszony említése hozzám, az adatgyűjtőhöz képest történt. (Ld. Bikbulatov, N. V., Baskirszkaja szisztema rodsztva. Moszkva, 1981.)

4. *Tar, ótvaros, habókás vagy habókos.* — E három jelentésre egyszerre gondol a baskír a mesehős nevének hallatán, amely baskírul *Tadz*-nak hangzik, és a magyar *tar* szónak etimonja, (ezért fordítottam le a tulajdonnevet). Mellesleg a szó köztörök többesjellel ellátva megvan a *tázlár* kun nemzetségről elnevezett helységnevünkben is.

5. *Gyantát rág.* — A baskír gyerekek, de némely, mihasznának tartott felnőtt is, az erdei fenyő gyantáját rágja ízes időtöltésképpen, mint egykor nálunk a csicsókát, vagy — mint kesernyés ízéért mi magunk tettük gyerekkorunkban — az akácfa gyökeret.

6. *Méhkasok.* — A baskírok hírneves méhészek. Bár a 30 méteres magasságig nyúló vörösfenyőkön a fák jó felemagasságában kimélyített odvakban történő vadméhtartás, az ősi oduméhészkedés már kiveszőfélben van, — vagy talán már ki is veszett — az erdei méhészkedésnek a mesében sejtetett módja még dívik néhol. Itt a kezdetleges kaptárat a kidöntött fák odvasodó rönkjeire szerelik rá. (Ld. Ilimbatov, F. F., Pcselovodsztvo u szevero-vosztocsnüh baskir: Arheologija i Etnografija Baskir. V (1973). 121—132. o.).

7. *Erjesszük meg...!* — Tagán Galimdzsán baskír néprajzkutató tíz-egynéhány cikkében magyar nyelven mutatta be az orbenburgi, sztyeppei baskírok életét, egyebek között az alkoholos erjesztéssel előállított baskír italok — a mézser, a kumisz, a boza — készítését. (Ld. Tagán Galimdzsán, A baskírok erjesztett italai: A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője. Az „Ethnographia" melléklete. XX. (1928). Új folyam: XIV. 113—118. o. Tagán Galimdsán (sic!), dr., Válasz Bevilaqua-Borsody Béla dr. úrnak. Ibid. XXIII. (1931). Új folyam: XVIII. 176—177. o.)

8. *Faházdönbe.* — A baskírok edényeiket többnyire fából vagy bőrből készítették, de voltak különböző célokra alkalmas nyírfakéreg- és háncsedényeik is. (A baskír néprajz monografikus leírását lásd: Rudenko, Sz. I., Baskirü. Isztoriko-etnograficseszkie ocserki. Moszkva—Leningrád, 1955.)

9. *Rotty, trotty, tratty, Tar!* — Így azt a hangutánzó szósort fordítottam, amellyel egykoron az ótvarosság gyakori előfordulása miatt nem ritka tar embert szokták volt csúfolni a baskírok. Ezt véli Tar kihallani a méz fortyogásából.

10. *Priccs.* — Körülbelül félméter magas, és vagy kétszer két és félméteres dobogóféle, deszkából készült bútordarab, amely a család házon belüli napi életének fontos színhelye: étkezéskor ezen ülnek félkörben, török ülésben; éjszakánként ezen alszanak az öregek és a gyerekek. (Ld: Sitova, Sz. N., Material'naja kul'tura baskir basszejna Jurjuzani i Szrednego Aja: Arheologija i etnográfija baskir. V (1973). 95—105. o.).

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

51.

DÖGE

Nem szép illatú szó. Ám idegen ajkúnak, aki a szó jelentését nem ismeri, dallamánál fogva lehet kellemesen csendülő, fölfelé kapaszkodó hangsor. De minket először a szóban tanyázó jelentés ér utol, csak azután a muzsika.

Írók, költők ezerévekkel ezelőtt ismerték a szavak zenéjét, miből fölcsendült a líra.

A kifinomult nyelvérzékű Kosztolányi a ma már feledésbe menő festék alapanyagának összetett szavát, a lenolajkencét tartotta kora beszélt nyelvkincséből a legszebbnek. Talán, mert a zene szárnyán jutott fülébe a fogalom, amikor éppen festett náluk valami füttyös kedvű asztaloslegény, s talán épp tavaszra harsant az idő, tán a környék fáin madarak éneke segített fölcicomázni, a nagyon is hétköznapi anyagnak illatával szállingózó nevét? S ezt talán fokozhatta a költő akkori lelkiállapota.

Ennyi összetevő összejátszása cicomázta föl Kosztolányi nyilatkozatának pillanatában a jámbor „firnájszot". Maradandó lehetett ebbeli nézete, hiszen soha sem helyesbítette, pedig szeretett a szavak, a nyelv csudálataival foglalkozni, bánni.

Dög szavunk, mogorva hangulatot kelt valahányszor bennünk, ami nem csupán a kellemetlen bűz ismeretéből eredhet, hanem az is benne a fogalomban, hogy valami élőnek itt a vége. Mert már hulla. Szomorú állapot. Elmúlt, ami élt.

A szó képzett alakjai, jelzős, határozói használata se sokat old a jelentés komorságán. Noha a pesti nyelv mit nem tud? Aranyosságból is mondják, leginkább jó barátnak címezve: te dög! S ez nem harag. Vagy eseményre: dögség.

Dögén nem érzek ilyet. Nem látom, hogy itt a lakosok zsebkendővel betekert orral közlekednének, ahogy mi, ha utunk a vásárhelyi határban működő „illatszergyár" oldalánál vezet. A paraszt Párizs, ahogy műtörténészek és írók szeretik Vásárhelyt becézni, meghitelhet mellette, ha eső előtti esthajnalokon északról fúj rájuk a szél, hogy mi is bűzlik a dög körül. Dögén nem olyan vészes a helyzet. Ahogy a Kékcse felől bepántlikázó útról a falu főutcájára lépek, téres, tágas, kedvesen fás, ős-tiszai hangulatú, levegőjű település fogad.

Nyomravezetőm, Szűcs Tiborné tanárnő azt mondja: ma már kötelező tantárgy a szülőföldismeret. Erre a tanár izgalmas munkával, kutakodásokkal fölkészül, hiszen az én ismereteimben úgy lapoznak diákjaim, ahogy a nyitott könyvben.

— Első kérdésem mi is lehetne más, honnét eredezik a falu neve?

— Tények és legendák kapaszkodnak, fonódnak össze. A két szál sodrata megközelíti a valóságot.

A szomszéd Kisvárda váras város első birtokosának a nevét, a Várdayét, 1280-ban említik először az oklevelek. Zsigmond 1400-ban ad a családnak engedélyt, hogy a vizek, mocsarak, a Tisza nagy kanyarjának a körzővel kipontosított küllős közepén magasuló dombságra várat

építhessen. Ennek a várnak ma múzeumul szolgáló maradványa a Felső-Tisza-vidék egyetlen váremléke. Hanem az erősség fönnhatósága alá tartozott több tízezer holdnyi terület, amely 20—25 mai község területét foglalta magába. A vár a történelem során szépen vagy csúnyán, többször gazdát cserélt.

1544-ben Fráter György a Ferdinánd oldalán pártoskodó Várday Mihály oligarchától ostrommal vette el a várat, s birtokait. Okkal-móddal tíz év után valahogy visszakerült a régi birtokos hatalmába. Nyolc évig is alig ülhetett nyugton benne a gazdája, amikor Bethlen Gábor ágyúkkal ostromoltatta a kőfalakat, hogy a maga oldalára vonja a Habsburgokat szolgáló Várdayt. A nagy rombolás és veszteség ellenére sem juthattak a falak közé az erdélyiek. 1564-ben János Zsigmond csapatai vették tűz alá a várdai várat. Eredmény nélkül távoztak. Várda húsz év alatt háromszor is állta a támadók ágyútüzét. Döge térsége, néhány kilométernyire a vártól alkalmas dögtérnek bizonyulhatott mindmegannyi ostrom után a tetemek elföldelésére. Ennek a föltevésnek a hangoztatói különös súllyal vetik latba azt a tényt, hogy a falu pecsételőjének szövege évszázadokon keresztül Döghe-nek írja a falu nevét, amiben döghelyet olvastak, értettek az emberek. Aminek ellentmond az a tény, hogy tömegsírt a lezajlott hosszú évszázadok alatt véletlenül sem találtak a házépítéshez földet kitermelők, a kútásók, a szántóvetők. Ami azonban nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy ide hozták az áldozatok hulláit. Akkor a Tisza átfolyt a falun, ketté szelte, s Kisdöge, Nagydöge részekre osztotta. A vár halottait, elpusztult lovait, az erre szájaló várkapun át, rövid úton hozhatták ide, a legközelebbi Tisza partjára. Itt tér tárulhatott a szertartások elvégzésére. Tán kővel súlyosbított koporsókba, tán gyékény haszurákba csavarva temettek. Vagy fűzfavesszőből font óriás csukósfödelű kasokban adták át halottaikat az enyészetnek, a Tiszára bízva.

Ennek a majdnem kézenfekvő magyarázatnak erősen ellentmond az a tény, hogy mielőtt Zsigmond a várépítési engedélyt megadta volna, 1272-ben ez a terület is okmányba íródik Döghe néven. A várostromok előtt 300 évvel korábban Döghe volt Döge. Tudós nyelvészek puszta személynévre vezetik vissza a falu nevét, de hozzáteszik, hogy az meg a dög köznévből ered. A falu lakóinak egy csoportja más oldalról közelíti a község nevében rejlő történelmet, amely szerint ez a mélybehúzó, lápos, ingoványos terület nagy temetője volt a járatlan állatnak, embernek. Könnyű volt beleveszni, halni, dögleni. A Nyúzó dűlőnévre mutatnak, amiben arra emlékeznek, hogy megnyúzta az állatot, vagy, hogy tán az elhullottakat ott nyúzták. Még embereket is könyörtelen büntetésül, hiszen bizonyos korokban oly mértékig hatalmasodtak el a gyilkosságok, rablások, hogy csak kíméletlen eszközökkel lehetett megfélemlítve a lakosságot, élet- és vagyonbiztonságot teremteni. Épp e táj 12 falujában létezik olyan határrész, amit Akasztó hegynek, Akasztó dombnak, Akasztó rétnek tart számon a helynévkutatás. Bizonyosan nem a kialudt pipát akasztották a parasztok a gatyakorcba, mert annak nem lenne ekkora emlékezete. De ezeknek a megnevezéseknek a további indázása is burjánzik.

Némelyek szerint a nehéz sárhajóhúzó állatokról ilyen százarulatokon akasztották le a terhek vonórúdjait, s akasztották rá a tengelyig sárban gyurmolódó szekerekre a friss igaerőt.

Visszaóvakodva a nem valami kellemes hangzatú falunévhez, még tudunk annyit a múltjáról, hogy Kun László adományozásainak idején Dioghenek írták adománylevélbe, ami révén, a várúrtól vitézségük elismeréseként földbirtokkal, nemesi rangra emelt egykori dögeiek, a Nozdravitzky család, a Bodnárok, a Síposok idegen nyelveket tudó mivoltukban azt olvasták ki, hogy a döghöz semmi közük, az csak a tájnyelvi dunnyogásnak a helytelen értelmezése, s igaziból doge a helyes értés, ami az olasz nyelvben olyan nagy úr, aki a térség feje, ura. De ha a Kun László-i írásból indulunk ki, akkor is szép fogalomra lelünk, mert a dioige annyit jelent, mint kétlaki. S következhet is abból a jelentése, hiszen a Várdayak, ennek a kies helynek a birtokosai, a vízhöz közelébb lehettek, mint a várban. Nyaranta itt lakhattak. Ez volt a második szállásuk, lakhelyük.

Itt abbahagyhatnám, de nem állom meg dicsekvés nélkül. Amikor a nyolcadik osztályosaimmal falunk szeretetében annyira összemelegedtünk, hogy a fantáziájuk szabadon futkározott, hát dolgozatot írattam velük. Szinte, ahogyan az egykori nemesi leszármazottak, ők is

az illatosabb jelentéstartalmat kapcsolták össze a falunévvel. Igaz, akkoriban már pincéket, padlásokat összebújtunk, emlékező embereket vallattunk, így nem ültek a fehér papír előtt üres fejjel. Egyik fiam a harminc tanítvány közül azt írta: „Kilencvenéves öregapámtól hallottam, hogy a 90 éves öregapja emléke szerint a falu környéke a termelés tekintetében mindig is bizonytalannak számított. Sokszor előfordult, hogy jó termés ígérkezett, szépen zöldellt a határ, amikor a Tisza a májusi árjával megbuggyantott mindent. Nem ismerte a gátakat, mivel azok nem léteztek még akkor. Na, elöntött mindent az ár, fönt tanyázott két hónapig a vetéseken. Az elkeseredett lakosok legyintettek: ez már az ördögé! S akkoriban a föntebbi századévekben olvasni, írni nem tudó emberek féltek mindentől. Éhségtől, járványtól, Tisza-áradástól, istentől, ördögtől. A nevüket sem merték kiejteni, nehogy félreértés révén a megidézettek ide teremtődjenek, bajt csináljanak.

Úgy monták: sten, rdög. Azután ez is nagyon ropogósnak hatott. Csak annyit mondtak: dögé, döge, Döge. Innen a falu neve.

— Több változat nem létezik?

— Nincs tudomásom róla, hanem azt tartom, azért ebben a rövid foglalatba a falu 712 éves történelme valahogy belepréselődött. Már a szófejtésbe. Mindig megjegyeztem, hogy mi a föltételezés, mi az ellentmondása bizonyos állításoknak. A néhány pontos adat között a legendázás mint föltételezés adja ki mondandónkat. Annyi bizonyos, hogy 712 év óta Döge a Rétköznek ebben a bugyrában a Tiszára könyökölve itt tartózkodik.

Ugyan régebbi időkre megy vissza a léte.

A falu északi részén valamikor 1932 körül házépítés fundamentumát ásták a Kertek közén, ahol 7 honfoglalás kori sírt találtak a munkások. Hajkarikákat, gyűrűt, érmet, amelyek a 11. század végi köznépi temetőre utalnak. 1904-ben három honfoglalás kori sírt is kiborítottak az itteniek, beltartalmáról nem készült írásos följegyzés.

A távolabbi múlt nyomai a ködökbe vesznek. A mesélő kedv és a falu fantáziája sem nyúlik el odáig.

Hát jól elkalandoztunk, igaz? És a legmáibb ma?

Életre való közösség lakik itt. A legutóbbi 30 év alatt a két és félezer lélek az ötszázig való lakóházainak a nyolcvan százalékát meg tudta újítani. Máskor 100 év alatt sem vesz magára ennyi új ruhát. A házak belseje a lakók módja, igénye szerint berendezkedve. Néhol a teljes városi komfort, sokhelyütt azonban az új házakban hagyományos tűzi készségek, hagyományos tüzelők használatára állítva. Napjainkban a falu közösségének szellemét a közöttünk élő Ölbey Irénke meseíró közvetíti. Tizenhat kötetes író, s vigyázón örülünk magaskorú létének. Szófűzését szeretjük, s a körforgással tőlünk az ő esze malmában levő kifejezéseket újra az élő beszédünkbe vonjuk. Mesealakjai „Egyetlen egy szem cseppentett édesanyának" szólítják a szülőt. Valóságos költői beszéddé avatja a mi mostani nyelvünket, mert innen, közülünk meregeti kifogyhatatlan jelzős szerkezeteit. Az egyszem édesanya a vándorútra kelő fiától így köszönt el:

„Mosolyogjon rád a rózsás szerencse, a pirkadó hajnaltól csillagújulásig te jársz majd az eszemben."

Amikor a kedves tanárnő ismeretei zsákját az utolsó szemig elébem öntötte, s végül fölcsiklandozott Ölbey Irén létével, sietek is hozzá.

Kúriás hangulatú, fákkal, zöldségessel körülkapott épületben lelem. Kutyái ugatására, aggyonistenelésemre egy ablakszem se rezdül, pedig van a házon vagy hat szobából nyíló. A kutyák meg nagy behemóci komondorkeverékek. Ősei még a farkasokkal is fövették a harcot. Szelíden föltámaszkodnak rám, s taszigálnak befelé, miközben nedves orrgombjaikkal szedik rólam a szagmintákat.

Három betett ajtón is kopogok, mire egyik mögül a belépésre engedélyező igen előszüremkedik. Az ablaknál faragott íróasztal mellett ül egy sziluettszerű lény. Ellenfényben látom, az arca nem rajzolódik elő. Mondom, mi járatban lábatlankodom a faluban, s nem mehetek úgy el, hogy egy kalapemelésnyire ide ne köszönjek. A számon van, ösztönösen érzem, hogy

meseíróval a mesék nyelvén sem szégyen beszélni. Kérdő tekintetére adom a választ, amikor szemem hozzáigazodik az ellenfényes szobához.

— Rúzsa Sándor földjéről szalajtott ide a Tisza iránti huzalom.

Bólint. Jó helyen járok.

De ahogy szemem végigszalad a Nyugat, a Pesti Hírlap bekötött gerincein, visszaparancsolom kedélyeskedésem lovát. Nem szabad itt nékem lárifárizni, mert utólag úgy elpirulok, hogy holtomig le nem megy a képem szíjáról.

1948-ban valamilyen NÉKOSZ-hejehuján, mint küldött időztünk az ország nagy falujában. Nem annyira a kocsmák tájékát kerülgettük, mint inkább a múzeumokét. Nem annyira azért, mintha talpon állva akartunk volna a mennyországba jutni, mivel máig sem utáljuk a benne kidecizett egyetmást. De a mi zsebünkben azon időben bizony nem csörgött a kocsmára való. Végigkóstolgatva a látnivalókat, úgy dél körül osonkodunk kifelé egy jártas társammal, hát akkor már az előcsarnokban szerény asztalkán, törődött, sovány asszonyka árulta József Attila könyveit. József Attila pedig nekem nemcsak földim, s nem csak divatban levő költőm, de azon lantpengetőm, akinek minden pöndítésére bennem is megrezdül a húr. Nem mondhatom, hogy valami sokaság tolongott volna az asztal körül, hiszen éppen csak ketten álltunk az innenső oldalon. Gazdag választék. A Cserépfalvi kiadású összes versei. Megvolt két ízben is nekem, de hát kölcsönkérték s ahogy az lenni szokott, más is megszerette. Nem adta vissza. Valami balga hit parancsára, hogy könyvet lopni, kölcsönkérve nem visszaadni, nem bűn. Amíg belenézegetek a választékba, beszélgetünk. Melyikünk kezdte a szóváltást, én nem tudom már, hanem a szó úgy forgott közöttünk, hogy az én néptáncos viseletem, csizmás, fehéringes mivoltom parancsolta gátlástalanságomat. Ott nyomban barátomnak, testvéremnek, csőszpajtásomnak neveztem a költőt. De hát azt az eladó is látta, hogy akkor lehettem tízéves gyerkőc, amikor ő elköltözött az élők sorából. Ilyen csekélységekre nem figyelmeztetett, hanem kedves szelídséggel veszegette a szólapjaimat, tette a helyére. Vágott ki rá adukat. Honnan valók vagyunk? Szeged, Makó. Eresztettem a szó selymét, hogy azzal is több legyen. Akkoriban nagyon kellett a sok, a szép, mivel kevés volt belőle.

Vásárolt zsákmányommal ballagtunk kifelé, amikor a társam odasúgta nékem, tudom-e ki volt a hölgy, akivel ilyen pajtási hangvételben társalogtam? Mert az bizony maga Szántó Judit elejétől végig. Mentünk egy-két sarkot, visszafordított a szégyenérzet. Bocsánatot kell kérnem. A leghitelesebb hites társa előtt hogy volt a képemen bőr, az elveszejtett Attiláról árokparti módon cseverészni. Föloldozott. Mondta: az egész kedvességből történt. Elhiszi, hogy magaménak érzem őt. Nem is dicsekvésből, de igazolásomra elmondhatom néhány nagyon szeretett versét, ha megengedi. Megengedte. A magam örömébe fogadtam magamba, s az a tapasztalásom, akármelyik költő csak akkor költözik igazán belém, ha bármikor megidézhetem, a saját szavaiba öltöztetett gondolatait tudom. S ekkor enyém, barátom, igaz utakon vezető megmondhatóm.

Vannak jó költőtársaim. De én őket jobban ismerem, mint a költészetüket, mert egy kukkot sem tudok tőlük fölidézni. Szégyen-e vagy sem, ez az igazság. Megértőn bólogatva adott igazat, s kicsit megkönnyebbedve távozhattam, de a sápadt folt a belső képem bőrén azóta sem tud elhalványodni. Szégyellem. Ez a fékező berendezés eszembe szökkenve visszafogja fickándozó kedvemet. Nem viccelődhetek a meseköltőnővel, mintha együtt pásztoroltuk volna annak idején a libákat.

— Ád-e a mostani falu még elő mesélő embereket, meseelemeket? Szóval, terem-e mesefa?

— Igen, itt él közöttünk. Megmondom a nevét, s ha akar, találkozzon vele. Kedves ember. Ha elszunnyadozna, mert akár egy mondat közepén is lehanyatlik a feje, várja ébredését türelemmel.

Szaladok a mesefához. Nem is messzi Ölbey Irénéktől találok egy nagyon is valóságos házat. Se kolbászból font kerítés, se csokoládéból rakott háztető, de még a gémes kút is csupa fából való, kicsi zöld mohák födik ágazását. A poros-füves udvaron is közönséges gumipitypangok díszlenek, egy macska nem nyarvint rám, amíg bekalapolok. A ház gazdája ül a pad-

kán, otthonos illatok körülötte. Hordós savanyú káposztáké szagnyoma, rég fűtött kemencék égettkátrány illatával összekarolkozva járnak a konyhában, szobában.

Éppen hideg szilvaciberét mártogat ebédre, frissen sült puha kenyérrel. Mindjárt kínál is vele, mielőtt a köszönésem fogadja. Csak úgy két falat között szól ki a tasla bajsza alól, hogy mi dologban hozott erre a lábam. Félszemmel néz, hogy találkoztunk-e mi már valaha, valahol. Ennél különben soha! Életemben először, s tán utoljára járok erre. S lehet nagy darab földeket bebarangoltam a Tisza-anya megismeréséhez, de élő eleven mesefához még nem volt szerencsém a hátam támasztani, a hűvösében ülni, a leveléből levenni.

— Na, hiszen azon ne múljon semmi...

Hanem a mese lassan érő gyümölcs. Előbb a keserű valóságból kopog össze annak minden szava. Aztán sok emberi száj, fül szűrőjén át szelídül mesévé.

Most rajtafoghat, hogy teremtődik a mese.

Én az almából ettem a kenyeremet öreg koromig. Utoljára sok tízezer fát fordítottunk termőre. Gyönyörű és híres rétközieket termeltünk. Most ontanák éppen a gyümölcsöt. Csak hát nem kell, mivel a permetre nagyon megharagudtak a külföldi piacokon.

Több a ráfizetés, mint a jövedelem! Traktorokkal tépjük ki a fájdalomtól sikongató fákat. Kell a terület másra, hozadékosabbra.

Hogy ez mikor válik mesévé, én tán meg sem érem.

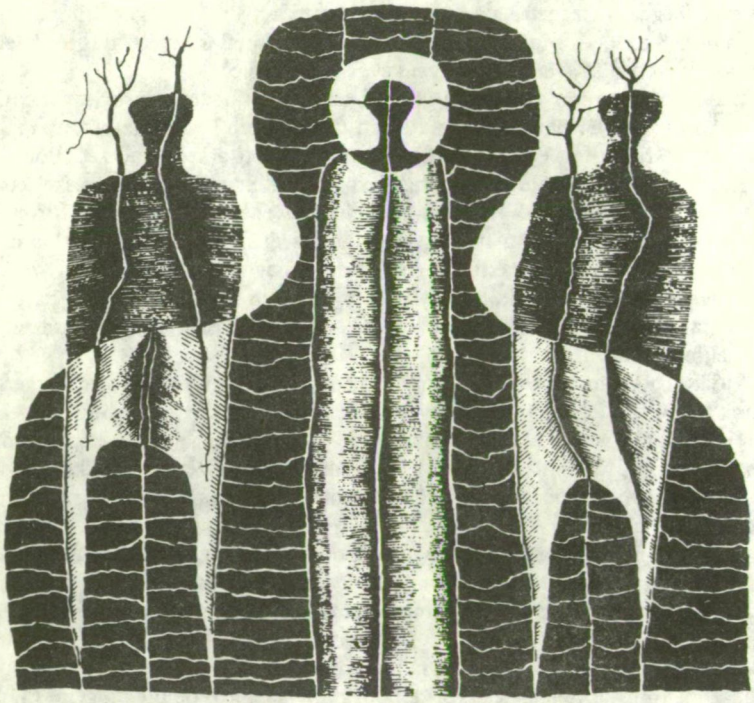

SZENTI ERNŐ GRAFIKÁJA

TANULMÁNY

MÁRKUS BÉLA

„Meghajlok, hogy ne lássalak"

IZSÁK JÓZSEF: ILLYÉS GYULA KÖLTŐI VILÁGKÉPE

Végre egy könyv Illyés Gyuláról! — vesszük elégedetten kézbe Izsák József művét, s még az sem lohasztja kedvünk, hogy rész(monográfia) csak, ami egésznek látszik. Némi kis kiadói turpissággal, enyhe tervezői-szerkesztői csalafintasággal ugyanis kívülről teljesebbnek mutatja magát a kötet, mint belülről. A védőborító s a fedőlap azzal lett több, amivel kevesebb van rajta a címlap információjánál: lemaradt róluk a voltaképpeni cím egy része. Az, hogy a mű tárgya nem általában Illyés Gyula, hanem csupán „költői világképe", annak is „1920—1950" közötti jellegzetességei. Így az igazi cím egyszerre jelent be műfaji s időbeli szűkítést. Nem ígér többet a szerző, minthogy az életműnek ebből a harminc évre eső szakaszából pusztán a költői termést vonja vizsgálata körébe. Ez a különben cseppet sem kis igényű, nagyon alapos és sokrétű — poétika és irodalomtörténeti, esztétika és ideológiai stúdiumokat egyaránt kívánó — vállalkozás is egyedülálló lehetett volna a maga nemében. Izsák József azonban magasabbra tört: a „költői" kifejezésnek abból az értelmezéséből indult ki, ahogy ezt a múlt században használták s ahogy például a „költői igazságszolgáltatás"-sal kapcsolatban ma is használják: az egész szépirodalmat, vagyis az epikát és a drámát éppúgy ide tartozónak tudta, mint a hagyományosan költőinek mondott műfajokat, a verses, lírai alkotásokat. Ezek alapján Izsák vállalkozását pontosabban jellemzi talán, ha a szűkebb tartalmú „költői világkép" kifejezésben a jelzőt a tágabb jelentésű „művészi" vagy „alkotói" szóval cseréljük fel.

1.

A tárgyalt periódusban született alkotásokat tehát nem rangsorolta műfaji vagy műnemi szempontból; nem a par excellence költői, azaz lírai formák tanulmányozását tartotta elsődleges feladatának. Hogy kitűzött célját: Illyés világképe „fejlődésének", legfőbb jellegzetességeinek, meghatározó elemeinek bemutatását a legrövidebben érhesse el, egyszersmind a belemagyarázások zsákutcáitól, a téves interpretálások ösvényeitől is megóvja magát, vizsgálódásának középpontjába az életmű olyan darabjait kellett állítania, amelynek a „meghatározatlan tárgyiasság" keretei között is a leginkább adekvátan tükrözik a művész világszemléletét, a társadalmi és természeti jelenségekről alkotott nézeteit, elképzeléseit. Magától értetődően részesültek így kitüntetett figyelemben a fogalmi nyelvhez közelebb eső, azaz a maguk teremtette világból a zavaró többértelműséget, homályt és rejtélyt jobban kiiktató, a metaforikus közlésformákra kevésbé támaszkodó alkotások.

S mert még az induló, az avantgarde vonzásterében mozgó „fiatal titán" kísérletezései sem csaptak át szélsőségekbe, s mert Izsák szerint sem lett rabja mesterségesen alkotott „szabad asszociációknak", az önműködő írás meghökkentő produkcióinál jobban foglalkoztatták a „Majakovszkij-versek" forradalmi izgalmai — a monográfia egyik alcíme, némi változtatással, éppúgy érvényesíthető ezért a szerzővel kapcsolatban, mint az alanyával. A Küzdelem a tiszta versbeszédért: a közérthetőségért felfogható a monográfus küzdelmeként is. Az egyik tét: a tudomány tiszta nyelvén, érzékletes egyszerűséggel, a szakzsargonokat lehetőleg kerülve, közérthetően írja le tárgyát, határozza meg Illyés világképének sajátosságait. Megállapítható mindjárt, hogy nem marad alul a küzdelemben; érvelése, okfejtése világos, szabatos és szép. Talán csak ódai túlzásait, az „Egy világrésznek elegendő méreg erjedt a szívben" patetikus nagyotmondásait lehet furcsállni. Nagyon fontos azonban a másik tét is: a közérthetőségre, az egyszerűségre törekedve sem szabad szimplifikálni azokat a roppant bonyolult, soktényezős történelmi és társadalmi folyamatokat, összefüggéseket, amelyek között ez a világkép megszerkesztődött, felépült; továbbá kényes, sokat vitatott, nem egyértelműen használt filozófiai, ideológiai-politikai fogalmakról, kifejezésekről kell lehántani a rájuk rakódott burkot, igazi tartalmukat kibontandó.

E törekvésekre tekintve két kifogás emelhető. Egyrészt az életrajzi mozzanatok szinte könyörtelen kiiktatási szándéka, következményként pedig: következetlen felhasználása; másrészt a kritikának, Illyésnek mint kritikusnak a figyelmen kívül hagyása, elhanyagolása.

Életrajz helyett — a modern költészet égtájairól — így az első fejezet, s noha fontos, lényeges ez a bevezetés, szükségképpen elnagyolt, inkább csak a tájolásban, az általános tájékozódásban segít, semmint Illyés lírája „égtájainak" pedáns kijelölésében. Kárhoztathatjuk magát a tényt is, hogy Izsákot valósággal megbűvölte az az új keletű, mondhatni modern babona, mely szerint valamire való tudományos munkában semmi szükség az életrajzra. A szerző, sorsával, élményeivel és pszichikai állapotával együtt teljesen kívül marad az irodalmi művön — nyilvánítja ki Ingarden; a Wellek—Warren-könyv is meggyőződéssel állítja, hogy a biográfiai megközelítés voltaképpen megnehezíti az irodalmi folyamat helyes megértését — és folytatni lehetne a sort, találomra szinte, az orosz formalista iskola képviselőivel, akiknek a véleményét hűen tükrözi Sklovszkij egyik hivatkozása F. Brunetière-re: az irodalom történetében érvényesülő valamennyi hatás közül a műalkotásnak a műalkotásra gyakorolt hatása a legfontosabb. Idézni lehetne tovább a hazai moderneket is — hogy végül azok véleményét osszuk, akik számára (az Illyés-pálya egyik legkitűnőbb ismerőjének, Béládi Miklósnak a szavait használva) a mű nem csupán objektiválódott nyelvi, szerkezeti képződmény, hanem az emberi tudat, tapasztalás közlésre szánt terméke, sőt — Illyés nemzedékére jellemzően — „hasznos akarat", „írásban rögzitett cselekvés" is. Ily módon mindaz, ami közrejátszott a mű megszületésében érdekel bennünket. A különös az, hogy — Izsákot is érdekli! Az esze „működpontú" monográfiát diktálna, a szíve viszont az „élményközpontú" leírások felé is húzza. Ebbéli tanácstalanságában nem csoda, hogy néha el-elereszti magát, s nem restelli bevallani vonzódását az életrajzi élményekhez. Fel is kap közülük párat. Emelkedettebb ilyenkor a hangja, s e hevület tévesztésekbe is sodorja: nem segít jelentékenyet jelentéktelentől, lényegest lényegtelentől megkülönböztetni. A kiválasztó, fontossági sorrendet megállapító s ellenőrző készségek rövidzárlatosak lesznek. A monográfia arról például beszámol, hogy Illyés melyik vonat hányadik osztályán érkezett Párizsba, és ott hol, milyen füzetet vásárolt, vagy hogy még előbb a gyermeknek a nemzeti irodalom és történelem mekkora nagyságaival esett találkozása, azt viszont mintegy közbevetőleg jegyzi meg, hogy „egyébként már idehaza elkötelezte magát a forradalom ügyének, diákként találkozott a marxi eszmékkel, 1918—19-ben cselekvő részese volt a munkáshatalom kivívásának, a Tanácsköztársaság megvédésének". A történelmi és emberi értelemben egyaránt sorsdöntő helyzeteknek ez a fölényes kezelése kiváltképp azért szembetűnő, mert a világképelemzés általában is azt kívánná meg, hogy az olyan központi kérdésekről, mint a forradalmakhoz és az eszmékhez való viszony, teoretikus igénnyel, bőségesen s ne szinte mellékesen essék szó. Különösen ezt követelné pedig Izsák ese-

tében, hiszen könyve tartópillére, eszmei középpontja Illyésnek a forradalmakkal való kapcsolata, róluk alkotott véleménye.

Útkereső forradalmiság, mozgalmi forradalmiság, eszmélkedő forradalmiság, művészetek forradalma, népforradalom, forradalmi népiség, nemzeti-forradalmi hagyományok — néhány cím a tartalomjegyzékből, hogy bizonyítsa: alapfogalomról van itt szó. Az alapozáshoz pedig nem ártott volna 1918—19-et valóban Illyés „személyes ügye"-ként bemutatni, élményi helyzetekkel, sorsmozzanatokkal dúsítani. Izsáktól függött: abból a bizonyos tanácstalanságból, bizonytalan helyzetből úgy vágja-e ki magát, hogy próbálkozását Illyés egyetértő szava erősíti. Illyés Babitsról írta, fiataloknak, de az életrajzok ortodox ellenzőinek is írhatta volna: „Vannak országok, ahol a költő elszakadhat, mintegy függetlenítődhet az alkotástól, ahol az egyéniség nem szükségszerűen azonos az emberiséggel. Olyan országokban azonban, ahol a levegőben járó szó fele hazug, a költő nem mozdulhat el a verse mögül: nincs érvényes mű emberi *fődözet nélkül.*"

Ennek az emberi fedezetnek a még hitelesebb bemutatásában, egyúttal az elméleti alapozásban, elmélyítésben viszont a kritikaíró Illyés lehetett volna Izsák nagyobb segítségére. Amennyiben a kritikát olyan műfajként fogjuk fel s értelmezzük, amelyikben éppen a világnézeti elemek szervesülnek; a lírai műfajokhoz képest direktebben, kevesebb áttétel nélkül fogalmazódnak meg az alkotót jellemző nézetek, elképzelések. Nem kell és nem szabad — természetesen — a kritikákba foglalt eszméket és véleményeket a világszemlélet alapjainak megtenni, ám szinte teljes mellőzésük is tévedésekhez, félrehallásokhoz, a szépírói művek közvetítette „üzenetek" hibás kódolásához vezethet.

2.

Bármennyire súlyos ítéletként hangzik is, szükséges itt kimondani: ez a veszély leginkább Izsák alapkategóriájával — a *forradalmiság*gal kapcsolatban fenyeget. A fogalomnak akár a történelmi-társadalmi, ideológiai-politikai, akár pedig az *irodalomtörténeti vetületét* nézzük. És sajátos módon annál inkább fennáll ez a veszély, minél közelebbről követi a könyv választott mintáját, Király István Ady-monográfiájának első részét.

Önmagában is kétséges persze, hogy egy olyan tüntetően öntörvényű pálya, mint az Adyé, mennyire vethető össze másokéval, a jellemzésére használt fogalmak mennyire alkalmasak további pályák, életutak jelölésére és minősítésére. Csak tovább növeli a kétségeket, ha elhisszük Izsák Józsefnek, hogy Illyés „nem tekintette elődjének" Adyt — vagyis ha olyan életmű lett itt a viszonyítási pont, amelynek a „forradalmisága" sokkal kevésbé vonzotta, mint az örök példáé, Petőfié. Hiába látta őt — mint arról az *Ady örökségé*ben beszél — az élet minden területén egyformán újítani kívánó Eszme képviselőjének, ha — késői vallomása szerint — *nyeglének tartotta a „Petőfi szavánál van szükség jobb szóra" „elkapatott, ha ugyan nem kapatos sorát"*! Nem most van persze alkalom sorra keríteni, mi minden lehetett még a távolságtartás oka. Az alkati meghatározottságokon kezdve, közrejátszhatott benne például a tartózkodó ízlés, az életnek valamiféle megállapodott, mértékletes, hűvös és tárgyilagos szemlélése, az Izsák emlegette „tompított hang" és „mámortalanság". Csupa nem forradalmi — Adytól élesen különböztető — tulajdonság, amely inkább sejtet szembenállást Adyval, mint a monográfiában több helyütt is használt elhatároló minősítés, az „esztétizáló modernség". Hogy az első Nyugat-nemzedéket főképpen ez jellemezte volna — sommás, távolodó hitekre alapozott vélemény így is, hát még ha úgy tüntetjük fel, mint ami miatt Illyés egyrészt a múltba, Petőfi korába, másrészt viszont a legjelenebb jelenbe, de külföldre, a modern irányzatokhoz és az emigrációs lapokhoz „menekült".

Túlértékelődik ezáltal az olyan lapok, mint a *Magyar Írás,* a *Párisi Munkás* és a *Párisi Magyar Újság* jelentősége. Vagy a *Máé*, amely — Illyésé a szó — „az egyetlen kézbe vehető magyar folyóirat"-ként magasztalódik föl; a magyar kommunista emigráció irodalma pedig

mint „valóságos forradalmi szabadcsapat" tündököl. Nem a kifejtése, de még a jelzése is hiányzik annak: milyen fokokon keresztül és minek a hatására jut el Illyés addig, hogy a Mának a Petőfi-örökség mellőzését rója fel, az emigráltak hírlapjai mögött viszont az utódállamok „jóindulatára" lát rá; a kutyaszorítóra: „jóhiszeműen lehettek részesei egy kezdettől rosszhiszeműen vezetett politikának". Irodalmunk forradalmának az avantgardhoz, továbbá az emigrációs lapokhoz való szoros kötését éppen az az Illyés „lazította föl" — a *Beatrice apródjai*ban —, akinek, mint ezt legjobban a Lukács Györggyel folytatott kései polémiája mutatja, különvéleménye volt a világirodalommal való lépéstartás, az aszinkron és szinkron dolgában is.

Ebben a különvéleményben s nem a hazai törekvéseknek a modern tendenciákhoz való igazításában és mérésében a magyarázat, hogy miért volt szerinte a két világháború közötti időkben „tán a legforradalmibb magyar író": Móricz Zsigmond! Mert — figyeljünk az érvelésre! — „a valóság mindig forradalmi; arra neveli felfedezőit is". Önjellemző sorok ezek! Nemcsak a puszták népe felfedezőjét állítják élesebb fénybe. A Párizs után „Magyarország felfedezése"-ben szorgoskodó, az avantgarde vonalára a hazai szociális feszültséget rákapcsoló fiatalt is.

Tagját annak a népi írói mozgalomnak, amely jó szót, méltányosat keveset kap Izsák Józseftől. Mintha ő még a közeli múlt, a tragikus idő szorításának nyomait magán viselő 1958-as állásfoglaláson is túl akarna tenni szigorúságban, szemrehányásban és bűnbakkereső sietségben — nem ám abban, hogy az azóta készült elemzéseket hasznosítva, igazságosabb és árnyaltabb képet rajzoljon a mozgalomról. Annak láttassa legalább, aminek Révai József, 1938-ban: az elmúlt húsz év — a két világháború közötti időszak — legjelentősebb szellemi áramlatának. Íme, Izsák ítéletei, vádjai: országos mozgalommá nőtt a falukutatás, a falunak azonban vajmi kevés haszna támadt belőle; a tehetetlenséggel volt egyenlő az egész, kapkodás, széthúzás, szavakkal hadakozás jellemezte, hazardírozás, méghozzá a forradalmi változások esélyeivel. Hiába például Lackó Miklós helyzetelemző tanulmánya, Illyés helyzetrögzítő emlékezése: az Új Szellemi Frontot úgy intézi el a monográfia, mint játszmát, amibe a népi írók belementek. A Márciusi Front pedig a politikai cselekvéstől való elhatárolódás tevékenységi terepe lesz. A könyv itt se végzi el azt a különböztetést se, amit már a Révai-dolgozat megtett, az irányzatot egyszerre láttatva politikainak és szelleminek. Elmarasztaltatnak a népiek azért, mert kihívóak, csörtetőek és hangosak voltak, mert a „Márciusi Front felbomlása után már nemcsak a munkásságban, de a parasztságban sem bíztak, sőt saját igazságukban sem" — Illyésnek ebben a történelmi szereposztásban szinte egyetlen érdeme lehet: ha bírált, vagy ha önbírálatot gyakorolt. S Izsák minősítése szerint állta is derekasan a sarat. Vagy inkább: szórta magukra, magára. Az *Ozorai példá*val a népi tábornak adott leckét; *A tű foká*ban is a tehetetlenségüket ostorozta, fintorrá torzítva benne az eszményt, a népiség ügyét; a *Hunok Párisban* is arra példa, hogy túltette magát a mozgalom „minden kispolgári egyoldalúságán". Ebben a beállításban persze a *Válasz*ra kevés fény eshet. A *Magyar Csillag*ra se sokkal több. És nincs mód szembenézni a Válasz-repertórium szektás-dogmatikus szelű bevezetőjével sem, amely a lap beszüntetéséről elmélkedve inkább Illyés elképzelését, nem pedig Rákosi (kultúr)-politikáját vádolja merevséggel, korszerűtlenséggel. Hogy a történelem kin lépett túl jobban, ezt a repertórium feltette kérdést pedig szerencsésebb meg sem válaszolni, hiszen a monográfia is nagyvonalúan az életrajzírókra hagyja a feleletet: miként alakult az író kapcsolata a legfőbb vezetéssel, mikor és miért került sor kenyértörésre. Izsák, vajmi keveset érzékelve és semmit sem érzékeltetve az I. írókongresszus légköréből, még az egy ifjú verselő felszólítására elhangzott Illyés-költeményt — a börtönök felrakásával és a „bálványok, trónok, égiföldi szentek" leomlásával példálódzó *Az építőkhöz* címűt — is hajlamos a töretlen hit megszólaltatójának látni. S az alig korábbi, a Révai József által elmarasztalt, a munka mitizálásával, időtlen dicsőítésével vádolt *Két kezet* is mint a dolgozók melletti kiállást, hitvallást említi, holott nyilvánvaló, mit rosszallott a politika például az „Én hiszem, lesz aranykor, / Csak munkálj, harcolj!" soraiban. Lesz aranykor? Van! — ebben a különbözés és a megkülönböztetés. Ez is a válság oka, az Illyésé — amely annyiban látszólagos csupán, amennyiben a művé-

szi válság természete: „gyöngyöket izzadni". Egyébként viszont nagyon is válságos ekkor a művész és a politika kapcsolata. Legfeljebb az előbbi „szótfogad". Ahogy az azonos című versben írja: „Meghajlok, hogy ne lássalak". Így nehéz kenyértörésre vinni a dolgot. Illyés csak önmaga találhat — önmagára, ám a hangfelemelése — amiről a könyv utolsó tétele, mondhatni poénja szól — még „áttételesen" is pusztán a móriczi értelemben nevezhető „forradalmi"-nak. Úgy, ahogy indulásakor, Párizsból való hazatértekor is.

Mert az Ady kiásta Petőfi-örökséget — az elnyomottak ügye mellett való hitvallást — ekkor sem úgy képzelte továbbéltetni, ahogy ezt az Izsák-könyv sugallja. Nem csak a cselekvés imperativuszát, a tizenkilencben megkezdett harc folytatásának értelmét hirdette. Legalább a *Petőfi Sándor* szófejtése megfontolásra inthetne: mit tartott a szerző a forradalomról, miben látta a lényegét. Abban a rendszerváltozásban, amely egy vagy két társadalmi réteg átforrósodásával kezdődik. De az egész „lobogása" nélkül — így az okfejtés — nem felel meg a klasszikus fogalomnak. „Eszmekeltető idő", „emberújító korszak" — nevezik meg a *Százéves március* sorai is a lényeget. Kérdés már most, hogy ilyen időnek, ilyen korszaknak tudta-e pályakezdésének azokat az éveit, 1920-tól 1933-ig, amelyeket a monográfia az „Útkereső forradalmiság" címszóval jelöl, s így jellemzi őket: „Az idő, ha csendben, ha tépetten, a forradalmat élteti."

3.

Ha ezek után — túl az irodalomtörténeti megközelítésen — arra igyekszünk választ keresni, hogy *történelmi—társadalmi—politikai értelemben* mi volt a lényege *e forradalmiság*nak, vagy másképp, célzatosabban: milyen forradalomfelfogások éltek, hatottak ebben az ellenforradalmi korszakban — akkor nagyjából két felelet adható. Az első, amelynek az érvényességét a népi írói mozgalom súlyos elmarasztalásával Izsák mindjárt kétségbe is vonja: a parasztság forradalmasításának lehetősége, esélye. Abból indul ki ez a felelet, hogy 1919 és 1945 között körülbelül félmillió munkás élt az országban, ugyanakkor több millió szegényparaszt, s az egész magyar fejlődésnek éppen az volt a nehézsége — Lukács Györgyé a szó —, hogy a parasztságot minden párt elhanyagolta ideológiailag, sőt a proletárdiktatúra — a földosztás elmulasztásával — még inkább elzárta előle az „igazi forradalmi perspektívát".

Benső erőkből forradalmasítani a parasztságot — ez volt tehát az egyik elképzelés. A másik — Izsák rokonszenve ezé — az osztályharcos, „permanens forradalom" eszménye. Csakhogy — tisztázta már a politikatörténet — szektás elfogultságok, ezoterikus, életidegen elméletek, elvakult helyzetértékelések diktálhattak a Tanácsköztársaság bukása után, az üldöztetések idején is „nyíltsisakos" politikát, az osztályellenséggel való közvetlen összecsapás és leszámolás lehetőségeit keresve. Egy új proletárforradalom jelszavát hirdette meg a KMP programja, 1928 nyarán a Komintern VI. kongresszusának szellemére is ez nyomta rá a bélyegét — vagyis ha úgy értelmezzük Illyés ez idő tájt született műveit, hogy bennük a forradalmi harc újbóli vállalása mellett tett hitet, s hogy majd csak 1933 után torpant meg ebben az elszántságban, akkor — akarva-akaratlan — odakötjük őt e szektás vonalhoz, jócskán meghosszabbítjuk a munkásmozgalommal és a kommunista párttal való szoros kapcsolatát.

Izsák József ezt az elszántságot és hitet hallja ki sok versből. Még abból a *Növekvő szél*ből is, amely pedig az üldözött s nem az urakat üldöző Dózsát jeleníti meg, s amelyből a „Menekülj, mentsd magad!" parancsa hangzik a legmesszebbre. Ide mutat a *Mint a mosolygó merénylő*... néhány sora is, a „Nem ide jöttem én, nem ide indultam!/ Valamit rámbíztak, amit elárultam" keserűsége. Lukács György az *Írástudók felelősségé*ben majd a reakcióval, annak ideológiájával való kacérkodást látja benne. Nem a reakció eszméje ez. De nem is a forradalomé. Egy válságot beszél ki Illyés; ezt igyekszik legyűrni.

Ennek a kibeszélésnek a példái a mellőzött kritikák is. Hullámvölgyben levő generációt, szennyes ködökben, gyümölcstelenül, értelmetlenül eltelt ifjúságot emleget az egyik; a másik

a római egyház országokat átfogó szervezetéhez tudja közelállónak a szocializmust, annak tételei, hierarchiája és fanatizmusa miatt. Az általános szólamokat verselő mozgalmi költőnél, azaz a mindenkor kitartóan győzelmet és közeli reményt hirdetőnél többre tartja a csalódottságukat megvallókat. Emberibbek, így szociálisabbak ezek a maguk pesszimizmusában is — lelünk a „pesszimista" versekről szóló 1954-es esszé egyik első fogalmazványára az 1928-as kötet, Fenyő László *Fojtott virágzás*a méltatásában. A Barta Lajos-könyv, az *A sötét ujj* recenziója pedig — ugyancsak 1928-ban járunk! — az internacionalizmus ideológiájának túlságaitól fél, mondván, „megvan a veszélye ennek a nagy egységesítésnek is".

A fentiek után mégis téves úton vagyunk, ha csak személyes válságnak és megtorpanásnak könyveljük el — ismét a monográfia egyik alcímével szólva — Illyésnek a forradalom és a reform közötti választját. Tágabb összefüggésben szemlélve annak az átállásnak a kifejeződéséről van itt szó, amelyet a Komintern VII. kongresszusa írt elő 1935-ben, a kommunista pártok legfőbb feladatául jelölve meg a szövetségi, népfrontpolitikát, minden antifasiszta, háborúellenes erő összefogását.

A világképelemző monográfia ezzel a váltással, a Kommunisták Magyarországi Pártja Kun Béla irányította régi vezetőségének 1936-os leváltásával éppúgy nem vet számot, mint az időszak másik fontos, ha nem a legfontosabb, most már a forradalmiságon túlmutató tényével: a magyarság Trianon után kialakult helyzetével.

Beszél ugyan a magyarságélmény sötéten látó, tragikus hangoltságáról, a „nemzeti sérültségről", és hogy a költő előtt mindegyre felhorgadt a magyarság végső elvesztésének réme — ám az már a békediktátum lenini értelmezésének és a kisantant puszta létének ismeretében több megszépítő eufémizmusnál, hogy úgy ítéli meg: „Önmagában készült elvérezni a nemzet." A lázálmokkal, de valós félelmekkel is viaskodó, az utolsó szavaival is Erdélyt emlegető Adyt éppúgy sérthetné aztán az Illyésre vonatkoztatott mondat: „Felhorgadt benne a látomás, mellyel Kölcsey, Vörösmarty, *sőt még Ady is vesződött*". A kiemelés a miénk, merthogy a monográfus helyzetének ismeretében oda vélünk látni az eufémizmusok mögé. Méltányolni azonban csak a méltányosabb fogalmazást tudjuk. Akár a helyzetismertető tárgyilagosat. A Móricz szerinti forradalmit itt is: az úgy lázítót, hogy a valóságot felfedezőt, azzal számot vetőt. Különösebb óvatosságra egyébként sincs ok. Sorjuk van a sorsproblémáknak is — Illyés sohasem játszott rá a nemzeti sérelmekre. Sőt, ha a *Beatrice apródjai*t önszembesítő regénynek vesszük, akkor nemcsak annak az ifjúnak a portréját láthatjuk benne, aki Fabrizio del Dongóként forgolódott a szolnoki csatatéren. Annak a „látóponttévesztő" fiatalnak az alakja is kirajzolódik, aki számára az országvesztés kicsit elégtétel is. Horthyékat s nem a nemzetet ért csapás. Ellenérzésünk a levert forradalmak utáni magyar rezsimekkel szemben háttérbe szorította együttérzésünket a magyar néppel — összegzi utóbb. S valóban, az adott időben alig van jele, hogy akár versben, akár esszében, kritikában az Ady-féle látomásokkal csigázta volna magát. A ritka kivételekkor is józan a hangja, nem fakaszt indulatokat: „Erdély... oly messze szakadt tőlünk, mely a mi nemzedékünk előtt már maga is oly bizonytalan műfaj, mint az álomkép" — írja Kós Károly *Kalotaszeg*e kapcsán, 1932-ben.

A puszták népe, illetve a „gyűrűk"-be fogott magyar nép helyzetének felfedezése hogyan s mennyire függött egymástól? — a párhuzamos vonások meglelése és felmutatása éppúgy egy leendő monográfia feladata marad, mint ahogy azoknak a kitűnő észrevételeknek s elemzéseknek a hasznosítása is, amelyek Illyés alkotói világképének két alapelemével, a *munka*-, illetve az *áldozat*motívummal függnek össze.

4.

A két motívum, természetesen, szoros kapcsolatban van egymással. Az *áldozat* egyetlen jelentésváltozata sem választható el a munka értelmétől, a munkafolyamat végeredményének, „termékének" céljától. Akár egy személy valamely nagy ügynek, mozgalomnak való alávetett-

ségéről vagy önfelszámolással egyenlő szolgálatáról, akár pedig egy közösség áldozást végző szertartásáról, vagy történelmi-társadalmi cselekvéssoráról van szó.

Izsák József elmélyülten, nagy felkészültséggel elemzi e motívum jelentését, vallási, néprajzi, történelmi gyökereit, irodalmi előfordulásait, továbbá az Illyés-életműben feltűnő jellegzetességeit. Az önfeláldozást, a közösségért hozott áldozatot nemcsak a keresztény hitvilág krisztusi megváltástanához kapcsolja, hanem a régi magyarság bűntudatához is. Ahhoz a költészetben, Zrínyi *Szigeti veszedelmé*ben és a protestáns prédikátorok énekeiben, aztán Kölcsey *Himnusz*ában is ott élő hiedelemhez, hogy tatár, török és minden csapás az országon Isten büntetése, s hogy ez alól oldhat fel az áldozathozatal. A monográfia megrázó sorai ezzel a régi áldozatfelfogással magyarázzák Teleki Pál miniszterelnök öngyilkosságát — filológiai nyomozásnak is izgalmas, ahogy fény derül az e motívumra épülő *Áldozat*nak a *Széchenyi, A betegség értelméről, A tű foka, A reformáció genfi emlékműve előtt,* valamint az *Áldozás* című művekkel való kapcsolatára.

„Hazám: jövendőnk, Déva vára vagy? / Elég e vér, hogy megkösse falad?" — idézi Izsák, s talán fel sem róható neki, hogy laza az *Áldozat*nak nem a többi Illyés-vershez, hanem például az egyik legrégibb balladánkhoz, a Kőműves Kelemen-történetéhez való kötése. Azért említjük fel mégis, amiért az egykori kirobbanó sikerű regények (Taraszov—Rogyionov: *Csokoládé;* Lidia Szejfullina: *Egy kuruzsló élete*) méltatásának mellőzését is: szinte kínálták magukat, hogy a Sarkadi Imre drámatöredékéből, a *Kőműves Kelemen*ből eredeztetett és új keletűnek vélt ideológiai-politikai természetű dilemmák — velejárója-e a szocializmusnak is a „véres áldozat"?, meddig kénytelen az egyén elviselni az áldozati szerepét? stb. — egyik első hazai megjelenéseként tüntessék fel őket.

„A félelem, / a szégyen és önmardosás vad elemeit, / mint gőzt — munkára váltani" — fogalmazza meg a *Széchenyi* azt a programot, amely végigkíséri Illyés pályáját. Végigkíséri? A *munka* motívumának megjelenésével és dúsulásával kapcsolatban érdemes volna részletesen ismertetni Alföldy Jenő tanulmányát: a Párizsban még *A munka haszontalanságá*ról értekező Illyés miként, miknek a hatására jutott el odáig, hogy antropológiája és ontológiája alapjává éppen a munkát tegye, hogy benne lássa — igazi marxista módjára! — az emberi önmegvalósítás és a társadalmi szolgálat közös lényegét, társadalom és nemzet fennmaradásának legbiztosabb erkölcsi és anyagi alapját, az embert emberhez kapcsoló, az elidegenedést feloldó tevékenységet is.

Illyés világképének legszilárdabb eleme ez! Hogy kikristályosodásában mi szerepe volt a protestáns etikának, amely a legfontosabb aszketikus eszközként tartotta számon a munkát; mi módon függött össze történelmi tapasztalatokkal és irodalmi hagyományokkal; mennyire diktálta a „százados szelíd szegénység" önfenntartási parancsa — mindez külön monográfia tárgya lehetne. Miként az is — Izsák könyve sziporkáztatja az ötleteket —, hogy a munkának olyan „himnuszai", mint az *A Lago Maggiore fölött* és *Az építőkhöz* milyen egyezéseket mutatnak; továbbá, ami a mostani kötet koncepciójára s felépítésére nézve a leglényegesebb, hogy mennyi köze van e motívum fejlődésének, általa Illyés világszemlélete alakulásának a különböző irodalmi példákhoz.

Móricz Zsigmondhoz, nevezetesen. A nagy realista 1932-es szerzői estjén elmondott Illyés-bevezető tétele: a világ első erkölcse a munka, szerintünk logikusan és meggyőző erővel készíti elő a főtételt: Móricz azáltal, hogy a regényeivel az emberszeretet, a szabadság és az emberi munka jogát gondoltatta végig, „egy egész nemzedéket forradalmasított s hajtott még magasabb célok és még további követelések és harcok felé." Célok, követelések, harcok: észre kell vennünk, Illyés a forradalom jellemzőit sorolja. Mintha Ady Endre szavát visszhangozná: Móricz „egyedül fölér egy forradalmi szabadcsapattal".

Izsák Józsefet régi reflexek mozdíthatták, amikor monográfiájának hősét inkább akarta Ady Endrével, mint Móricz Zsigmonddal megfeleltetni. Mintájának, Király István Ady-kötetének a szempontjait pedig fölcserélhette volna — Király István Móriczról kialakított véleményével. A *Móricz öröksége és a korszerű elkötelezettség* mondja ki, hogy a forradalmiság

szempontjából revízióra szorul legnagyobb elbeszélőnknek az irodalomtörténetírásunktól elfogadott képe. Elszegényítést jelent az egyfajta magatartásformára — a Petőfi-típusra — valókorlátozás; a móriczi tartás, minden ellentmondásosságával együtt is, forradalmi. Ezt a felfogást követve talán Illyés sokrétű pályájáról is rajzolható gazdagabb, hitelesebb kép. Izsák Józsefnek megvan a tehetsége, csak erőt kell merítenie ahhoz, hogy elsőként szánja el magát e vállalkozásra. *(Szépirodalmi.)*

SZAKOLCZAY LAJOS

Elérhető? Elérhetetlen?

A KILENCEK MÁSODIK ANTOLÓGIÁJA

(„CSOMAGOLD ÖSSZE FÉLELMEIDET") Ritka és rendhagyó eset, hogy egy több mint tíz év előtt indult költőcsoport ismét együttesen akar megmutatkozni. Ritka, mert az *Elérhetetlen föld II.* című antológiába egymás bátorítására már nem szolgáló, önálló arcú költők kerültek egymás mellé. E magabiztos vállalkozásban nem kevés a kihívó szándék: *eddig, idáig* jutottunk anélkül, hogy föladtuk volna elveinket. S erős a bizonyító anyag is, görcsösségnek semmi nyoma. A hajdani keserves indulásnak — könyvüket egyetlen kiadó sem akarta megjelentetni — ma már csak legendája van, amely a legkisebb, de mindig *győző* fiú próbáira emlékeztet. Egyikük sem roppant bele a küzdelembe, csupán a hegek látszanak, a seb mélysége szerencsére nem. A Kilencek, hála a baráti közösségnek és a mindkét antológiát összeállító Angyal Jánosnak, élnek, munkálkodnak, egyikük-másikuk több műfajban is jelen van az irodalomban. Öröm nyugtázni, hangjuknak, látásmódjuknak, közép-európai gondolatviláguknak érvényt szereztek, a magyar költészet szegényebb volna nélkülük.

Már első antológiájukat a közösségre találás, a vers mint moralitás jellemezte. Az 1969-ben megjelent gyűjtemény előszavában ekképp mutatja be őket Nagy László: „Etikus költők, felelősségvállalók." Szintén ő említi azt is, hogy eme fiatalok „Leszámolnak az ál-szocialista önteltséggel, nemzeti gőggel, kergeséggel, de átgondolva a szerencsétlen múltat, szentenciákat mondanak a jelenre is."

Mi van mögöttük? Bukott forradalmak, önsirató gyász, nemzetet ostorozó felelőtlenség. És nem kevésszer zűrzavar. Az 1956-os tragédiát követő konszolidáció nemzedéke ez; ellentétben a „tűztáncosokkal", nem föltétlen azért indult, hogy hangos szóval hitet tegyen az új rend mellett. Ők gondolkodással — Fábry Zoltán így mondaná: az erkölcs parancsszavával — akartak hitet tenni. Szabadságeszményük sokszor idilli, romantikus. Ha Petőfit álmodják elveik mögé támasznak, csak azért, hogy ne lehessen többé lopni a jognak asztaláról. Kitárt szívűek, nyíltak, indulatosan utasítják el a családi történelmet meggyalázók — volt idő, hogy a politika is kedvelte — handabandáit. Nem hisznek a „bűnös nép" elméletében, fáj nekik az „utolsó csatlós" megnevezés.

Tömör, nagy összetartó erőről tanúskodó csoport. Esztétikai elveik nyilván különböznek, más-más a versírás hogyanja is — Utassy József szabadságharcos indulata és Molnár (Péntek) Imre groteszk, köznapiságra épülő avantgarde-ja a két végpont —, de abban közösek, hogy mindnyájan „közép-európaiságukat" akarják megvallani. „Kosarat tett fejünk alá

a történelem, / fölénk e kor vastapintatú álmát" — mondja Kovács István Krzysztof Kamil Baczynskinak címzett sírverse, s e keserves kép különös megjelöltségükre utal. Ők már nemcsak a magyar történelemben, a Dózsát és Széchenyit szülő zivataros századokban vannak otthon, hanem az íratlan — sokszor csak közmegegyezésen alapuló — rejtjelek megfejtésében is. Vándorlásaik személyiségformáló történelemtanulás; nincs boldogabb, mint elmerülni egy szomszéd (román, cseh, szerb) vagy a közös szenvedés folytán testvérré lett nép (lengyel, bolgár) múltjában, művelődésében. Az előttük járó nemzedék csupán szórványosan, véletlenszerűen élt evvel a lehetőséggel — üde kivételként említhető Nagy László tudatos megmerülése a bolgár népköltészetben, s egyáltalán a délszláv lírában —, ők programjuknak tekintették e világtágítási kísérletnek is fölfogható gazdagodást.

Íme, a Kilencek indulásának főbb mozgatói. Noha már a kezdetekkor tele voltak hittel, reménykedhettek is, hiszen minden újabb tartomány megismerése erőt adott harcaikhoz, boldogulásuk nem volt felhőtlen. A magyar társadalom (gazdaság, politika, művészet) meglódulásának kezdete ez, s ha ugyan nem is minden újdonság lett később megőrzendő, végül is ez vezetett a reformokhoz. Ám ők ebben a „lendületben" is tévelyegtek. Verscím mondja, a *Senki Földjén* érzik magukat, kiszolgáltatottnak és fölöslegesnek. Riasztó helyzetértékelésük szerint „az egyhangúság emlékművei közt" járnak; s bár többször bohóchangon éneklik kivertségüket, fáj a tépettség, a megvetettség, az érték tékozlásának az a „nagyúri gőgje", mely többek közt oly elementáris erejű alkotókat is megrendített időlegesen, mint a képzőművész Kondor Béla. *A hontalanság évszaka,* írja verse fölé címnek Mezey Katalin, s miközben érzékletesen tűzdeli meg képekkel a szimbolikus mesét, lelkivilágukat villantja föl a majdnem mindnyájukra jellemző rezzenetlen, mert a bukást csak félig elismerő „fölényben". „Az ablakon túl elvérzik a hegy, / fehér bordái közt vörös tölgylomb zuhog. / Idegen égövek fordulnak fölénk, / eljön a tél, hontalanságunk / pusztíthatatlan évszaka."

Mikor a nemzedék hiábavalóságának tudatáról van szó, többnyire Rózsa Endre nagy versét, az *Elsüllyedt csatatér* vízióját szokták emlegetni. Kétségkívül benne minden megtalálható: groteszk helyzetmagyarázat, képtelenebbnél képtelenebb találkozások, az ellenfél (ellenség?) nélküli harc összes — megmosolyogtató! — hadrendje. S mindemellett egy csöppnyi fölfokozott, mert az éntudat veszélyeztetettségét érzékelő riadtság, s mögötte az állandóan motoszkáló kérdés: miért nem vívhatják meg *tisztességgel* harcukat? E, más és más formában előadott, rossz közérzetről tanúskodik majdnem mindenik költő. Utassy József és Kiss Benedek, az 1969-es *Elérhetetlen föld* legtehetségesebbjei, a természeti képekben tobzódó népdalra esküsznek — ez nem zárja ki a magyar irodalmi hagyomány, Petőfi, Csokonai, Radnóti stb. vállalását —, s a „márciusi gyermek" szabadszájúsága jelöli meg soraikat. „Tele a kert véresre vert / paradicsommal, virággal" komorul el Utassy a furcsa természeti tünemény láttán, s hogy nemcsak a növényvilág izgatja, kiderül az éles, metsző metaforákból is: „dér-zápolyák, zúzmara-horthyk". Kiss Benedek is állandó „csalán-zúgásban" él, „fergetegben" járkál, s jóllehet kedélye nem sötétül el olyan gyakran, mint Utassynak, ő is szívesen írja le e végletes sorokat: „Hajnal lesz és fagyott madár / potyog az útra..."

Győri László akkori hetyke versei mögött bizonyságként már ott volt egy tehetséges első kötet, Konc(zek) József indulása is biztosabb jövőt ígért, nem évtizedes bukdácsolást. Oláh János, aki később regényekben és drámákban is kipróbálhatta erejét, akkor még nem „jeleket" írt — egyébként ez a változás hozta meg számára a sikert, a némelykor publicisztikus, bár harlekini vers az idők folyamán filozofikus „adatrögzítődéssé" alakult —, és Mezey Katalin heterogén világában egymás mellé került a József Attilára és Nagy Lászlóra visszhangzó „balassis" fohász a hétköznapi élet rekvizitumait verssé avató látlelettel. Utassy Józsefen és Kiss Benedeken kívül talán csak Péntek (Molnár) Imre lírája mutatta a jövőbeni arcot (legalábbis annak vonásait), mely az idők során egyre markánsabb jelleget öltött. És számomra mindkettő érték: az is, ahogyan tágítva költészetének határait Utassy, Kiss Benedek és Péntek megőrizte sajátmagát, s az is, ahogyan Oláh János és Mezey Katalin — náluk legdrasztikusabb s ezért legérzékelhetőbb a váltás — új kalandra indult, az avantgarde irányába kísérletezve. Ró-

zsa Endre szenvedélyes birkózása az anyaggal éppúgy nem újdonság, mint Kovács István zárkózott fegyelmű, szinte fogak közül sziszegett történelmi vádbeszéde, vagy Győri László minden látványosságot kerülő, néha szemérmesnek tűnő lírája. Vesztesnek csupán Konczek József mondható, s nem tudhatni, mivé alakult volna költészete, ha még időben megkapja az önmegméretéshez elengedhetetlen első kötetet.

Az *Elérhetetlen föld II.* című gyűjteményen tagadhatatlanul ott az idő nyoma. Elsősorban a változásé, mely — öröm nyugtázni — értékgyarapodás. Az 1969-es könyv, visszafelé nézve legalábbis így látszik, még csak ígéret volt; a csoportot erős kohézió tartotta össze, s még a más-más minőségű versek ellenére is jól észrevehető a szövetség bátorító hatása. Mostanra mindez megváltozott: nincs szükség már az együtt jelentkezés falkamelegében megbújni, hiszen a bemutatott anyag — megannyi kis antológia — önmagáért áll helyt. Nem a figyelemfölhívó szándék érdekes, hanem a válogatással még karakteresebbé formált arc — ahogy önmagára lát, ahogy a világot szemléli. Korábban egy-egy jellegzetes vers (Győri László: *Vörösrézharang, somfabot, husáng;* Molnár Imre: *Baleseti jegyzőkönyv egy gondnoknő haláláról;* Oláh János: *Elérhetetlen föld;* Rózsa Endre: *Elsüllyedt csatatér;* Utassy József: *Zúg március* stb.) köré szerveződött a mustra, s az ekként kiemelt versek majd minden esetben a csúcsot jelentették, most — ez a magas színvonalra vall — nincs ennyire kiugró érték; ami van, az többszörösen magán viseli a tudatosodás nyomait.

Egy-egy költői életmű aligha jellemezhető már, noha kiemelkedő versek az *Elérhetetlen föld II.*-ben is találhatók, egyetlen verssel. A legjobbaknál több ilyen, egyéniséget meghatározó költemény van. A friss antológia válogatójának könnyebb volt a helyzete, mint 1969-ben, amikor úgyszólván csak a program volt közös. Konczek kivételével nincs olyan költője a csoportosulásnak, ki ez ideig több önálló kötetben ne mérte volna meg tehetségét, teherbírását, ne vázolta volna érdeklődésének körvonalait.

Ami korábban ösztönszerű riadtság volt, a nehezen induló ettől-attól való félelme — például, hogy egyetemes magyarságeszményükre miképp reagál, egyáltalán tudomást vesz-e róla a politika —, az mára sejtésen túli bizonysággá változott. A fiatalkori rossz közérzet, ennek csak kis hányadát teszik ki az indulás körüli tusakodások, abból is táplálkozott, hogy az azonnal hatni akaró *naiv hit* nehezen tudta elfogadni a taktikázgatások, a közéleti szembekötösdi — kényszerű (?) — játékának normáit. Ebből következően a vers elkomorodása mögött a *csak azért is* munkált, hátha megmenthető még valami a képzeletükben csak 1848 tisztaságához mérhető forradalomból. Keseredésüket, hitetlenségüket ugyan jelezték, de mindig — ha csak halovány reménysugár formájában is — bennük volt a vágy: *túlélőként* fölülemelkedni a dolgokon.

Bíztak tehetségükben, melyet csak erősített a tágas horizont: egységben szemléltetett történelem, politika, ember. A jóval előttük járó nemzedék, a fényes szellők költőihez hasonló intenzitással akarták megélni e *hármast,* csakhogy ehhez a hatvanas évek közepe/vége már nem nagyon kedvezett. De még a nem mindig „egyértelmű" terepen is volt kitűzhető út, kijelölendő cél, még ha ez utóbbi kilátástalanságáról tanúskodik is a versek képrendszerébe lassan beszivárgó — a megtámadottságérzést szemléletesen kinyilvánító — katonai műszavak egész sora. A pályakezdő versekből kitetsző riadalom, még azoknál is, akik a groteszk fénytörésében látták a dolgokat (Oláh János, Mezey Katalin, Molnár Imre), csupán jelzésszerű; a *Senki Földje* állapot, miként az előzőekben már mondottuk, valós életérzés, de nem kevés benne a művészieség, a világfájdalmat mímelő artisztikum.

A tudatosodás első, letagadhatatlan jele: a szabadlegényes (kurucos) hetykeség helyébe a belülről megszenvedett, már nemcsak míves szavakban realizálódó félelemérzet lép. E *valósághoz* rangvesztése csak látszólagos, éppen akkor gazdagszik, mikor odahagyván korábban kitüntetett dolgait, az ábrázolható, leírható valóság „elillan" s marad a személyiség megőrzése. Most már mindegy, hogy Utassy hideglelős borzalma, Péntek Imre szófintora vagy Oláh János azonos szintre emelt „jeleinek" — erkölcs és törvény nevében iratossá karcolt kőtábláinak — fensége kerül-e előtérbe; a káoszt, hangzik az egyértelmű következtetés, le kell győzni.

Az ember autonomiája veszhet el a rosszul fölismert „szabadságban". Ezért mondja Péntek *azt* a mondatot, mely egyikük szájából sem hangzanék idegenül: „csomagold össze félelmeidet". És azért ír verset az *Éjféli pályaudvar*ról, valójában a káoszról, hogy tudassa, a járat nem az ő érdekükben indíttatott. Föltétlen megfejtendő-e a mese — nem veszít-e így művészi erejéből? —, ha az állapotrajz-halandzsa mögötti kérdés, sok más egyéb mellett, azt is sugallja: merre az irány? „szemaforok szemeznek veled / piros kacsintással / a sebesség által megerőszakolt / elektronikus menyasszonyok / acél siratókórusa kísér / a pályaudvar éjfélben áll / a vágányok kuszák..."

Zavar, káosz, félelem. Első pillanatban nem venni észre, hogy a költő fölülről szemléli világát. Így megveti. Péntek tudatosan választotta ezt a pózt, ha emlékszünk még a *Borzong a vén tyúk* kissé érzelmes „baromfiudvar" filozófiájára, arra is rájöhetünk, hogy miért. Csak evvel a „lefokozott *Önérzet*tel — „saját erőből váltam senkivé" — érzékeltetheti különállását minden heroizmussal szemben. Az ő parányi volta csupán arra elég, hogy ironikus glosszákat írjon az emberről, ki a „miénk" és az „enyém" közt vergődik, a tábornokról, kiben a fostos budihős tulajdonsága testesül meg. Gyűlöli azokat, akik életükben csak elismeréseket, díjakat, kitüntetéseket kasszíroztak be, lubickolva a jólétben, mígnem egyszercsak kiderült róluk: semmiről nem tehetnek; a „rettentőn buta ember becsületes konoksága" úgy tiszteltetett meg, mintha érték volna.

Idétlen idők — hangzik Péntek megvetése, s pamfletverse az a maszk, melyben megfogalmazódik világérzése. „Hányavetiséget" — noha ez módszeréből következnék — nehéz a szemére vetni, ami flegmaság fölfedezhető a rész világok és a nagy egész egymásra csúsztatásában, tudatosan vállalt léhaság, a malteroskanál, az „áldott tapasztalat", a boncmester és a hadijelentések esélyét éneklő „filozófia". Bár Kelet-Európa sebhelyes évszakait, a „néma dátumú" tavaszt, őszt, nyarat és telet ő is figyelmébe ajánlja — verscím mondja — *A jövő ősrégészeinek,* ott remek igazán, ahol ártatlansággal nyugtázza az emberre leselkedő veszélyt. A *Hidegszik* című költemény sok szerencsétlenje úgy viselkedik, mint orvoshoz járó beteg. *Fáznak:* az atombombák, az atom-tengeralattjárók, a páncélosok, a rakétaelhárító rakéták, a vadászrepülők, a gyorstüzelő ágyúk, a műholdak. A befejezés, a vers csattanója, még fokozni is tudja a sajnálatot, és evvel az érzelmes de tárgyszerű rögzítéssel szinte fölkínáltatik a különleges óvóhely: „fázik a puskagolyó / besurran az emberszívbe / a finom puha húsfészekbe / melegedni".

(„HELYEMET, AMI NINCS") Az új antológiában föltűnő vonulat tanúskodik a groteszk megerősödéséről. Péntek (Molnár) Imre mellett leginkább Mezey Katalin költészetében látni e térhódítás jegyeit, de még olyan — korábban feszes — alkotóknál is, mint Győri László, észlelhetők effajta kísérletek. Természetesen az *Elérhetetlen föld II.* csak összefoglaló jelleggel mutatja a változást, a fokozatok mélysége és milyensége az önálló kötetekben követhető nyomon. Többnyire azokban a második kötetekben (Mezey Katalin: *Anyagtanulmány,* Győri László: *Tekintet,* Oláh János: *Jel,* Péntek Imre: *Édesség anti-reklám),* amelyek nem a két antológia közötti félútat jelezték, hanem egymástól elütő arccal, az első kötetekhez viszonyítva érezhető értéktöbblettel egy *új* állomást.

Tíz-egynéhány év alatt kiderült, hogy kár volt az első antológiában Mezey avantgarde vonzalmát megnyirbálni — második könyvében olyan versek is helyet kaptak, melyeket az 1969-es *Elérhetetlen föld* nem vett figyelembe —, mert költészetében ez lett a fővonal. Nem a *szép,* formailag míves vers elhagyására gondolok (erre nem is ildomos, hiszen a *Fohász utoljára* és a *Dal* végtére is nincs messze egymástól), ettől még nyugodtan lehetne ez a költészet avitt. Mezey Katalin gondolatilag megszenvedett világa máshonnan ered: a költő átértékelte a szavait és főként a versmondatait. Vagylagossá tette őket, már nem csupán a logikai lánc, hanem a tipográfiai játék is beleszól az értelmezésbe. A *Szerkezet* világosan utal erre, de még észrevehetőbb ez a nézőpontot összekeverő vagylagosság a *Határaink*ban. Itt már az olvasó — a

közép-európai olvasó — erkölcsére van bízva, hogy melyik „változatot" fogadja el, neki kell döntenie: a *győztes* vesztes vagy a *vesztes* győztes oldalán áll-e.

Az *Anyagtanulmány* költője változatokat ír, hazudnánk, ha azt mondanánk: változatokat a félelemre, a sírásra. De nem lehet elvitatni tőle megrendültségét, a fölfokozott izgalmat, mellyel — közép-európai nő lévén — a kisszerű, hétköznapi ügyek bozótosaiba éppúgy be kell pillantania, mint a (kényszer)helyzetbe, ami döntéskényszer együttal: magára rótt, kötelességszerű tájékozódás az egyetemes és a magyar történelemben, a társadalom és a politika csöppet sem könnyen fölismerhető szabályai közt. Ha Péntek Imrére, legújabb versein még inkább észrevehető, a párizsi *Magyar Műhely* hatott, Mezey Katalinra az újvidéki *Új Symposion*. Mezey nem avantgarde tételeket — van ilyen? — habzsolt, hanem bátorságot nyert; s evvel együtt a látás biztonságát kapta, mely jobbára a fölényes anyagkezelésben mutatkozik meg. Nem írja, hanem szerkeszti a verset, méghozzá a Győri László-i „kalendáriumjegyzet" szerint: „Vesszen a mértani szent egyenes!" Van mersze szembenézni egykori „tudatlan és önfejű magabiztosságával" — eme guillotine alatt semmisült meg Kerényi Károly, a „mítoszból való tudós" —, s hogy ünnepélyessé tegye a szakítást fiatalkori énjével, maga is áldoz egy kissé a mítosznak: keleti filozófiák és meghitt bölcsességek közül az őt meghatározó *Csönd*et próbálja kihallani. (A vers sajnos hiányzik az antológiából.) „ez a csönd üres belül / mint egy doboz / de nem fog össze semmit // beszakítom / szakad / rálépek / belapul // de hogy léphetnék rá // benne vagyok".

Megállapításának nincs sem éle, sem hevülete. Már-már idegborzoló ez a nyugodtság. Az indulás körüli zajok elültek, ami akkor szánalmat keltett volna, sajnálatot, az ma önismeretre valló tényrögzítésnek hat. Ily kilátástalan körülmények közt már megengedhető a játék, és Mezey él is evvel a „lazítással". A tragikus sorsú Hervay Gizella, a család, a betegség, a történelem és a politika közt vergődő közép-európai nő tudta magát ennyire elengedni egy-egy versében (például a nonszensznek sem utolsó *Lila tapétán a néni* című költeményben), mint ahogy azt a *Semmi több* és az *Albatrosz* költője teszi. Különösen az utóbbi versben érezhető, a hétköznapi helyzet miként fordul át látomásba, hogy az egyszerű étkezés szertartásszerű leírásában ábrázoltathassék mindaz, ami rész és egész dialektikájáról elmondható, s nem kevésbé az *idegen elem* fölbukkanásával csak fokozódó bonyodalmak. Már rég nem a fekete szárnyú, fehér tollazatú óceáni viharmadárról van szó, hanem a riadtságról, a cselekvésképtelenségről, a félelemről, amik lassan eluralják az asztal fölött lakmározó (?) család képzeletét. A kínról, amely gyötrelem és játék, a szükségről, mely ugyan nem kisebbíthető, de az általa kiváltott görcs föloldható — kacajjal.

A Kilencek időközben megtanultak valamit: ünnepélyes méltósággal, s ebből következően fölénnyel kell elviselni a vereségeket. Anélkül, hogy elvesztenék tartásukat, e bölcsebbé vált hangon szólnak az őket ért bántalmakról, a haza sebeiről, a történelem furcsaságairól. Magyarságvíziójukat mondották sötétnek, felelős szavukat túlságosan érzékenynek, élménykörüket szűknek — e fura érvelés szerint verseik csak azoknak nyílnak meg igazán, akik bele tudnak helyezkedni az apákat vesztett háborús nemzedék élményvilágába —, ők semmit sem adtak föl korábbi álláspontjukból.

Hangjuk lett keserűbb, kételkedőbb, a feszesség oldódásával érdeklődési körük tágabb, nyitottabb.

Győri László valahai rikkantása, „ez a vers eladó", a kikiáltó hetykeségén kívül valamiféle magamutogató szándékról is tanúskodott. Mutatványnak gondolta a verset, az önfelmutatás próbájának. Lássék a tisztesség, a becsület, a politikus szándék. Ez a nyílt, hamari beszéd — sokszor a témaválasztással is — közel került a publicisztikához. A költő második könyvében szerencsére ennek már alig van nyoma. Noha nem vívódó személyiség, aki csak szüntelen befelé ásással képes önmagát versre kész állapotba hozni, elmélyülése magával hozta a fejlődést. A világot egy kissé József Attilá-s kedvvel-játékkal nézi, nem ismer nagyobb rangot annál, mintha valakire azt mondják: ember. „József Attilát díbolom, / földmélyi zümm-

jét dúdolom / énekének" — így a *Születésnapomra,* mely ama nevezetes vers megirigylésével a költő „ellesett" formaérzékéről is vall.

Szavai, képei mögött ott a természetélmény, a pontosan meg nem nevezhető táj, évszak zimankója. Mindezen kemény vonásokat csak akkor látjuk tisztán, ha visszafordítjuk a társadalomra. Nemzedéktársai közül Utassy a mestere ennek a rejtőző-nyíltságnak, s ha nem is az ő versében tapasztalt tökéllyel, Győri is megpróbál — sajátos viszonylatrendszert teremtvén — jelentést adni szokvány szavainak *(bilincs, fogoly, pallos, ősz, vadszőlőlevél* stb.). Ha percekre elfelejti szolgálatát, megszűnik a képteremtés-kigondolás görcse, s e jótékony pillanat olyan kis remekműveket ad tollára, mint a *Kis himnusz.* Az *Elérhetetlen föld II.*-ben azok az oldódások emlékezetesek, melyekben a bíráló szigor megértő mosollyá változik. Sorolhatnók a címeket: *Európa fölfedezése, Musée, Csak Ön után,* de legkivált a közép-európai helyzetre utaló *Craiova* bizonyítja e látásmód különleges, tárggyal szembeni fölényét. A dal elemi ereje, s mindazon felül szigorú feddés, elítélés és megbocsátás világlik ki soraiból. „Bukdácsolt József Áron / félszékely félromán / családja héthatáron / át s hont lelt Craiován." S a befejezést az teszi frappánssá, hogy benne a József Attila-i szavak visszhangoznak: „József Attila itt járt / madár se szállt hova / nagy közös dolgaink hát / ringatta Craiova."

A címadó vers, mintegy mottóként, a második antológia élére került. Folyamatosságot rögzít, a visszatekintés derűs békéjét sugallja, ám mi, a vállalhatósága ellenére is mást látunk benne: határkövet, melyet el kellett mozdítani, mértéket, melyet túl kellett lépni, hogy jobban lássék az új, a minőségileg más szakasz. Különösen Oláh Jánosra, a vers szerzőjére mondhatni, évtizedes küzdelme beérett: magabiztos lett, keserű és fanyar filozofikus verseit az intellektus vigyázza. Jóllehet kételkedik a fennkölt eszmékben s méginkább saját „íróságában" — a szellem embere kiszolgáltatottan, beleszólási jog nélkül téblából a jelszavak és fegyverek árnyékában —, bánni tud a szóval és éremversei szerint a formával is. A szavak érvényességi körét a korábbinál kisebbre vonja, a világ és benne az ember mint gonosz hatalmak játékszere saját vesztébe rohan, illetve megadásra kényszerül. A költő, viszonylagos helyzete magyarázza, nem tehet semmit, hajdanában ami lélekharang volt, az most sípoló tüdő, elszorult gége. Éppen hogy csak suttogásra alkalmas.

Oláhnál ez a lefokozás a gondolati-erkölcsi tudatosodás jele; ő csupán megfigyelő, rossz kedvű hírnök, aki régi filozófiák és köznapi bölcsességek-badarságok garmadájából a hogyan továbbot akarja kihallani. Saját hang ez, látszólag békés, nyugodt, de lehetetlen észre nem venni a szarkazmus mögötti feszültséget. „Díszszemlék örömmámorában / egy szó nélkül esik el, aki elesik. / Fölötte írógép kopog csupán. / Szégyenletes mesterséget űzök, néha azt hiszem. / Szégyenkezhetne ugyanazért más is, és nem teszi." Ez volna a *Történelmi lecke,* s a vers befejezése még csak tetézi a megfontolandó tanulságot: „Akárki akárkit eltaposhat / egy szebb jövő nevében. Semmit se hihetsz, / magadnak se már, többé gyanútlanul."

Ha nemcsak az antológia Oláh-verseit nézzük, hanem a *Jel* című kötet együttesét, még szembetűnőbben kirajzolódik a fásultság, a szorongás, a kudarcok utáni elbizonytalanodás megannyi összetevője. Szinte dokumentumképet kapunk, melyben a verssé érlelt — valójában az életből „ellesett" — dokumentum ötvöződik a látomásból kibomló, a politika, a filozófia, az erkölcs, a történelem keresztútján tanácstalanul vergődő *ember* kényszerképzetével. Eme különös életrajz azért figyelemreméltó, mert tudatosan éli meg benne a költő a tudatlan élethelyzeteit, döntéseit; lírahősénél kezdetben jottányival sem akar többet tudni. Objektív jegyzeteket ír, melyekben a kétségtelenül itt-ott előbukkanó monotónia már-már esztétikumként értékelhető; nem a szürkeség jellemző rá, a gondolkodni rest lomposssága, hanem az újrakezdő konokság. És lehet hogy Oláh János, faragatlan lírahőst mímelve, egy tudatlant taszított a mélybe, de akit onnan ki akar húzni — kötöttségeitől mint terhektől meg akar szabadítani —, az már nagyon is éber, szellemre és erkölcsre egyként fogékony társadalmi lény.

Átváltozásai — ezért az éremversek megannyi maszkja, hangpróbáinak, átvállalt helyzeteinek tűnő, álomszerű fensége — benső igényből születtek: egy Árpádként, egy Kőrösi Csoma Sándorként, egy Vörösmartyként akarja megélni a kort; Kassák és *Sekszpír* bár csak kép-

pel, motívummal fölidézett alakja mögé kíván bújni, hogy gyönyörködvén régmúlt szófűzésekben és hangulatokban, mára érvényes lelkiállapotokat fogalmazzon költeménnyé. Egyik bírálójával szemben, nem hinném, hogy veszélyes út volna ez a játékos áthasonulási kísérlet, sőt oldódást vélek benne fölfedezni. A formai (és nemcsak formai) játékban pillanatnyi fölszabadultságot látok, vázlatban is a rátalálás örömét. Mit keres?, megmondja a *Válaszúton:* „Próbálom meghatározni / helyemet, ami nincs, / ebben a világban..." S az egyik „éremvers", a *Sekszpír-motívum* e keresgélést a sötétben botladozó kiúttalanságához teszi hasonlatossá:" egy durva kéz arcodba tömi dunnád, / saját bűzödben fulladj meg alatta." A forma kalandja naposabb tájakat ígért, de úgy látszik, evvel nem jár együtt a tematikai kötöttség lazulása. Oláh idáig jutott, s ez pesszimizmusa mélyülését is nyomatékosítja: a kihívó, meghökkenteni kívánó hangot gyorsan követte az önmardosó, kétellyel teli bezártság mint létforma, melyet nem a fekete versek jellemeznek, hanem leginkább annak fölismerése, hogy nincs, mert pillanatnyilag nem is lehet szabadulás.

(„LELKÜNK FAGYOS KASZÁRNYA") Tagadhatatlan, a válogatás csalóka; van akit jobb fényben mutatna a legutóbbi önálló kötet (Mezey Katalin, Oláh János, Péntek Imre), hiszen csak folyamatában érzékelhetők a változások. Rózsa Endrének az *Elérhetetlen föld II.*-ben kijelölt helye, épp az értékek koncentrálásánál fogva, sokkal biztatóbb, mint ahogy azt az egymás utáni kötetek olvasásakor gondoljuk. Rózsa erősen ragaszkodik József Attila örökségéhez, képeiben, külvárosi modorában, hanghordozásában mindig ott az — ha csak sejtelemnyi — utalás a halhatatlan mesterre. Jó szándékú feszességet mondanánk, éber, fegyelmezett történelmi készenlétet, mely által az őrző megittasul, hiszen mindig az osztály győzelmét akarja diadalra vinni. Még ha túlzónak is tűnik ez a didaktikus megfelelés, igaz. „Én / mindig az emberi lét peremén, / omló-málló kültelkeken élek" — olvashatjuk a *Kültelki ünnep*ben; ha értjük is a hangulatot, a sivárság megjelenítésének József Attila-i képét és igényét, nehezen tudjuk elfogadni azt a „feszes" modort, mely az érzékelésnek-láttatásnak csak egyik — jól ismert, másutt kikristályosodott — eszközével él.

Említettük, Rózsa Endre antológiabeli arca, bár a *Kültelki ünnep* itt is olvasható, jóval előnyösebb, mint önálló verseskönyveiben. A *Déva vará*nak, az *Elsüllyedt csatatér* párverseként is üdvözölhető *Legendá*nak, a *Széchenyi ősz*ének, s nem utolsósorban a *„Se híja, se hója..."* című költeménynek köszönhető mindez. „Ki építi tovább iszonyunk Déva-várát, ha nem lakhatja senki?" — hangzik a nemzedéki kérdés, nem újdonságként ugyan, de minden sorában láttatva a nemzedékhez méltatlan fogadtatást s a tervszerűen bekövetkező „ellehetetlenülést". A *Legenda* meséje pedig egy furcsa készenlétben őrködő (?) hadseregről szól, valahai magukról, akik abban bizonytalanodtak el, hogy vártak. S a céltalan tétlenkedést, megmosolyogtatóan, harci feladatként mutatja meg a költő. A szokatlan képek és helyzetek arra föltétlen jók, hogy általuk a valóság szintje fölé — valóság volt ez a várakozás vagy álom, most már teljesen mindegy — egy kissé bizarr réteg kerülhessen, s a továbbiakban ez határozza meg a *támadás* és *védekezés* viszonylatait.

A költő ura anyagának, keresetlen, groteszk gondolatvitele is közrejátszik ebben, oly egyszerűséggel meri nevetségessé tenni a hősi pózt s a militáns világot, melyben egymással szemben álló rakéták helyett csak papírhajók fröcskölik egymásra a vizet, hogy szinte beleremegünk. Amint a megfelelni akarás, rosszul fölfogott igazodás helyébe személyes élmény kerül, a verssé transzformáláskor elfeledtetik a költőt béklyózó *egyetlen* példa, s mindez természetesen kihat a versmondatokra, képekre is. Bár a *Széchenyi ősze* más alkotáslélektani parancsnak engedelmeskedik, azok a költemények figyelemreméltók, melyekben a föntebb megpendített egyéni érzésvilág tárul föl. A valamennyire rezignált hangú töprengésben *(„Se híja, se hója...")* sikerült leginkább az önironikus távolságtartás: minden egyszerre távoli és közeli, hétköznapi és fenséges, elodázható és halaszthatatlan. Ez a nyíltan bevallott önéletrajz — születésnapi ünneplés — Kosztolányi Dezső-i „semmiségeken" rendül meg: egy valahai utazás emlékén, egy kerthelyiségbeli sörözésen. S minden fölött ott van az idő múlása, a csigolyában

lassan sokasuló mész. A *Kilencek* közül talán Rózsa Endre a legvidámabb. Kedélye egyfajta biztonság. Harmóniára törekvő személyiségét, gondol-e erre, nem a filozofikus bökversek, modernnek vélt tudákos helyzetmagyarázatok védik, hanem a fölismert erő: saját élményvilága.

A Kovács István költészetére jellemző sor — *„Páncélöklünk a csend"* — a *Sírvers Krzysztof Kamil Baczynskinak* című költeményben található. Vitathatatlanul utal a saját életművét behálózó és emberségét meghatározó lengyel élményre s nem kevésbé a szólás ritkaságára. És még valamire: a csönd is lehet vádbeszéd, fegyver, történelmi útmutató és irányjelző, csak érteni kell a mélységét, milyenségét, ismerni a hallgatás fokozataival épülő rejtjeleket. A versek szikársága innen származik, a képek nagy része meg a Bibliából. Tagadhatatlan, Kovács István a történelem szorítását, a kis népek, népcsoportok őrlődését ábrázolja verseiben. Személyes vereségként éli meg a bibliai elárultatást, szenvedi a stációkat, verse szűk szavú gyónás, melyben a botorkáló isten-ember csak akkor világosodhatik meg, ha át tudja tekinteni „bűnét", a közép-európai történelmet.

Élményanyaga a sok utazásból táplálkozik — a költő egyben a magyar és a lengyel nép szabadságharcának tudós kutatója —, erkölcsi szigorral azt párolja verssé, ami testet-lelket megremegtető közösségi gond, belső parancsra megszólaltatott igény: a gyöngék védelme. Nem ámítja magát, helyzetét, helyzetüket pontosan érzékeli. Félbemaradt, önmagát kiforrni sohasem tudó történelem és nemzedék, melynek tagjaival „rablóspandúrt játszik a gyanakvás". A Nádas Péternek ajánlott *Utazás III* a megcsalatás természetrajzáról beszél, a képek sorozatán keresztül. Még ha negatív fejlődésről tanúskodik is, jól megkülönböztethetők a kiábrándulás-kiebrudaltatás fokozatai. „Március tollforgói, / elfagyott búzabokrok / borzonganak bennünk" — így a természeti képpé sűrített „szép halál", melynek könnyed riadalmát akkor tudjuk csak igazán érzékelni, ha szembeállítjuk az ipari terméket is fölvillantó könyörtelen véggel: „Szánkban megköt a gipsz, hogy ne átkozódhassunk: / kár a szóért."

Gondolhatnók, a fulladás beállta ez, a cselekvésképtelenség megvallása. De Kovács István, e szempontból Illyésre hasonlít, nem ismer pesszimista verset, legalábbis abban az értelemben nem, hogy a bajnak néven nevezése már megoldást sürgető tett; avval hogy kimondja, csökkenti a feszültséget, elősegíti az oldódást. Magánéletét, ügyes-bajos (családi) dolgait úgyszólván kizárja a költeményből; vízióiban megvert, fölmorzsolt „kapcsolatok" végeérhetetlen sora. A Domokos Pál Péternek dedikált *Csángók,* jóllehet a velük szemben elkövetett bűnt, s az ábrázolás mélységét ez nem kisebbíti, valamennyire még forma közt tartja a mondanivalót, esküszik a míves, érzékletes képre, a *Beolvasztás* már hiányos, sokkszerű mondataival, szürkén kopogó ismétlődéseivel hat. Szabadvers, mely alig megy túl a tények rögzítésén; jövőszemléletének sivársága alakította ilyenné: vádló hangú történelmi látleletté, ahol nem is annyira a meg nem nevezett — de tudott! — címre küldött figyelmeztetés az érdekes, hanem a veszély érzékelése.

Az antológiabeli verseknél érzékletesebben mutatja e líra értékeit a költő második verseskönyve, az *Ördöglakat.* Cikluscím is hírt ad a változásról: *A csönd fokozása.* Norwid, Petőfi, Krzysztof Kamil Baczynski, Radnóti, Szabédi László, Nagy László és Edward Stachura neve, a nevük által fölidézhető tartomány — a fekete halál — rajzolja a versek hátterét, s egyben a költősorsot, a történelmet rögzíti mint lehetséges jövőképet. Enigmatikus ez a kép, hiszen benne a történelem ördöglakatként van megőrizve. „Csak a hóhér változik, / meg a jós, / nem a szög, / csak a seb helye." Tömör, végletekig letisztult beszéd ez; bár előzményét ismerjük, új hang: anélkül, hogy föladatnék bármi is, az egyetemes szevedés (és borzalom) frappáns megfogalmazása.

Kiss Benedek és Utassy József költészetének értékei, hála a többiek kiteljesedésének, megváltozott hangjának, szerencsére már nem állnak annyira magukban, mint a kezdetekkor. S a magas átlaghoz viszonyítva látni igazán, hogy hová fejlődtek ők is. Van mihez mérni teljesítményüket, és ez akkor is jó, ha a költőcsoport inkább akar egységében mutatkozni, mint egymás mellé sorolható, sokszor azonos értékű önálló líravilágok megtestesítőjeként. Mind-

ketten elemi erejű dalosként indultak, kinek a vers természetes szólás, s lírai alkatukból következően szinte a megnyilatkozás egyetlen formája. (Tanulóéveikben habzsoltak, talán náluk él leginkább a magyar lírahagyomány.) Antológiabeli verseikben már semmiféle kamaszos hit nincs, inkább keseredés észlelhető. Az avantgarde formavívmányai érintetlenül hagyták lírájukat, kísérletezésnek alig van nyoma. Anélkül, hogy megtagadnák mások költészettágítási próbáit, a belső fejlődést tartják célravezetőnek: a húsz év előtt ösztönösen elkapott hang, ráérzett forma kiteljesítését.

Kiss Benedek, egyre jobban érezhető, a mítoszra épít. Nem hagyja el, hogyan is hagyhatná, a reáliákat, de világát kissé megemeli, jó értelemben kimódolttá teszi. Észrevehető ez képvilágában, artisztikus szófűzésében, természetszeretetében, melyben mindig ott a csodaváró gesztus. Nála a vers kultikus szertartás, ünnep, melankóliára hajlamos személyisége — tudjuk a veszteség ezer okát — eme nyilvános gyónások által akar megigazulni. A paraszti élet- és munkaszokások éppúgy beléivódtak, mint a gyermekkori táj „temetett rétegei": Nagylapos, Páskom, Öregszőlők, Ökördi-puszta, Csonkatorony. Százados vereségek — köztük szegénység, bukott forradalmak — kínozzák, hiába a népkultúrából meríthető (?) harmonikus életeszmény, az ember védtelen, kiszolgáltatott. Már-már apokaliptikus, visszafordíthatatlan menetet lát a költő a *Beszélek, beszélsz, beszél* című költeményben, egy újkori falanszter-lét — „Emberek: lágerlakók" — fenyegetését; elveszejtését mindannak, ami nehezen kiküzdött vívmány, közös sors, az autonómia megőrzésére tett kísérlet, egyszóval: emberi méltóság. „Masíroztat folyton az érdek, / bokáznak nemzedékek, népek, / zúzódnak nemzetek, üszkösül / négerré a szív körüskörül / e szép planétán, / és ha egy virág néz rám, / már az is eltitkolja nevét, / mert a lelkünk fagyos kaszárnya, / hallik fogaknak csikorgatása. // Ha a békét föl nem találja — / belehal az emberiség!"

Kétségkívül e széppé fogalmazott, felelősségérzettől áthatott hangban, s a „megtisztított" szavakba *(üszkösül, planéta)* némi vörösmartys romantika vegyül, de a vízió funkciója egyértelmű: riasztani a még nem ébredt nemzeteket, visszapörölni a jövőtől a magukat csak lélekben megadott, de még megmenthető „holtakat". A jobbára vízióban feltetsző líratartomány, egy rájuk testált örökség folytatásaként, emlékeztetőül, még egyszer vershívóvá teszi a „búcsúzik a lovacska" tragédiáját, ám a megidézés inkább az erőgyűjtés és tudatosodás jele, semmint az átvételé, a szolgai körülmények közt megvalósuló utánzásé. A *Szemem parazsa mellett,* Kiss Benedek harmadik verseskönyve, az önálló líravilág kialakításáért vívott küzdelem, a szenvedés sokasulásának terméke. Belőle két nagy költemény az *Elérhetetlen föld II.*-nek is kiemelkedő darabja. A *Sinka zsákja* a mítoszi látás és tárgyáthasonulás, a pogány életöröm által ihletett látnoki tudás megtestesítője. Tiszta hangjában, jelképrendszerében a vállalható hagyomány mint érték mutatkozik meg; ugyanakkor főhajtás a vers Sinka István előtt, a tőle elorozott módszerrel szolgáltat igazságot a költő a fekete bojtárnak. Szerkezetét tekintve a *Kenyeret anyám úgy eszik* épp a fönti vers ellentéte: egyszerűsége, leheletfinom fájdalmának fokozása körülírással, a népdalokéval rokon. Kiss Benedek költészetében ki nem egyenlíthető feszültség van a két pólus között: „csillagok bójái közt" hánykolódva — romantikára való hajlam — teszi közzé szenvedésözönét, azt, amit modern emberként él meg. S hogy nem számol az iróniával mint (némi) oldódást, fölszabadultságot hozó módszerrel, alig várható, hogy örökös megfeszítettség-tudata megváltozzék.

Utassy József csoporton belüli helye az új antológiával sem változott, a válogató most is neki tulajdonítja a legnagyobb értéket. Valósan. Fölfokozott éntudata, támadták is érte, személyiségvédjegy, ennek — oltalmi szerepének — köszönhető, hogy megőrződött a költő a különféle pokoljárások ellenére is. Utassy kozmikus igényét jelenti be, amikor az embert csillagok árvájaként értékeli, s folyamatrajzában első helyre kerül a *folyamatosság* igénylése, megmutatása. Petőfi, Ady, József Attila, Illyés Gyula, Nagy László, vélhetnénk a költészetébe emelt s azonnal áthasonlított líravilágokat szemlélve, a nemzeti sorsvállalás szépséges gyötrelmére figyelmeztetett, s ő hív meghallója a „sorskrétás" (Sütő András) hangoknak. A második világháborút — apja odaveszett — személyes tragédiaként élte át, de nemzeti ügyként, perelve

a hamisítókkal, a júdáspénz-osztogatókkal. Ethosza a magyarázat, hogy — Bartók középeurópaiságára figyelve — egy nemzedék nevében kinyilvánította: „NEM ISZUNK CSATÁKRA CSENDÜLŐ POHÁRBÓL! / csak tiszta forrásból." Egy *Cantata Profana*-átirat az *Akár a szarvasok*, mely Szervátiusz Jenő fareliefje előtt tisztelegvén a megcsalatás ezernyi fortélyáról, a választás erkölcséről szól. S a kolindában szereplő *Kilencek* látványát, akárcsak a maguk helyzetét érzékelve, kozmikussá növeli a költő. S e képtágítás — porszem és világegyetem — utal a költői módszer hatékonyságára, elevenségére is. „Kilencen? Kilencszázkilencvenkilencen! / S úgy sokasul a szám, immár Négymilliárd / fölött inog, lobog, veresedik a bárd."

Veszteségérzete, drámai hangoltságú képei mögött ott a gyász méltósága. A kényes, büszke, a hiánytól ugyan megrendülő, de a meglopottságérzést is a jövőtudat szolgálatába állító gyászé. Magyarságélményét, nem kevés morális tartással, elemi erejűvé teszi, hogy a haza szerelmesként ünnepeltetik. Az elsuttogott virágének és az udvarlóvers bája tudja csak közvetíteni azt a forró élményt, mellyel a *Magyarország!* fölkavaró, szinte minden porcikát átjáró *élmény* lesz: a kötődés mélységének, a hova tartozás tudatának revelálása. „Úgy / ölelsz át, / sejtjeim fájnak, / hátadba körmeim holdvilágárkot vájnak, / ezeregy fényévnyi sáncot, / mai, / holnapi bizáncok / ellen, / hogy védd magad / Szerelmem..." Tudjuk, e hatalmas költemény élményanyaga nem máról-holnapra alakult ki, Petőfi és a márciusi ifjak, miként a pályakezdő versek tanúsítják, adták az indítólökést, Ady szemérmes, szerelmet is bújtató, magyarság-ostorozó dühe, és József Attila mindenség akarása a kiteljesedést. Hány és hány hangulati megfelelés (Balassitól Radnótiig, Bartókig) kellett ahhoz, hogy a gyöngéd figyelem és komor ítélőképesség együttesében ábrázoltassék a morális lény elhatározó erejű figyelmeztetése: egy népnél sem vagyunk alábbvalók.

Utassy József költészete, és nemcsak a nagy versek *(Őszvilág, Ismeretlen katona, Szemfedő föld, Pohárköszöntő)* tanúskodnak erről, nemzedéki összefogó erő. Minden olyan érték megvan benne, mely az *Elérhetetlen föld* névvel illetett költőcsoport legjobbjait is jellemzi: biztos ítélőerő, morális tartás, formaérzékenység. Jórészt neki köszönhető, hogy a hetvenes évek zűrzavarában, mely olykor-olykor a nemzettudatot is kemény próbák elé állította, fölhangozhatott a nemzedékét reprezentáló tiszta hang; s van okunk hinni, hogy e költészet a kortárs magyar líra értékfolyamát sem hagyta érintetlenül. Kár azon meditálni, hogy a *Kilencek* vagy közülük egyik-másik költő megközelítette-e ama bizonyos földet. A föld, mert a kortársi ítélet sem csalhatatlan, úgy tűnik, egyszer elérhető, másszor elérhetetlen. S ez a bizonytalanságérzés mindaddig hajtóerő, amíg költészet lesz a világon. *(Magvető.)*

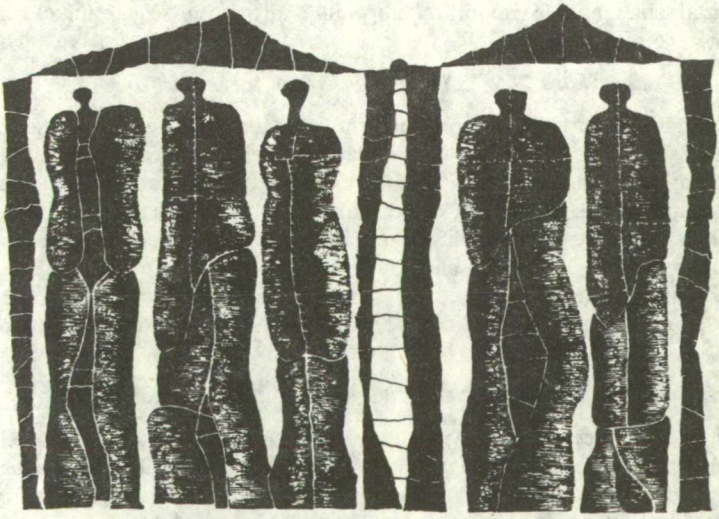

SZENTI ERNŐ GRAFIKÁJA

Magyar Játékszín

Szín-játékos vagyok

BESZÉLGETÉS ŐZE LAJOSSAL

(Még nincs tíz óra. Idő van a próba kezdetéig. Melegítő napsütésben a Nemzeti „stúdió-ja" előtt; vagyis a Hevesi Sándor tér és a Wesselényi utca sarkán álló presszó előtt állunk. Az évad még csak a színésznek kezdődött el, s máris ok adódott nyugtalanságra. Előző nap estére próbát írtak ki, de feleslegesen telt el több mint három óra. Nem került rá sor. A premieren játszotta Lőrinc barátot; előadás után rosszul lett, s többt már nem tudott színpadra lépni az 1982/83-as évadban. „Kellett nekem visszavenni — mondta —, mezítláb játszom Lőrinc barátot, s most minden este lábat kell mosni. Kifelé is, befelé is" — mondja ironikus játékossággal.

Most, ezen a délelőttön kemény és komoly próba lesz, reméli.

Jobb szemöldöke felett összeráncolódik homloka: „nem a színek háza!" — s fejével átint a túloldalra. Intézményére. A színház pedig nevében is viseli feladatát. Aztán átsétál a színház bejáratához. Kollégák érkeznek, igazgató, rendező. A látszólagos könnyedség és kedv mögött feszült, bolydult nyugtalanság érzékelhető: a színháznak ismét halottja van. Öngyilkos lett a fiatal színésznő. Ne számoljuk, hanyadik a sorban. Beszélgetésünket kezdjük azzal a fanyar fejbiccentéssel.)

— *„Nem a színek háza." Az épület ebben erősen meghatározó?*

— A mostani épület lehetne ökölvívócsarnok is. Ez a helyiség arra szolgál, hogy se a színészre, se a nézőre ne essen az eső. Nem véletlen, hogy ebben táncdalfesztivált is lehetett rendezni, és sok minden más, színházba nem illő eseményt. Mert ennek az épületnek nincs ihletettsége. El tudnád képzelni, hogy a Comédie Française-ben vagy a moszkvai Művész Színházban táncdalokat énekeljenek? Nem hiszem. A mi régi Nemzetinkben sem, mert a helynek sajátos hangulata és szentsége van. A mesék világában hiszek. A színház bensőségességében legyen egy más világ. Kékfestő legyen, az édesanyja szoknyája. S mint színész, a nézővel hitessem el, hogy az ő életében ez az esti három óra azért van, hogy újratermelődjön az állambácsinak.

— *A régi, a Blaha Lujza téri Nemzeti Színház jó otthont adott?*

— Nagyszerű épület volt. Mesevilágot teremtett. A Rákóczi útról a néző belépett az előcsarnokba és kiváló színészek szobrával találta magát szembe. Továbbhaladt a nézőtérre, s bejutott egy agyontiport, agyonvert arany-piros bársony meleg mesevilágba. S máris elfelejtette, hogy a Rákóczi útról érkezett. Látott súgólyukat, előfüggönyt, rivaldát — valahány a színpad

világát hirdette. Aztán megszólalt a gong, és elkezdődött az előadás. A néző pedig egy varázslat részese lehetett. Most nincs előfüggöny, elment a gong, s ezt mondjuk színházi forradalomnak. A színház megszűnt látvány lenni, elpusztították varázslatát, mesevilágát. A régi színház függönye ma sincs meg. Gobbi Hilda hiába kereste, s ha Hilda valamit nem talál meg, az végképp elveszett.

— *Fájdalmasan érintett az épület megsemmisítése?*

— Háromnegyed tizenegy volt, az EMKÉ-nél álltam. Hatalmas tömeg állt néma csöndben. Csak a rendőrök hangoskodtak: menjünk arrébb! Senki se mozdult. A díszletraktárral kezdték: hatalmas döndülés, majd porfelhő szállt, és a tömeg rendíthetetlen mozdulatlanságban, némán állt tovább. Ha ordítás lett volna, talán oldja a feszültséget. De az a csönd, az elviselhetetlenségig fokozódott bennem és másban is. Bihari Jóska bácsival találkoztam. „Megátkoz titeket az én székely Istenem" — mondta, s rettentő fájdalommal megindult felfelé, a Duna irányába.

A csönd hatalmánál nincs szörnyűbb. Ricsajozni mindig könnyű.

— *Kitüntetettséget jelent a Nemzeti színészének lenni?*

— Kizártnak tartom, s kikérem magamnak, hogy többre tartsam magam, mint azt a kollégát, aki a Víg, a szegedi vagy bármelyik más színház tagja. Egy dolgot kell csinálni, amit a drága Manyika, Kiss Manyi mondott, amikor egy újságíró titkáról faggatta: „jól kell játszani". S akárhányszor is hangzott el a kérdés, hogy csinálja, csak ennyit mondott: jól kell játszani. Ennyi az egész.

— *A játéktudományban a szülői ház milyen élményekkel kísér életed során?*

— Nagyapám orra alatt folyton morgó, nótázó ember volt. Sokszor ölébe vett és énekelt. Efféléket például: „Ott iszunk ugye pajtás, / Nem élünk búval, mint más" — hallottam tőle, s én is igyekeztem eltanulni dalos tudományát a virágokról, a csillagokról, betyárokról, a szerelemről, az esthajnalcsillagról. A dal engem oldott, megszabadított a gátlásoktól. Bátorság, hűség, hála, ezt kaptam apámtól, aki végigverekedte az életét, s glottgatyában halt meg, még a temetésére se tudtam elmenni, mert aznap Pesten egy Molière-darabban kellett komédiáznom. Apám a kiszolgáltatottságot nem tudta elviselni; feljebbvaló századparancsnokának se engedte, hogy feleségét megverje. Ezt, sajnos örököltem tőle.

— *A szentesi Árpád utcai házból nehéz volt eljutni a fővárosba?*

— A városban nevelkedett gyereknek az élettapasztalata kevesebb, mint a paraszt közegben felnőtt legénynek. Kilencéves koromban kaszáltam, fejtem, de azt jóval később tanultam meg, hogy kell felszállni egy villamosra, és telefonálni még ma sem tudok. Egy parasztlurkó korábban öregszik, mert több életnehézséggel találkozik. Hogy onnan, a Szentes végi házból egészen Szegvárig is elláttam, ez a távolságélmény egész életemen elkísér. Mindig a síkság felé vágyakozom, ezért jobb nekem Pesten lakni, mint Budán. A hegyek között úgy érzem, hogy be vagyok zárva. Az ötös országúton, ha kocsival utazom, úgy Kiskundorozsma táján már nagyon otthon érzem magam, ott már olyan a szemem, akár a héjáé. Hegyes vidéken egyszerűen nem látok, az előttem álló villanyoszlopnak is nekimegyek.

— *Petőfivel tartasz hát?*

— Igen, de azzal, hogy a síkság mocsok kemény munkára késztetett.

— *Nehéz korszakban végezted a főiskolát...*

— Kegyetlen korszakban, kegyetlen emberek tanítottak — hála az égnek. Saját érdekünkben voltak azok. Gellért Endre vezette a főtanszakot, kiváló pedagógiai érzékkel bánt velünk, de rengeteget jelentett Básti Lajos, Apáthi Imre, Olthy Magda jelenléte. Lehotay már

nagybetegen — gégerákos volt — is pontosan bejárt az órákra. Kegyetlenül tanították azokat, akikből ki akartak valamit csiholni. Megtanulhattuk tőlük, hogy középszerű életet élni rettenetes. Az halál. Akiben láttak reményt, hogy beléphet a színészetbe, azzal roppant sokat foglalkoztak. Az illető beledöglött; aztán másnap a munka folytatódott. Gellért órán kívül atyai barátom volt. Délután 3—6-ig tartott órát, utána beültünk a Corsóba. Nem beszéltünk a szakmáról, pihenni kellett. De megtörtént, hogy azt mondta: Őze itt marad. És Őze ráért. „Amit délután csinált, az úgy szar, ahogy van" — mondta. Most ketten vagyunk, kezdjük elölről és menjen fel a színpadra. És Őze felment. Kilenckor aztán azt mondta: dolgom van, fejezzük be. Nem volt rest foglalkozni velem mégegyszer három órát. Azoknak a tanároknak nem státusszimbólumot jelentett a főiskola, s nem az örökös „elfoglaltságra" hivatkozva famulusukat dolgoztatták, hanem mélységes pedagógiai érzékkel irányítottak, vezettek bennünket. Nem is tanítottak, hanem velünk éltek. Abban a feszültségben, amit a főiskola nekünk jelentett.

Básti azt mondta: egy színész nem beteg, egy színész játszik, egy színész beteg, a színész meghalt. Órát soha nem hagyott el. Ha azt mondta, hogy vasárnap háromkor találkozzunk, azt parancsnak vettük.

Mestereink mindenekelőtt a színpadi gondolkodásra tanítottak meg. A Pygmalionban a rendőrt alakítottam, semmi különösebb feladatot nem jelentett, háromnegyed hétkor be kellett menni, s hétkor, amikor az előadás elkezdődött, már végeztem. A feladat külsődleges instrukciója csak annyi, hogy a rendőr jobb egyről átmegy a bal kettőre. De honnét jön ez a rendőr, mit csinál, milyen kedve van, fáradt, s hová megy, tovább tart a szolgálata, vagy hazamegy? Egy sorspillanatot kell a színésznek megragadni. Örültem, hogy eljátszhattam. Ma szerepeket adnak vissza. Próbaközi szünetben a büfében vagyok, s egyik fiatal kollégának nyújtom a kezem: Őze vagyok, szevasz. Honnan jössz? A Vas utcából. Mikor szólsz? Nem értem. Mi hírt hozol? Nem értem. Kinek mondod? Reggel vagy este? Én ezt nem tudtam. „Hogy tetszik érteni?" — kérdi. Eddig azt mondtad, szervusz. Most is. Akkor nincs ajtónálló. Ember van.

— *A főiskola negyedéveseinek egy része tehetséggel, vagy több-kevesebb alázatoskodással azért buzgólkodik, hogy fővárosi színházvezetők kegyét elnyerve Pesten maradjon. Inkább három mondat epizód, de idő, kapcsolat adatik tévében, rádióban, szinkronban is naponta jelen lenni és dolgozni. Évtizedekkel ezelőtt más volt a gyakorlat, talán nemcsak adminisztratív elrendeltség következményeképp...*

— A Nemzeti ösztöndíjat folyósított, tehát elvégezve a főiskolát, már a színház tagjaként dolgozhattam volna tovább. Nyáron mégis megkértem a Nemzeti vezetőit, hogy engedjenek engem vidékre, Major hitetlenkedett. „Nem létezik, Lajcsi!" — mondta, de én mégis elmentem Miskolcra. Ahol az épületet épp akkor tatarozták, s a volt gazdakörben játszottunk. Rengeteget tájoltunk, szakmailag elmondhatatlanul sokat tanultam a miskolci években. Horváth Gyulával még operában is játszottunk. S azt mondom, ma sem tennék másképp. Gyors anyagi gyarapodást jelenthet, s az is eltölthet sok ifjoncot, hogy esténként ország-világ láthatja a dobozban, de hogy igazi alapos és mély szakmai készültséggel nem rendelkezik majd, az szinte biztos. A sietős napi hajszában épp a hivatás lényegében nem merülnek el, csak szöveget mondanak fel, vagy helyzeteket oldanak meg több-kevesebb szakmai ismerettel.

— *Egy-két mesterségbeli módszer terrorját megélted pályádon...*

— Sztanyiszlavszkij gondolatait Gellért Endre nagyon elmélyülten építette belénk, de egyszer aztán kiderült színi életünkben, hogy izzadt embert úgy játszunk, hogy bekenjük magunkat vazelinnel.

— *Brecht nevében is elérkezett egy új hullám...*

— A Szecsuáni jólélek próbáján azt hallom, hogy „ne gondolkodjon, ne érezzen!" Mit

csináljak hát? Aztán elkezdődtek a próbák; a gondolat érzést szült, az érzés gondolatot. Honnan tanulta? — kérdezte Major. „Magától, a főiskolán" — mondtam. Mindenféle teoretizmus hamisججhoz vezet. A színészetben ember van. Ember, aki gyűlöl, szeret, ölel. S a dolgunk az, hogy el kell hitetni a szituációt, energiával és szenvedéllyel.

— *Majorral jól tudtál dolgozni?*

— Igen. Lehetett vele vitatkozni, színészként pedig végtelenül alkalmazkodik a rendezőhöz. Úgy is, hogy fönntartja a tévedés jogát, akkor is megmondja a rendezőnek, kolléga: „nem értek egyet". De nem a társulat előtt teszi, hanem megkeresi és négyszemközt vitatja meg a kérdést. Majornál a színész és a műszak között nem volt különbség. Az a fajta komédiás, hogy ha a műszaknak szólt: „magukat többet sose akarom látni", akkor azt pontosan tudták, hogy csak őket akarja látni. Major kemény akaratú, de mindig vágyott a szeretetre is. Sokszor mondják, hogy Major gonosz. Bizony az. Óriási előny, hogy türelmesen gonosz. Nem azonnal vágott vissza a támadásokra, hanem várt, s akkor ütött, amikor az illető már rég elfelejtette cselekedetét, s ilyenkor aztán meglepődött. Ha meggondoljuk, hogy el tudta játszatni Illyés Dózsáját, s 1956-ban elhangozhatott a Nemzeti Színpadán: „Föl magyarok, föl egy új reményre...", s ezt nézte Rákosi Mátyás és már Major is csak nézte. Ilyen pillanatokban már oly érdektelen, hogy a társulaton belül milyen harcok és ellenségeskedések vannak. Már csak az válik kizárólagossá, hogy este héttől fél tízig a színpadon mi történik. Minden más oly kicsiny nappali üggyé zsugorodik. Mert a színház igazi élete sose múlhat azon, hogy ki kire haragszik. Kizárólag az esti játék érvényes.

— *Majort követően Meruk Vilmos, majd Both Béla és Marton Endre igazgatását is átélted. Milyen tapasztalattal?*

— Nem figyeltem rájuk. Végeztem a dolgom.

— *Rendezőkkel jól dolgozol?*

— Sokan értettek és értenek hozzám: Major, Gellért, Fábri Zoltán, Dömölki János, Nemere László, Sík Ferenc, Harag György.

— *Miben áll a hozzád való értés?*

— Tudják, hogy mikor nem szabad hozzám szólni. Megérzik azt a pillanatot, amikor minden segítség fölösleges okoskodás.

— *Voltak, akik süketnek mutatkoztak irányodban?*

— Rengetegen. Mélységes pedagógiai érzéketlenség az, amikor a rendező nem egyénnel akar bánni, hanem anyaggal.

— *1978-ban egy fiatal és tehetséges gárda érkezett a Nemzetibe, s bizvást remélhettük, megújul a színház. Nem így történt. Ehelyett újféle megosztottság felizzította a kedélyeket, s ellehetetlenítette a társulatépítési folyamatot. Amikor a Nemzeti az új hullámban zaklatott éveit élte, ellenvetésed nem mutatkozott, mégis maradtál.*

— Megérkezett Szolnokról és Kaposvárról egy fiatal társaság, betették őket az intézménybe és senki nem mondta, hogy miért. Már bocsánat, de olyanok is jöttek, akik pöszítve beszéltek, s bizonyos szakmai minimum híjával voltak, s mégis nagyhangon, magabiztosan úgy viselkedtek, mintha valami birtok-adásvételi szerződés folyományaképp ők volnának az új tulajdonosok. De hát mivégre mégis? Az eddig végzett munka nem számít? Zavarodott lett a közhangulat, s újféle s nem éppen értékközpontú megosztottság mutatkozott. Éjjel-nappal megállás nélkül próbáltunk. Azzal már ne áltassuk magunkat, hogy az a színjátékos, aki nyolc hét alatt nem tud megoldani egy feladatot, s rendező, akinek ennyi idő nem elég egy előadás színpadra állítására, az majd a kilencedik héten megoldja a dolgát. S hozzá: napi tizennégy

órás munkamenetben. Ha éjjel egykor egy szerencsétlen beteg epizodistának a rendező nem épp magasröptű bölcselkedéseit kell hallgatnia, az nem bizonyos, hogy a közösségépítés nemes eszméjét szolgálja. Néhányan néztük, hogy mi történik itt, s mi lettünk letolva. Ha egy nevet rajtam, rendben van, de ha öt, az már gyanús, hogy én tévedek. Magunkra maradtunk. De tudtam, hogy nekem van igazam. Személyesen semmiféle konfliktusom nem volt az új vezetéssel. De azt mondhatom, hogy a Nemzeti történetében nem adódott olyan, hogy próbák miatt előadások maradtak volna el. Hát most megtörtént.

— *Nem a szokatlan s intenzív munka ellen tiltakoztatok?*

— Bőrnyúzatás már nem tartozik a színház életterébe. Fáradt színész nincs. Dögöljön bele, haljon meg a színpadon, de fáradt nem lehet. A közönség legyen fáradt. Mint színész gyötörjem ki a belét, röhögtessem halálra, de ne én fáradjak bele!

— *Szerepet szoktál visszaadni?*

— Mindent, amivel megtisztelnek, azt eljátszom. Legyen az svéd, szovjet vagy magyar dráma. Színjátékos vagyok, ez a dolgom.

— *Milyen szín játékosa vagy?*

— Minden színé. Egy színésznek mindenhez értenie kell. Az persze elég baj, hogy a színház színtelen. Nincs egy meghatározott vonala.

— *Milyen színekre gondolsz?*

— Éles színekre. A színésznek az elektronmikroszkóp tulajdonságát kell működtetnie. Egy-egy emberi életből metszünk ki darabokat, s azt felnagyítjuk: kékesszürke, piros, lila és más, nagyon élénk színek mutatkoznak, s ezeket a színész élteti.

— *A színész életét gyakran azonosítják az artistáéval, aki fenn a kupolában, életveszélyben dolgozik.*

— Az összevetéssel egyetértek. Vagy elkapják a kezem, vagy a mélybe zuhanok.

— *Ám azért ott feszül a biztonsági háló...*

— A hálót nézőnek és színésznek el kell felejtenie. Ha megtörténik a hiba, a néző felsikolt, s csak aztán veszi észre, hogy ott a háló. Felsóhajt, mert a halálos baleset mégsem következett be. De a közös átélés pillanata élet-halál kérdés.

— *A magánélet segítségedre van-e színpadi halálfélelem könnyítésében?*

— Személy szerint legalábbis eddig nem voltam alkalmas a társas létre. Igényelek és taszítok egyszerre. Ahogy megvan, már nem kell. Barátság? Zárkózott vagyok. Bessenyeivel, Kállai Ferivel értjük egymást, de sokszor hónapokig nem beszélünk.

— *S Latinovits Zoltánnal?*

— Kegyetlen barátságban éltünk Zolival. Ő is, én is maximalista voltam. Olyanok voltunk, mint két tigris fullasztó nyári délután. Elterpeszkedett nyugvásban néztük egymást, horkantottunk egyet, aztán hosszú csönd következett, majd megint egy hörgés.

Színházat akart, de közbeszólt valami. Igaz, hogy rendezői minősítése nem volt, de ő többet tudott a szakmáról, mint tucatnyian azok közül, akik diplomával valamelyik mester kisinasaként bújtak elő. Épp ez volt a baj talán. Csak neki kellett belehalni, s nyolc év múltán össze se tudjuk számolni, mennyien, arra érdemtelenek is, színművészeti szakértőként, tanácsadóként, „rendezőként", igazgatóként, rászabadulhattak a színházi életre.

A kedélydepresszió borzalmas betegség. Az orvostudomány tehetetlen. Gyerekkorból származó felnőttkori végtelen egyedüllét okozza, de megfejthetetlen pszichés állapot. Hogyan

jobban? — őrületes kérdés, nem lehet tőle szabadulni. Zolival együtt is voltunk a Róbert Károly körúti kórházban. Rengeteg verset mondtunk, s felvettük magnóra Illyés „Egy mondat..." című versét, aztán A walesi bárdokat és másokat. Nagyon sok verset. Amikor professzorunk, Haics doktor meghalt, másnap a szalagok eltűntek.

Ha Zoli rendez, azt hiszem tudtam volna dolgozni, mint színjátékos. De színpadon nem tudtunk volna együtt játszani. Egyiknek lenn kellett volna ülni a nézőtéren és tanácsokat adni, hogy a másikat a trambulinra tudja emelni. De egy deszkán? Az megsemmisítő küzdelem lett volna.

— Ha a színház kevesebb feladatot adna, több estéd volna szabad. Szívesen fogadnád, akár csak egy évadban is?

— Ha egy este nem játszom, már az is borzasztóan rossz érzés. Amióta a világon vagyok, mindig volt munkám, s ez roppant éltető erőt jelent. Nem ismerek időt, ha munkáról van szó. Amikor vége van az előadásnak, már kezdeném elölről. S az az érzés kerít hatalmába, hogy nem érzem azt a határhelyzetet, amikor abba kellene hagyni.

— Színházvezetőként is ilyen maximalizmussal dolgoznál?

— Ilyen feladatot nem is vállalnék, a magammal szembeni követelmények olyan magasrendűek, hogy nem volna erőm, hogy másoktól is elvárjam. Horatius mondja: „Kínozni akarsz? Előbb kínlódj magad." Nekem éppen elég magammal küzdeni.

— Sokszor gyönge előadásokban is szakma és közönség egyként elismeréssel szól alakításodról. Bukásra emlékszel?

— A II. Richárdban nagyot buktam. Hittel bukni gyönyörű, így jártam Shakespeare darabjában. Ezért is vállalom.

— Adsz a kritikára?

— Reggel kilenckor muzsikát hallgatok a rádióban, aztán megszólal valaki, s négy ütemet elemez. Ő a zenetörténész! Negyvennyolc éves koromra arra jöttem rá, hogy igen magas fokon lehet vájkálni más munkájában. Ha nem tudom megcsinálni, elemzem a Piétát. A hadtörténész, ha nem lehet hadvezér, hát azt okoskodja, hogy Napóleon hol szúrta el. Akárhogyan is nézzük, a kritika másodlagos foglalkozás.

— A színházkritika is tehát?

— Ha velünk éltek, velünk játszotok, ha megírjátok azt, amit láttatok, azt, hogy velünk vagytok, akkor nem. A kritikus az a néző, aki dupla szemmel velünk játszik és néz is közben. A játék elmúlik és megmarad a két szemetek, s megírjátok, hogy kéne együtt játszani. Egy előadásról nemcsak a bemutató alkalmából kellene írni, hanem a tizedik, meg a hatvanadik alkalomról is. Tudom, hogy erre nincs hely a lapban. Nagy kár, s milyen szépen hangzott az, amikor a múlt században a kritikus úgy írt, „a múltkori előadásunk óta" mi fejlődött, mi változott. Lehet, hogy az igazi összjáték most sikerül igazán! A többes szám első személy milyen szép közösségi érzést sugall!

— Gyakran halljuk a vélekedést színházi embertől: a kritika nem érdekli.

— Hazugság. Tisztességes színészember kritikára vágyik. De nem bóvli, süket, hülye dumára. Általam tisztelt és becsült személyek véleményére vágyom. Kíváncsi vagyok arra is, amikor úgy rossz, ahogy van. Szomorú tény, hogy manapság nincs hitele a kritikának.

— Miért gondolod?

— Mert az imént említett közös játékhoz tisztesség is szükségeltetik, nemcsak esztétizálás.

— Új magyar művet színpadra vinni kivételes eseményt jelent-e?

— Magyar dráma vagy Shakespeare-mű nekem egyforma feladat. A kor nem érdem, hanem ajándék. Az, hogy egy mű kortárs író munkája, a színház igényességében nem jelenthet engedékenységet. Illyés Gyula például sosem igényelte a gügyögést darabjaival kapcsolatban. Sőt, kérte a színész és a rendező véleményét, de az előadásokból is tanult. Épp ezért a már elkészült darabjain is tovább dolgozott. Több művét újraírta, a Fáklyalángot évtizedeken át formálta, tömörítette. Az bizonyos, hogy színésznek segíteni kell az írót, de az írónak is a színészt. S ha van a színésznek próba, jó volna írónak az íráspróbát komolyan venni. Óriási baj, amikor a darab sikert ér el, az író azt mondja, hogy általa sikeres a színész, de amikor bukik az előadás, akkor a színész, a színház az oka mindennek. Kétség fel se merül, hogy netán a szerző nem végezte el a maga íráspróbáját.

Utálom már a kifejezést is: „mai magyar szerző". Madách is mai magyar, de Szakonyi is lehet régi magyar szerző. Jó volna, ha tudatosulna ebben a feszültségben, hogy mi visszük a bőrünket a vásárra — és őket is. Ki akar hát rosszat? Azt akarjuk, hogy sikeres legyen. Sánta Ferenccel, Szakonyi Károllyal, Csurka Istvánnal jó volt együtt dolgozni. Az író is hálás volt, én is. „Ülj le, megmutatom a darabot." „Megtennéd, hogy beleírnál?" „Köszönöm." „Igazad van, így van, sokkal jobb lesz." Velük efféle egyetértő, s közös akarattal javító szándékú beszélgetéseknek és munkáknak voltam részese.

— Az együttműködésről beszélve a dramaturg szerepét nem említetted.

— Ilyen feladatkör legfeljebb hivatalnoki státusz szerint van. Fölösleges fontoskodás.

— Benedek András, Czimer József nevét Illyés Gyula, Németh László is becsüléssel említette.

— Ők együtt dolgozó munkatársak. Nem rájuk, a kevés kivételre, gondoltam.

— Színházban mit láttál utoljára nézőként?

— Nehéz kérdés... Talán 1971-ben a Döglött aknákat. Mint néző nem bírom elviselni az előadás tempóját. Nekem borzasztóan lassúnak tűnik. Színészként élem át a színpadi történést, ami bennem sokkal gyorsabban, felfokozottabban megy végbe, s a kibírhatatlan türelmetlenség érzése ezért kerít hatalmába.

— Színész elhagyhatja-e hazáját?

— Páger, Jávor hazajött. Szabó Sándor jól megtanult angolul, mégis hazatért. Rajczy Lajos, Juhász József és még jónéhányan elmentek, s az égvilágon semmit se csináltak. Csak a butaság vihet el egy színészt hazájából. Elmehet mindenki. El a lakatos, el a mérnök, de egy színész sohasem.

(Csaknem két esztendővel ezelőtt szülőföldjéről édesanyjához, Szegedre kocsiztunk. Hosszú csöndes gurulás után a város határához érve Lajos megszólalt: fiatalemberként dolgozott ő a városban. A vendéglátóiparban szakácskodott. Egy alkalommal főnöke utasította: az előző napról megmaradt pörköltből készítse az aznapi gulyást.

Fáradt anyagokból újrakotyvasszon? S a vendégnek hazudjon? Azt nem.

Azonnal felmondott. Még a várost is otthagyta.

Ízek és főzetek eredetiségében Őze Lajos szakmai igényessége és tisztessége azóta se változott.)

ABLONCZY LÁSZLÓ

Hozzászólás

És Bajcsy-Zsilinszky?

Nagy figyelemmel és tagadhatatlan rokonszenvvel olvastam a Tiszatájban Mérei Gyula tanulmányát Szekfű Gyuláról, „a nemzetben gondolkodó történész"-ről. Szent meggyőződésem, hogy hiteles és a valósággal megfelelő képet kell adni egykori szövetségeseinkről, akikkel oly nehéz korban váll-vállvetve közös célért harcoltunk, annak biztos tudatában, hogy a kataklizma végeztével útjaink mindenképpen szétválnak. Legitimistákról, mint például őrgróf Pallavicini György, gróf Sigray Antal (egyébként rabtársam a Gestapónál), Andorka Rudolf bátor, náciellenes magatartásáról, akik szemrebbenés nélkül vállalva az életveszélyt, csak a tisztelet hangján szólhatok, jóllehet eszmeileg egy egész világ választott el minket egymástól. S ez a világ felszabadulásunkkal de facto is megszületett. Amikor aztán az osztályharc *valóban* élesedett, de különösen, amikor már csak szóhasználattá vedlett, érhető volt — jobb esetben — az elhallgatás, rosszabb gyakorlatként az üldözés valamilyen formája, ma azonban minden retrospektív torzítás és befeketítés szövetségi politikánk hitelét veszélyeztetné. Szekfű Gyula sugárzó intellektusával és valóságérzésével nemcsak világosan látta, de a felszabadulás után követte is (ameddig követhette) a fejlődés vonulatát, éppen ezért, ha kell, indokolt portréján igazítani.

De dilettáns létemre, nem szándékozom orromat történelemtudósok dolgába ütni. Csupán a kortárs jogán szeretnék egy parányit igazítani Mérei szövegén, nem is Szekfű Gyula, de a tanulmányban felbukkanó Bajcsy-Zsilinszky Endre érdekében. Mérei Gyula tanulmányának ama részére gondolok, amelyben ez olvasható: „Szekfű Gyula 1941 szeptemberében mondotta nekem Endrődy Sándor utcai házában, hogy ha a németek a tél beálltáig nem foglalják el Moszkvát, elvesztik a háborút. Ekkorra ismerte fel ezt Bajcsy-Zsilinszky Endre, néhány neves értelmiségi és más közéleti ember is..."

Mint ismeretes, Bárdossy László miniszterelnök 1941. június 27-én deklarálta az Országgyűlés képviselőházában a Szovjetunió elleni hadbalépést. Hozzászólásra nem volt mód. Bajcsy-Zsilinszky azonban úgy érezte, hogy nem hallgathat. Egyéb alkalom híján írásban fejtette ki véleményét a miniszterelnöknek. Örök életre szóló élményem, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endrének — ahogy a későbbi miniszterelnök Kállay Miklós egyszer gúnyosan a szemembe vágta — „fegyverhordozója" lehettem s így, mint beavatott tanúsíthatom, hogy a Bárdossynak küldendő memorandum 1941 *júliusában* készült el. A konzultánsok közül hadd említsem Csetényi Józsefet, aki a háború gazdasági oldalát elemezte, a katonák részéről pedig Tombor Jenőt, Julier Ferencet, Kiss Jánost és Tartsay Jenőt. A memorandum *augusztus elején* már Bárdossy kezében volt és saját szemével olvashatta, hogy egy magyar politikus kiáll a Szovjetunió mellett, *elítéli az „oroszok" gyalázását, akiket mi támadtunk meg, nem pedig ők minket,* és ez a magyar politikus határozottan leszögezi, hogy *a Harmadik Birodalom el fogja veszíteni a háborút.* Moszkva bevételét nem is említi. Írja mindezt a magyar politikus olyan környezetben, amelyben egy ország lakossága a Blitzkrieg révületében él s erről naponta láthat a filmhíradóban helyszíni diadaljeleneteket. Tartozom mindenekelőtt e politikus emlékének, de az igazságnak is azzal, hogy megállapítsam: Bajcsy-Zsilinszky már jóval szeptember előtt *leírta,* hogy a németek elveszítik a háborút, és ezt a nézetét *még csak Moszkva el nem estétől sem tette függővé.*

S ha már szónál vagyok és két ilyen kiemelkedő egyéniségről, emlékezhetek „elpletykálhatom", hogy Bajcsy-Zsilinszky nem kedvelte Szekfű Gyulát. „Labanclelkű történésznek" szokta volt aposztrofálni és azzal vádolta, hogy a két háború között száműzte hazájából Kos-

suthot. Kiéleződött köztük a viszony, amikor Zsilinszkynek a Népszava 1941. évi, híres karácsonyi számában Kossuthról írt cikkét Szekfű Gyula a Magyar Nemzetben fölényeskedve megbírálta. Kétszeresen fájt ez Zsilinszkynek, először Kossuth miatt, akinek odaadó híve volt, de az is rosszul esett neki, hogy magyar történelemből „felülről" kioktatják, holott gyakran büszkélkedett vele, hogy „hungarológus" (így mondta) és a magyar történelem alapos ismerője (ami egyébként igaz is volt). Válaszát a Magyar Nemzet nem közölte, s ekkor *egykötetnyi hosszúságú* „levelet" intézett Szekfűhöz, aki ugyancsak levélben replikázott, majd ez megismétlődött. Bajcsy-Zsilinszky hosszú „levelének" elolvasása egy egész vasárnapomat vitte el, s bennem elég vegyes benyomást keltett. Nemcsak romantikus „magyarságelmélete" és a felfellobbanó nacionalista részletek miatt, hanem főleg azért, mert amikor „ég a ház", minek kell idejét és energiáját az ilyen személyes polémiára pocsékolni? Mint jelenség éppen úgy irritált, akár egy (jelentőségében és volumenében persze sokkal terebélyesebb) másik anakronizmus, a népies-urbánus vita. A Modern Kávéház összetolt márványasztalai mellett Tombor Jenővel, Kovács Imrével és Thury Levente újságíró kollégámmal igen határozottan ki is jelentettük, hogy helytelenítjük ezt a családon belüli perpatvart. Zsilinszky szokásos lobbanékonysággal, ingerülten reagált, de néhány nap múlva belátta, hogy nekünk volt igazunk. A bácskai pogromok szőrnyűséges bűnügye nehezedett akkor rá tonnás súllyal. De ennek már áttételesen sincs köze Szekfű Gyulához.

BARCS SÁNDOR

Szerkesztői asztal

Február 23-án Szegedre is ellátogatott az a román íróküldöttség, amely korábban Budapesten együttműködési megállapodást írt alá a Magyar Írók Szövetsége vezetőivel. *Alexandru Balaci* alelnök, *Constatin Ioncica* külügyi titkár és *Alexandru Andritoju* költő, a nagyváradi Familia főszerkesztője délelőtt szerkesztőségünk vendége volt, délután pedig a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola román tanszékére látogatott.

*

Tiszatáj-est volt február 14-én a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tamási Áron klubjában. Vörös László, Annus József és Olasz Sándor beszélgetett a hallgatókkal, a lapban megjelent írásokból Dobos Katalin színművész és Teszáry Gábor olvasott föl. Közreműködött Torma László. — A Szegedi Akadémia Bizottság klubjában február 21-én került sor hasonló találkozóra. Szőkefalvy-Nagy Béla akadémikus köszöntötte szerkesztőségünk tagjait, bevezetőt Grezsa Ferenc irodalomtörténész mondott. Folyóiratunkat Vörös László főszerkesztő, Annus József főszerkesztő-helyettes, Olasz Sándor főmunkatárs és Tóth Béla író, rovatvezető képviselte.

*

A Magyar Írók Szövetsége Dél-magyarországi Csoportjának meghívására Szegedre látogatott február 27-én a Forrás több szerkesztője, munkatársa: *Hatvani Dániel, Buda Ferenc, Pintér Lajos, Kovács István, Füzi László.* Délután baráti beszélgetésre ültek össze a helyi írócsoport tagjaival, este pedig érdeklődő közönségükkel találkoztak a Bartók Művelődési Központban. Itt Mocsár Gábor író, szerkesztőségünk tagja köszöntötte a vendégeket s vezette a hasznos, tanulságos vitát.